EKONOMİK KRİZİN ABC'si

emeğiyle geçinenlerin bilmesi gerekenler

Fred Magdoff, Michael D. Yates

İngilizceden Çeviren:
Ahmet Kırmızgül

epos

EKONOMİK KRİZİN ABC'si • Fred Magdoff, Michael D. Yates

Fred Magdoff; Profesör. Vermont Üniversitesi'nde bitki ve toprak bilimi uzmanı. Ekoloji ve ekolojik tarım üzerine çalışmalar yapıyor. *Monthly Review Vakfı*'nda yönetici. Kitaplarından bazıları şunlardır; *Building Soils For Better Crops: Organic Matter Management*, *Data Reliability and Risk Assessment in Soil: Interpretations*, *The Great Financial Crisis: Causes and Consequences* (John Bellamy Foster'la birlikte).

Michael D. Yates; Ekonomi Profesörü. Editörlük yaptığı ve birçok makalesinin yayımlandığı *Monthly Review* dergisi ile uzun ilişkisi 1970'lerin ortasında başladı. Kitaplarından bazıları şunlardır; *A Labor Law Handbook*, *Why Unions Matter*; *Naming the System: Inequality and Work in the Global Economy*, *Cheap Motels and a Hot Plate: An Economist's Travelogue*, *In and Out of the Working Class*.

epos

© EPOS YAYINLARI-55
İnceleme Kitapları

Fred Magdoff, Michael D. Yates
Ekonomik Krizin ABC'si
emeğiyle geçinenlerin bilmesi gerekenler

İngilizceden Çeviren:
Ahmet Kırmızıgül

Kitabın Orijinal Adı:
The ABCs of the Economic Crises
what working people need to know

©Epos Yayınları, 2009
©Monthly Review-2009

Düzelti:
Rafet Özen

Kapak Tasarımı:
Memik Kayaoğlu

Dizgi ve Baskı Öncesi Hazırlık:
epos

Baskı ve Cilt:
Sözkesen Matbaası (0.312) 395 21 10
Birinci Baskı, Ankara 2010
ISBN: 978-975-6790-71-7
Sertifika no: 16468

EPOS YAYINLARI
GMK Bulvarı 60/20 (06570) Maltepe-Ankara,
Tel.Fax: (0.312) 232 14 70 - 229 98 21
eposyayinlari@eposyayinlari.com
www.eposyayinlari.com

Fred Magdoff, Michael D. Yates

EKONOMİK KRİZİN ABC'si

emeğiyle geçinenlerin bilmesi gerekenler

İngilizceden Çeviren
Ahmet Kırmızıgül

epos

Daha iyi bir dünya için uğraşan herkese...

İçindekiler

Teşekkür/ 9

Önsöz 11

1. Fırtınadan Önceki Sessizlik 15
2. Kapitalizmi İşler Kılan Nedir? 25
3. Kapitalist Ekonomiler Krizlere Açıktır 31
4. Olgun Kapitalizmin Üretimi Yoğunlaştırması ve Yavaş Büyüme 37
5. Yavaş Büyüme Eğiliminin Üstesinden Gelinebilir mi? 41
6. İkinci Dünya Savaşını İzleyen Ekonomik Duraklama 45
7. Neoliberalizm 51
8. Malî Patlama: Giriş 61
9. Nasıl Oldu? 65
10. Borç Patlaması 83
11. Büyük Çözülme 93
12. Hükümet mi Kurtaracak? 99
13. Özet ve Sonuçlar 119

Finansal Kriz ve Büyük Durgunluğun Kronolojisi 131

Teşekkür

Verdikleri gayret ve destek için öncelikle *Monthly Review*'deki meslektaşlarımıza – John Bellamy Foster, John Simon, John Mage, Brett Clark, Claude Misukiewicz, Martin Paddio ve Scott Borchert – teşekkür etmek isteriz. Bütün el yazmasını baştan sona okuyup birçok yararlı yorum ve öneride bulunan Carol Lambiase ve Stephanie Luce ile elyazmasının ilk versiyonu için aynı şeyi yapan Jan Schultz'a da minnettarız. Mükemmel yayımcılık işlemleri için de Erin Clermont'a teşekkürler.

Önsöz

Bu kısa kitap, Büyük Bunalımdan beri görülen en ağır ekonomik kriz olan "Büyük Durgunluğu" açık ve kolay anlaşılır bir dille tasvir edip açıklamayı amaçlıyor. Kitabı olup bitenleri anlamaya çalışan ve örgütlenip ona karşı bir şeyler yapmak isteyen işçiler, öğrenciler ve eylemciler için yazdık. Okurların elden ele dolaştırmasını ve buradaki tahlillerimizi olanların sıradan bir durgunluk değil, potansiyel olarak bizim ve çocuklarımızın yaşamlarını değiştirebilme potansiyeline sahip derin ve uzun süreli bir düşüş olduğu bilgisini yaymak için kullanmasını umuyoruz. Yaşananların büyüklüğünü ve nedenlerini anlarsak, daha iyi bir dünya kurmak için – ideolojik ve politik olarak – konum alabiliriz.

Kitap çoğunlukla ABD'de olanları ele alıyor. Hem biz bu ülkede yaşadığımız, hem de ABD açık arayla en güçlü ve en önemli kapitalist ülke olduğu için bu böyle. Krizin burada başlayıp dünyanın geri kalanına buradan yayılması, ABD'nin ekonomik, politik ve askerî gücünün, bu ülkenin ekonomik elitine dünyanın bütün ekonomilerine nüfuz etme olanağı sağladığı gerçeğini yansıtıyor. Bunun anlamı, dünyanın her yanındaki eylemcilerin sadece kendi toplumlarını yeniden kurmak için dövüşmekle kalmayıp, aynı zamanda toplumlarını ABD şirket çıkarlarının ağır yükünden kurtarmak için de mücadele etmek zorunda olduğudur. ABD'de yaşayan bizler de aynı görevle karşı karşıyayız; üstelik, ülkemizin dünyanın geri kalanına yağdırdığı dehşet göz önüne alındığında bizim görevimiz daha da âcil. Çünkü, ABD sadece savaşta yağdırdığı bombalarla de-

ğil, geliştirdiği ve pek çok ülkenin hâkim sınıflarınca hevesle benimsenen ekonomik politikalarla da öldürüyor.

ABD dışında yaşıyorsanız bile bu kitap işinize yarayacaktır. Burada olanlar her yerde oldu. Özel durumlar bir ölçüde farklılık gösterebilir ama temel gerçekler aynı. Neredeyse hepimizin içinde çırpındığı bu ekonomik sistem ta temelinden insanlık karşıtı ve akıl dışıdır. Dünyanın hatırı sayılır bir kesimi – belki yüzde 20 ya da 30'u – çok yüksek standartlarda yaşıyor olsa bile, çok sayıda insan için sefalet üretirken gezegenimizi tahrip edip hayatlarımızı cehenneme çeviren bu sistem, onlar için de gelecek vaad etmemektedir.

İKİNCİ CADI: Bataklık yılanının eti,
Kazanda kaynayıp piş;
Semender gözü, kurbağa ayağı,
Yarasa kılı, köpek dili,
Engerek çatalı, kör-kurt iğnesi,
Kertenkele bacağı, kukumav kanadı,
Büyük bir belâ büyüsü için,
Cehennem çorbası gibi kaynayıp coş.

HEPSİ: Çoğal dert, belâ katlan!
Ateş yan, kayna kazan.

– SHAKESPEARE, *Macbeth*

1. Fırtınadan Önceki Sessizlik

Ekonomik görünüm iyi gitmeye devam ediyor.

– Henry Paulson, 2005

Çok değil, daha üç yıl önce 2006 yılının baharında, ABD'de ve dolayısıyla dünyada işler gâyet tıkırında gidecek gibi görünüyordu. Konut inşa sanayiindeki patlama, çalışmak isteyen işsizlere iş sağlamış, işsizlik oranını düşürmüştü. İşsizlik oranı 2006 yılının baharında aşağı yukarı yüzde 4,4, yılın tamamı için ise yüzde 4,7 olmuştu. ABD standartlarına göre her ikisi de düşük rakamlardı. Ücretler yükseliyordu. Bush yönetimi bu rakamları uyguladığı ekonomi politikalarının doğrulanması olarak görüyordu: "Bugün yayımlanan olumlu rapor, ekonomimizin Amerika'nın işçilerine yüksek ücret kazançları sağlayan istikrarlı, sürdürülebilir bir istihdam artışı üretmeye devam ettiğini gösteriyor. 2006 yılında işçilerin ortalama saat ücreti yüzde 4,2'lik bir sıçrama gösterdi ki bu, 2000 yılından bu yana en iyi 12 aylık sonuçtur," ABD Çalışma Bakanı Elaine L.Chao'nun 5 Ocak 2007'deki resmî açıklaması böyleydi: "Bu, Başkanın ekonomik politikalarının işe yaradığının, Amerika'nın işçilerine güçlü ücret kazançları sağladığının ve ileride bu kazançları yavaşlatacak politikalara karşı uyanık durmamız gerektiğinin yeni bir kanıtıdır."[1] Gayri menkul patlamasından gelen paranın bir bölümü borsaya aktı ve en ünlü hisse senedi endeksi Dow Jones, 2007 Ekim'inde tüm zamanların en yüksek düzeyine tırmandı.

Başkanla ekibinin ekonomideki bu güzel rakamları dış görünü-

---

[1] Bkz. http://www.contactomagazine.com/biznews/unemployment2006.htm.

şüyle alıp siyasal kazanca dönüştürmesi beklenir bir şeydi. Ama ekonomistler ve finans uzmanları da farklı değildi. Pek azı hâriç, bu zevat da geleceği parlak görüyordu. Yolda bazı pürüzler çıkabilirdi, ama ağır sarsıntılar artık geçmişte kalmıştı ve ancak tarihsel bir inceleme konusu olarak ilgilenmeye değerdi. Bu zevat, dünya finans merkezlerindeki para işleticilerinin ileri matematik ve istatistik tekniklerini yalayıp yutmuş ve risklerle nasıl baş edeceklerini iyice bellemiş olduğundan emindi. Malî piyasalar, diye anlatıyorlardı bize, yukarı doğru fazla heveslenmeyi, aşağıya doğru fazla kötümserliğe kapılmayı önleyen istikrar unsurları olarak işlev görüyor. Refahı tehdit eden beklenmedik bir olaylar dizisi patlak verirse de, Merkez Bankası duruma göre kredi musluklarını sıkıp gevşeterek, işleri yoluna koyardı nasıl olsa. "Piyasalara güvenin" diyordu, ekonomistlerle finans uzmanları. Merkez Bankası olası piyasa istikrarsızlıklarının icâbına krize dönüşmeden önce bakardı. Tek yapmanız gereken bir ekonomist ya da maliye sihirbazı bulmaktı. Meselâ, ekonominin hem "kâhini" hem "maestrosu" olarak tapınmaya varan bir övgüyle ululanan ABD Merkez Bankası Başkanı Alan Greenspan. Meselâ, Başkan Clinton'ın Hazine Bakanı ve Wall Street bilgesi Robert Rubin. Meselâ, Clinton'ın bir başka Hazine Bakanı, Harvard Başkanı, Dünya Bankasının eski baş iktisatçısı, dünyaca ünlü ekonomist Lawrence Summers. Bu parlak şahsiyetlerin birisi bile bir kez olsun çıkıp – şimdi hepimizin bildiği, *Monthly Review* gibi ana akımın çok uzağındaki yayınların sayfalarında yazan solcu ekonomistlerinse yıllarca anlatmaya çalıştıkları gibi – ekonomi gemisinin suyun altında kalan kısmının çürümüş olduğu konusunda milleti uyardı mı? Konut fiyatlarının Gayri Safi Yurtiçi Hasılanın (GSYİH) büyüme hızının çok üzerinde artmaya devam edemeyeceğini söylediler mi hiç? Ya da, Wall Street'in yıllar boyunca müthiş getiriler sağlamaya devam etmesinin mümkün olmadığını? Ya da, tüketici, şirket, kamu borçlanmalarının – ekonomik temele göre – yüksek düzeylerinin ilânihaye

sürdürülemeyeceğini? Gitgide daha karmaşık vc daha riskli kumar yollarına başvuran spekülasyonlardaki inanılmaz artışın özü gereği istikrar bozucu olduğunu? Sonsuza dek büyüyen bir ekonominin tıpkı gençlik pınarı gibi bir efsaneden ibaret olduğunu? Belki en dikkat çekici şey nokta-com köpüğünün hemen ardından şişmeye başlayan konut sektörü balonuydu. Ne var ki, bu balonun da daha öncekiler gibi er veya geç patlayıp patlamayacağını merak eden pek az kişi varmış gibi gözüküyordu.

Şimdi, aradan sadece bir iki yıl geçmişken zor zamanlar yaşıyoruz. Allahın her günü binlerce işçi işini kaybediyor. ABD'de resmî işsizlik rakamı 2009 Haziran'ında yüzde 9,5'a ulaştı ve izleyen aylarda da yüksek çıkmaya devam edecekti.[2] Konut fiyatları tepe taklak gitmekte ve on milyonlarca aile borç batağında boğulmakta. Wall Street devleri ya iflâsa ya da Washington'a para dilenmeye gidiyorlar. Bernard Madoff gibi psikopatların, paraları için yüksek getiriler almanın hakları olduğunu sanan saftirik müşterilerin milyarlarca dolarını çarptığı muazzam sahtekârlıklar açığa çıktı. Ana caddede acıklı hikâyelerin sonu gelmiyor. Meselâ, bankanın biri 90 yaşını geçmiş bir kadıncağızı kandırıp ödemeye imkân ve ihtimal olmayan müthiş bir tut-sat (*mortgage*) borcunun altına sokmuş. İnsafsız kreditörler tarafından ketenpereye getirilen (çoğu azınlıklardan) pek çok yoksul gibi bu kadıncağız da yakında sokaklara düşmek tehlikesiyle karşı karşıya. Borçlanarak ev sahibi olmaya kalkan pek çok insan yanlış kararlar vermiş olabilir. Ne var ki, krize bu insanlar yol açmadı. Göstereceğimiz gibi, şu ân kendimizi içinde bulduğumuz malî pisliği yaratan, bankaların ve büyük Wall Street şirketlerinin çoğu kez sahtekârlık kastıyla giriştiği hareketlerdir.

ABD'de 2009 Haziran'ında on dört milyon yedi yüz bin kişi resmen işsizdi. İstekleri dışında (çünkü ya tam zamanlı çalışıyor-

---

[2] Ulusal istihdam verilerinin hepsine Çalışma İstatistikleri Bürosunun websitesinden ulaşılabilir: http://www.bls.gov.

ken çalışma saatleri azaltılmış ya da başka bir iş bulamadıklarından bu şekilde çalışmaya razı olmuşlardı) parttaym çalışan 9 milyon kişiyle, iş gücüyle "marjinal biçimde ilişkili olan" (resmen işsiz sayılmamakla birlikte bir önceki yıl içinde iş aramış kişiler, bu rakamın 793 bin kişilik bölümünü artık bulabileceklerine inançları kalmadığından iş aramayı bırakmış olan "umudu kesmiş işçiler" oluşturuyor) 2,2 milyon kişi bu rakama dâhil edilmemiştir. Bunları da katınca işsizlik oranı yüzde 16,5'a yükselir. Daha kaygı verici, (en az 15 haftadan beridir işsiz olanları kapsayan) uzun süreli işsizliğin hâlihazırda hükümetin bununla ilgili kayıtları tutmaya başladığı 1948 yılından bu yana görülen en yüksek düzeye çıkmış olmasıdır.[3] Eyalet yönetimlerinin işsizlik tazminatlarını ödemek için ayırdıkları para tükenmektedir. 2009 Ocak ayında, son 11 aydır işsizlik yardımı almakta olan tam elli bin New York yerlisinin bu yardımdan yararlanma süresi sona ermişti. Bir *New York Times* muhabiri bunlardan birinin içinde bulunduğu durumu şöyle aktarıyor: "55 yaşındaki aşçı Julio Ponce, bir yıldan biraz daha fazla bir zaman önce bir huzurevindeki işini yitirdiğinden beri, aldığı haftalık işsizlik yardımı ödemelerini Brooklyn'in Bushwick mahallesindeki dairesinin kirasını karşılamakta kullanıyordu. Ama şimdi, bu haftalık ödemelerin sonu geldiğinden 800 dolarlık aylık kirasını nasıl ödeyeceğini bilmiyor. Perşembe günü, Brooklyn'deki iş bulma kurumunun faksını kullanarak birçok otel ve lokantaya özgeçmiş bilgilerini göndermekte olan Bay Ponce, 'Kimse bana yardım etmiyor' diyordu, 'Yoksulluk yardımı için başvurdum, ama alabileceğimi sanmıyorum'".[4] Ülke genelinde, 2009 Martına dek işsizlerin aşağı yukarı dörtte biri en az altı aydır bu durumdaydı. Eyalet yönetimleri 26 hafta, merkezî hükümet de 30 haftanın biraz üzerinde bir süre için işsizlik yardımı yaptığından, bu insanların çoğu

---

[3] Bkz. http://norris.blogs.nytimes.com/2009/06/05/long-term-nemployment-rate-hits-record/?hp.

[4] Bkz. http://www.nytimes.com/2009/01/12/nyregion/12benefits.html.

pek yakında her türlü destekten yoksun kalacaktı. Bir iktisatçı, 2009 yılının ikinci yarısından itibaren yedi yüz bin kişinin işsizlik yardımı hakkından yoksun kalacağını hesapladı.[5]

Durumu daha da ağırlaştıran şey, ülkemizin işsizlik tazminatı sisteminin eskiden olduğuna göre daha cimri kılınması. İşsizlik tazminatından yararlanabilen işçilerin oranı küçüldü – 1970'lerin ortalarındaki durgunlukta işçilerin yüzde 50'si işsizlik yardımından yararlanma hakkına sahipken, bu oran şimdi yüzde 37'ye gerilemiş hâlde. İnsanların işsizlik yardımından yararlanabilecekleri azamî süre 65 haftadan 26 haftaya indirildi, ancak son krizde Kongre tarafından bu süreye fazladan 13 hafta daha eklendi (2009 Şubatında Kongrede onaylanan canlandırma pakediyle süre biraz daha uzatılmıştır). Bundan başka, işverenler tazminat taleplerini geri çevirmekte daha ısrarlı davranmaya başladı, pek çok çalışan işini yitirdikten sonra umdukları tazminatı alamayacaklarını öğrendi. Pek çok kişi, açlıktan kurtulmak için yiyecek karnesi edinme çabasına girmiş bulunuyor. 2009 Nisan'ının başında, ülke tarihinde bir rekor olan ve ülke nüfusunun onda birini oluşturan 32,2 milyon ABD vatandaşı yiyecek karnesi almıştı.[6] ABD halkı daha önceki ekonomik düşüşlerde de devlet yardımı aramak zorunda kalmıştı. 1970'lerde yoksulların yüzde 80'i Bakmakla Yükümlü Çocuk Sahibi Aile Yardımı gibi kamusal yardım programlarından yararlanabilme hakkına sahip bulunuyordu. Şimdi, Clinton dönemindeki "reform"lardan sonra bu oran yüzde 40'a gerilemiştir.[7]

Vicdan sahibi gazeteciler, toplumsal hizmet uzmanları, polisler ve psikologlar, bu soğuk istatistiklerin ardında, krize verilen daha

---

[5] Bkz. http://www.nypost.com/ seven/04052009/business/near _future_shock_700_000_to_lose_joble_162965.htm.

[6] Bkz. http://www.reuters.com/article/domesticNews/idUSTRE5314B320090402.

[7] Örneğin, bkz. http://news.brynmawr.edu/?p=1846

can yakıcı tepkilere tanık olmaktadır. İş arkadaşlarını ve aile üyelerini hedef alan cinayetlerde, intiharlarda, hırsızlıklarda, banka soygunlarında, kundaklamalarda, aile anlaşmazlıklarında ve depresyon vak'alarındaki artış, – bunların hepsi ülkenin her yanındaki ekonomik güçlüklerle bağlantılıdır. *The New York Times*, ekonomik daralmanın tetiklediği endişe ve depresyon vak'alarının arttığını, giderek daha fazla sayıda insanın ruh sağlığı uzmanlarından yardım aradığını bildiriyor. *Times/CBS* yayın kuruluşunun yaptırdığı bir anket, katılanlardan yüzde 70'inin ev halkından birisinin işsiz kalacağından korktuğunu gösteriyor. Ve millet işsiz kalacağı korkusuyla umutsuzluğa kapıldıkça, hırsızlık ve soygun olayları tavan yapıyor.[8]

Büyük Bunalımdan beri görülen en ağır ekonomik krizin içinde olduğumuzdan kuşku yok. 1982'de derin bir durgunluğa girdiğimizde işsizlik oranı bugünkünden yüksekti. Ama o zaman Merkez Bankası (kredi almayı kolaylaştırmak ya da zorlaştırmak yoluyla ekonomik faaliyeti etkilemeye çalışan devlet kuruluşu) enflasyonu ortadan kaldırmak ve erkek ve kadın çalışanların gözünü korkutmak için, kredi faizlerini rekor derecede yükseltmişti. Yüksek faiz oranları borç paraya ihtiyaç duyan şirketler için de kötüydü ve bunlar faizlerin yükselişine, talebi daha da daraltan ve işçilerin yakın bir gelecekte ücret artışı için bastırma cesaretini kıran kitlesel işten çıkarmalarla karşılık vermişlerdi. Merkez Bankası, enflasyon aşağı çekilir çekilmez faiz oranlarını aşağı çekmiş ve eli bollaşan hükümet kamu harcamaları yoluyla piyasaya para pompalamıştı. Böylece, birkaç yıl içinde ekonomi toparlanmaya başlamıştı. Oysa bugün, Merkez Bankasının faiz oranlarını olabildiğince (bazı oranlar için neredeyse sıfır düzeyine dek) aşağı indirmiş olmasına rağmen, ekonomi gerilemeye devam ediyor ve muhte-

---

[8] Bkz. http://www.nytimes.com/2009/04/09/health/09stress.html?_r=2&emc=etal;http://www.nytimes.com/2009/04/13/us/13burglar.html?_r=&hp.

melen düşük bir düzeyde istikrara kavuşacak. Bugünkü durumun bir benzerini ancak – hükümetlerin ne yaparlarsa yapsınlar ekonomiyi canlandırmanın bir yolunu bulamadığı – 1930'larda ya da 1990'ların Japonya'sında bulabiliriz. Bankaları kredi musluklarını açmaya, tüketicileri ve işletmeleri yeniden borçlanmaya ikna edebilmek amacıyla ABD hükümetinin şimdiden yüz milyarlarca dolar harcayıp, trilyonlarca dolar harcamaya da söz vermiş olmasına rağmen, krediler hâlâ donmuş durumda ve alıcılar ihtiyatlı bekleyişlerini bozmuyor. Tut-sat (*mortgage*) oranlarının en düşük düzeye yaklaşmış, benzin fiyatlarında da çarpıcı düşüşler görülmüş olmasına rağmen, konut satışları iyi gitmiyor, otomobil satışları da dünyanın en büyük otomobil üreticisi Toyota'nın zarar edip daha zayıf üreticilerin ise iflâs bayrağını çekme noktasında ancak devlet yardımıyla ayakta kalacak duruma gelmesine yol açacak düzeyde.

Peki neler oldu? Neler olduğunu ve niçin olduğunu ilerde ayrıntılı olarak açıklayacağız. Ama şimdilik, gelin sadece yukarıda sözü edilen konut piyasasını ele alalım. Konut fiyatlarının rekor yüksekliğe çıktığı ve yükselmeye de devam edecek gibi görünmüş olduğu doğrudur. Ancak, konut üretimindeki patlama ve fiyatlarındaki artış, kısmen spekülatif alımların sonucuydu: Fiyatların daima yükseleceğini düşündüklerinden, insanlar ev satın alıp durdular. Ve insanlar satın alıp durdukça konut fiyatları da yükselmeye devam etti. Durum, adamın birinin insanların paralarına yüksek getiriler vaad edip, ilk "yatırımcıların" paralarını sonra kandırdıklarından topladığı paralarla ödediği bir "saadet zinciri"ndeki gibiydi. Bazı alıcılar, özellikle de fiyatların ilk tırmanışa geçtiği ânda ev almış olanlar, bu evleri nakde çevirip büyük paralar kazandı.

Her gece televizyonlarda bazı işbilir kişilerin sabit taksitlerle ya da peşin parayla evler alıp ardından bunları daha yüksek fiyata elden çıkardığını gösteren şov programlarına rastlıyordunuz. Sanki, çok az bir gayretle herkes gayri menkul piyasasında zengin olabilecekmiş gibi gözükmekteydi. Las Vegas, Güney Kaliforniya, Flo-

rida'nın bazı kesimleri gibi sıcak pazarlarda, ev sahipleri evlerinin değerinin bir yıl içinde ikiye hattâ üçe katlandığını görüyorlardı. Yeni yapılan daireler, daha içine birisi taşınmadan iki üç kez el değiştirmiş oluyordu. Bu kitabın yazarlarından biri, 2005 yılında Florida'nın Key West kentinde derme çatma yazlık evlerin bir milyon dolara alıcı bulduğuna kendi gözleriyle tanık oldu. Ve konut fiyatları tırmanırken, konut sahipleri, tahminî fiyat artışlarına güvenerek evlerini ipotek edip borçlanıyor ve bu yolla elde ettiği parayı daha fazla konut edinmek, yeni yerleşim alanları yaratmak ya da her çeşidinden mal ve hizmet satın almak için kullanıyordu. Yani, insanlar evlerini bankamatik makineleri gibi kullanarak ekonominin işleyişine yardım ediyorlardı.

Ancak, göreceğimiz gibi, konut ve tut-sat piyasası aslında, düşük faiz-kolay para temeline, gerçekte alım gücüne sahip olmayan insanları satın almaya itmeye, spekülasyon hırsına, sahtekârca taktiklere ve yanıltıcı tut-sat koşullarına dayanarak ayakta duran iskambil kâğıdından yapılmış bir şatoydu. Ve bir kez önemli sayıda insan tut-sat taksitlerini ödeyemez duruma düşünce, ortada bir sorunun bulunduğu açıkça görüldü. Tut-sata verilmiş ipotekli evler satışa çıkarıldı ve konut fiyatları düştü. Düşen fiyatlar daha fazla sayıda borçlu ev sahibini ve bir kısım spekülatörü satışa mecbur etti, bu da fiyatları daha da düşürdü. Balon patlamıştı. Ve bu, büyük bir krizin oluşmakta olduğunun birçok belirtisinden sadece biriydi.

Çalkantılı ekonomik olaylarla dolu bir yıldan daha fazla bir sürenin ardından, bu kitabın hazırlandığı 2009 baharında, bilmesi gerekenlerin gerçekten ne olduğu ya da olanların niçin olduğu konusunda en ufak fikri bile yok. 23 Ekim 2008 günü ABD Kongresinin bir oturumunda Kongre Üyesi Henry Waxman, Bay Greenspan'e şöyle sordu: "Bir başka deyişle, dünya görüşünüzün, ideolojinizin doğru olmadığını, işe yaramadığını anladınız?" "Maestro"nun yanıtı şuydu: "Kesinlikle. Bu kadar sarsılmamın nedeni de

tamamiyle budur, çünkü kırk ya da daha fazla yıldan bu yana bunun son derece işe yaradığını gösteren son derece hatırı sayılır kanıtlara dayanmıştım... Bunun (krizin) niye olduğunu hâlâ da tam olarak anlayabilmiş değilim."[9]

Amerikan Ekonomi Derneğinin 2008'de San Fransisco'daki yıllık toplantısına katılan ana-akım okullarının keskin eleştirmenlerinden iktisatçı Jeff Madrick, olup bitenleri öngörememiş olmanın sorumluluğunu kimsenin üstlenmediğini gördü. Allahın bir kulu çıkıp da, böyle hızla ve merhametsizce vuran çok ağır bir durgunluk ya da olası bunalım hakkında hiçbir fikri olmayan bir bilim dalında bir şeylerin yanlış olması gerektiğini dile getirmedi.[10]

> Bu krize, insanlık tarihinin gördüğü en büyük yüksek borçlanmayla şişirilmiş varlık balonu (*leveraged asset bubble*) ve kredi balonu yol açtı. Aşırı yüksek borçlanma ve balonlar yalnız ABD'nin değil başka birçok ülkenin konut piyasaları için de geçerliydi, aynı şekilde, pek çok farklı ekonomide finans kurumlarının ve şirket ve kamu kesiminin bazı kısımlarının aşırı borçlanması söz konusuydu: Böylece Büyük Bunalımdan bu yana görülen en ağır reel ve finans sektörü çöküşünü yaratarak, konut sektöründeki, tut-sat piyasasındaki, hisse senetlerinde, tahvillerde, kredilerde, emtia piyasalarında, özel sermaye şirketlerinde, korunaklı (*hedge*) fonlardaki balonların hepsi aynı anda patlıyor.
>
> *RGE Monitor Newsletter,*
> 10 Ekim 2008
>
> Not: *RGE Monitor*, bir ekonomi ve politika uzmanları tarafından kurulmuş bir ekonomik analiz websitesidir (www.rgemonitor.com).

İşin ironik tarafı, – kaldırıp nereden kolay para kazanılacağını kok-

---

[9] Bunu youtube üzerinden izleyebilirsiniz (tabiî burada Amerikalı okurlar kastediliyor, hukukun (mahkemelerin) üstünlüğü sayesinde Türkiye'de izleyemezsiniz ç.n). http://www.Youtube.com/watch?v=tx w4GvEFGWs.

[10] Bkz. http://www.rgemonitor.com/us-monitor/255066/why_so_little_self-recrimination_among_economist.

ladıkları ânlar dışında – kafalarını kuma gömmüş olan bu aynı insanların şimdi hükümetin hazırladığı eşi benzeri görülmemiş kurtarma planında yetkili olmalarındadır. Milletin çileden çıkmasında şaşacak bir şey yok.

İşte böyle, tıkırında giden bir ekonomimiz vardı, hattâ işler çok daha iyiye gidecek gibi görünüyordu, sonra birdenbire, otobüsün direksiyonu elimizde kaldı. İktisatçılar ve finans uzmanları bize ne olduğunu ve neden böyle olduğunu izah edemiyor. Anlaşıldığı kadarıyla, aldıkları terbiye buna müsait değil.[11] Eğer kralın çıplak olduğu bir zaman olmuşsa o da bu zamandır. Bu koşullarda ne yapacağız? Bütün bu olanlar büyük bir kazadan ibaret miydi? Kötü adamlarla kötü kadınlar kendilerini zenginleştirmek uğruna ekonomiyi mahvetmek için komplo mu kurmuştu? Bush'un suçu muydu? Clinton'ın mı? Yoksa Greenspan'in mi? İşte burada ne olduğunu anlamak isteyenler için bazı güzel başlama noktaları var. Televizyonlarda gördüklerinize boş verin. Ana-akım ekonomistlerin yorumlarını ne dinleyin ne okuyun. Tatlı dilli bankacılar ve finansçılar yanınıza yaklaşırsa yoklayın cebinizi, sıkı sıkı kollayın. Hükümet sözcülerinin nutuklarına maruz kaldığınızda, bu adamların ya utanmaz yalancılar ya da olup bitenleri sizin kadar bile anlamayan eblehler olduğunu aklınızdan çıkarmayın. Ve de en önemlisi, *Okumaya devam edin!*

---

[11] Ana-akım iktisatçılarının niçin kapitalizme dair bu kadar kısıtlı bir anlayışa sahip olduğu konusunda Michael D. Yates'in, *Naming the System: Inequality and Work in the Global Economy* başlıklı çalışmasının birinci bölümüne bkz. (New York: Monthly Review Press, 2002).

2. Kapitalizmi İşler Kılan Nedir?

Biriktirin! Biriktirin! Musa ve Peygamberler[in kavli] budur.

– KARL MARX, 1867

Bir otomobil montaj hattında ya da bir lokantanın mutfağında ter döken bir işçi, ekonomiyi çökerten bankerlerin ya da borsa simsarlarının sadece bir takım kâğıt parçaları satmakla nasıl bu kadar para kazandıklarına akıl erdirmekte zorlanıyordur mutlaka. İşçiler arabalar, evler ya da yemekler yapar ya da çocuklara ders anlatır, çiftçiler ekin kaldırırken, insanların ihtiyaç duyup kullanabilecekleri bir şeyler üretirler. Oysa, bu karmaşık finansal araçları satanlar elle tutulur hiçbir şey üretmezler. Yararlı mal ya da hizmetler üretmeksizin para kazanmakta sağduyuya ters gelen bir şeyler vardır. Ve işin doğrusu, tek ekonomik faaliyeti – hattâ başlıca ekonomik faaliyeti – para borç verip almak olan hiçbir toplum yaşayamaz. Zâten üretilmiş olan şeyleri belli bir fiyattan alıp daha yükseğine satmak hakkında da aynı şey söylenebilir. Tek ekonomik faaliyet ticaret olsaydı, hiçbir şey üretilmeyeceğinden çok kısa bir zamanda herkes ölmüş olurdu. En temel düzeyde, bir ekonomi, en azından bazıları faydalı olan ürünler ortaya koyan bir üretim sistemidir. Sadece parayı paraya dönüştürmek amacıyla kâğıt parçaları alıp satmaya bunca emek ve zaman harcanıyorsa, son derece akıl dışı bir şeyler cereyan ediyor demektir.

Bütün toplumlar, bir araya gelerek yiyecek, giyecek ve barınma ihtiyaçlarını karşılasın diye (hep birlikte üretim araçları diye adlandırılan) topraklarını, âletlerini, hammaddelerini ve emeklerini örgütlemek zorundadır. Yeryüzündeki ömrümüzün çok uzun bir

bölümünde, küçük toplumlarımızı kolektif biçimde bir şeyler üretmek ve bu ürettiklerimizi az çok eşit biçimde paylaşmak şeklinde örgütledik. Artık böyle yapmıyoruz, yani az çok eşit biçimde bölüşmüyoruz ama yine de üretmeye devam ediyoruz ve üretmeye mecburuz. Bugünkü üretim sistemimize kapitalizm deniyor ve bu sistem içinde adına kapitalistler denen görece küçük sayıda bir bölük insan – emek gücü dışında her şeye sahip olmaları sâyesinde – üretim araçlarının örgütleniş biçimini kontrol ediyor. Üretim araçlarının örgütleniş şekli kapitalistlerin üretilen ürünlerden mümkün olan en fazla parayı kazanması hedefine göre belirleniyor. Sistemin işleyiş tarzı son derece basit.[12] İnsanların çoğunluğu yeterince toprağa ve malzemeye sahip değil ama kendi ihtiyaçları olan şeyleri üretmek istiyor. O zaman, sahip oldukları tek şeyi – çalışma yeteneklerini – iş sahiplerine satmak zorundalar. Emek gücümüz bir kez satıldı mı işverenlerin malı hâline geliyor. Pek çoğumuzun yaşamak için bir başkası için çalışmaktan başka seçeneği bulunmadığından, işverenlerle son derece eşitsiz bir ilişki içine giriyoruz. İlişkinin eşitsiz oluşu, işverenlere üretimi kendi işlerine geldiği şekilde örgütleme imkânı veriyor. Bu sâyede, bizi kendilerine bu iş için yaptıkları masrafların üzerinde bir artı üretecek şekilde uzun saatler boyunca çalışmaya mecbur edebiliyorlar. Mal sahibi onlar olduğu için bu artı ürün onlarındır, ve bu artı ürünü sattıkları zaman, karşılığında aldıkları para, istedikleri gibi kullanacakları kârlarıdır. Bu kârın, paralarını ve işletme hünerlerini çalıştırmanın âdil karşılığı olduğunu iddia ederler. Ama kârın esas kaynağı bizim zorlu çalışmamızdır.

Lâfı dolandırmadan söylersek, kâr işçilerin sömürülmesinin sonucudur. Bir başka deyişle, işverenler bütün sürecin sahibidir ve süreç üzerindeki bu denetimlerini çalıştırdıklarının çalışmasından

---

[12] Konuya daha ayrıntılı bir bakış için aynı çalışmanın 5. bölümüne bakabilirsiniz.

bir artı çıkartmak için kullanırlar. Nitelikli emekten mümkün olduğunca tasarruf etmek ve düşük ücretle hüner gerektirmeyen işler yapmaya hazır devasa emek havuzundan olabildiğince yararlanmak için emeğimizi ince ince bölerek basitleştirirler. Yerimize iş görecek yeni makineler geliştirerek becerilerimizi daha da işe yaramaz hâle getirirler. Bu iki yolla, yani nitelikli emeğe, ustalığa olan ihtiyacı azaltarak ve işçilerin yerine makineleri koyarak, ihtiyaç hâlinde oldukça kolay biçimde işe alınacak ihtiyaç kalmayınca rahatça işten çıkarılacak insanlardan oluşan bir *yedek emek ordusunun* ortaya çıkmasına yardımcı olurlar. Bu insanlar ekonomi hızlanınca işe alınır, durgunluk zamanlarında kolayca kapının önüne konur. Böyle bir yedek emek ordusunun varlığı, çalışan işçilerin ücretlerini düşük tutmayı mümkün kılan bir baskı unsurudur. Bu yüzden, yedek emek havuzunun geniş olması işverenin para kazanma yeteneği açısından son derece büyük önem taşır.

Ürünün satışıyla kâr gerçekleşir gerçekleşmez, işletme sahiplerinin maliyetleri ödedikten sonra kalan fazladan parayı ne yapacaklarına karar vermeleri gerekir. Bu parayı keyiflerine göre lüks tüketim için harcayabilirler. İşçilerine verebilir ya da hayırsever amaçlar için kullanabilirler. Gerçekten de bir kısım para lüks harcamalara, bir kısmı da hayır işlerine gitmektedir – hayır faaliyetleri zenginlerin toplumsal statüsünün yükselmesine yardım eder. Ne var ki, her işletme, – ister zâten piyasada olsun ister piyasaya girmekle tehdit etsin – rakiplerle karşı karşıyadır. Rekabet, işletmelerinin verimliliğini artırmak, piyasada büyümek ve pazardan aldığı payı artırmak üzere firmaları kârlarını akıllıca kullanmaya zorlar. *Sermaye birikimi* kavramıyla kastedilen şey de işte bu büyüme, yatırılmış sermaye büyüklüğünü artırma zorunluluğudur. Kâr etmek, durmadan daha büyük kişisel servet biriktirmek, kapitalizmin itici gücü budur. Kapitalizmin büyük dinamizminin, teknolojik saldırganlığının, hem ürün yelpazesi, hem her bir şirketin coğrafî kapsamı bakımından daima başlangıç noktasının ötesine geçme

eğiliminin ardındaki dürtü budur. İşletmeler, tek bir basit mal ya da hizmet üretmek üzere yerel ölçekte işe başlayabilir. Ne var ki, başarılı olan firmalar çok geçmeden birçok şey üretmeye ve hemen ardından önce ulusal, ardından da uluslararası ölçekte iş görmeye başlar. ABD Bakkaliye Ürünleri İmalatçıları Birliği için hazırlanan bir raporda açıkça belirtildiği gibi: "Küresel yayılma meselesi oldukça basittir. Yurtiçi pazarlar doyduğunda, sürdürülebilir, çift rakamlı büyümeyi sağlamanın bir yolu küresel yayılmadır."

Sermaye birikimi yoluyla para kazanmak, işçilerin sömürülmesi, emeğin vasıfsızlaştırılması ve muazzam bir fazla işçi havuzu yaratılması anlamına gelse de, hiç olmazsa bazı zorunlu mal ve hizmetlerin üretilmesini sağlar. Ama kapitalizm bir kez hızını aldı mı, üretimle uğraşmadan para kazanmanın birçok yolunu bulur, icât ve teşvik eder ya da unutulmuş eski yollarını canlandırır. Kapitalist ekonomiler para ekonomileridir; alım satım üzerinde dönerler. Bir kez olgunlaştıktan sonra, sırf finansal işlemlerden para kazanan türlü çeşit işler ön plana çıkar: Bankalar, sigorta şirketleri, hisse senedi ve tahvil aracıları, döviz alım satımıyla uğraşan kuruluşlar vesaire. Üretimin *reel* ekonomisinin yanı sıra, bir *malî* ekonomi doğar ve her zaman üretim âlemiyle ilişkili olmaksızın, kendi başına yaşamaya başlar. Malî ekonominin bağımsız gelişimi, göreceğimiz gibi, sisteme yeni akıl-dışılık unsurları katar. Finans dünyasında olup bitenler reel ekonomiyi olumsuz etkileyebilir. Reel ekonomideki krizler de finans dünyasında, dönüp dolaşıp yine üretim dünyasında yıkıcı sonuçlara yol açacak olan bir takım değişiklere neden olabilir.

Burada önemli bir noktayı vurgulamalıyız: *Sermaye birikimi güdüsü ile politika arasında yakın bir bağlantı vardır.* En büyük işletmelerin sahipleri büyük bir politik etkileme gücü kazanırlar. Denetim altında tuttukları üretimin önemi ve bunun getirdiği zenginlik göz önüne alındığında bu hiç şaşırtıcı değildir. Politikacılar göreve gelmek ve görevde kalmak için büyük miktarda paraya ihti-

yaç duyarlar ve sadece bu bile, para kimdeyse onun düdüğünü çalmaları için yeter sebeptir. Para da tabiî ki büyük sanayi şirketlerinin, bankaların ve diğer büyük firmaların patronlarının elindedir. Patronlar, hükümet üzerindeki etkilerini işçileri hizaya sokmak (meselâ, İngiltere'de devlet bir zamanlar sendikaya üye olmayı suç sayıyordu, ABD'de de hukuk düzeni, mahkemeler ve siyasetçiler, işçilerin sendikalaşmasının önüne bir sürü engeller dikmiştir) ve sermaye birikiminin önündeki bütün engelleri (ki bunlardan en önemlisi yoksul ülkelerin ekonomilerini korumak için yabancı sermayeye ve ülke dışına kaynak çıkarılmasına karşı koymaya çalıştıkları kısıtlamalardır) ortadan kaldırmak için kullanırlar.

Birikimin tarihi, tâ başından beri, Afrika, Latin Amerika ve Asya'nın ilk kapitalist devletler tarafından soyulmasının tarihidir: İngiltere, Hollanda, Fransa, Belçika, İtalya, Almanya ve ABD. (İspanya gibi bazı ülkeler, vahşî sömürgeciler olarak önemliyseler de çok sonraki bir döneme dek kapitalist olmamıştır. Bunların kendi sömürgelerinden soydukları artı İngiltere'ye borç ödemeye gitmiştir. Başta Japonya olmak üzere başka bazı ülkeler de emperyalist kulübe sonradan katılmıştır.)

Köle ticareti ve plantasyon tarımıyla birlikte giden köylülerin topraklarının ve mineral kaynaklarının çalınması pratiği, ilksel sermaye birikimine büyük bir ivme kazandırıp erken kapitalizmin tam anlamıyla serpilmesine imkân sağladı. Artık ücretleri düşük tutmak ve kendi yararlarına olan ticaret anlaşmaları yapmak için yerel siyasî elitlere dayanmakla, sömürgecilik dönemine göre daha dolaylı ve ince yollar kullanarak da olsa, zengin ülkeler yoksul ülkelere hükmetmeye bugün de devam etmektedir. Yoksul ülkeler politik bakımdan bağımsız olmakla birlikte ekonomik bakımdan zengin ülkelerin hizmetindedir. Meksika ile ABD arasındaki ilişki bunun güzel bir örneğidir.

Şirket çıkarlarıyla politik süreçler arasında yakın ve yozlaştırıcı bir bağlantı olduğuna inanmakta tereddüt eden varsa Simon John-

son'ın *The Atlantic Monthly* dergisinin Mayıs 2009 sayısında çıkan "The Quiet Coup" başlıklı yazısına baksın. Massachusetts Institute of Technology (MIT) hocalarından ve İMF'nin eski baş iktisatçılarından olan Johnson, ünlü zenginlerle hükümet arasındaki sıkı fıkı ilişkinin derinlerindeki çürümüşlüğü ve bunun ekonomiyle toplum üzerindeki sonuçlarını şöyle tarif ediyor:

> Finans sektörünün yarattığı ve bir araya topladığı büyük zenginlik bankerlere muazzam bir siyasal ağırlık kazandırdı – ABD'de (kişi olarak) J.P. Morgan'ın döneminden beri görülmemiş bir ağırlık. O dönemde, 1907'deki bankacılık paniği ancak özel sektör bankerleri arasındaki eşgüdümle durdurulabilmişti; hiçbir devlet organı etkili bir çâre sunamamıştı. Fakat, bankacılar oligarşisinin ilk çağı Büyük Bunalıma karşılık olarak çıkarılan önemli bankacılık düzenlemelerinin yürürlüğe girmesiyle sona ermişti; ABD'de yeniden bir malî oligarşinin ortaya çıkması oldukça yeni bir olgudur.

3. Kapitalist Ekonomiler Krizlere Açıktır

Kapitalizmin dengesizliği sistemiktir.

– RICHARD WOLFF, 2008

Önceki bölümde belirttiğimiz gibi, kapitalist ekonomiler şu karakteristik özelliklerle tanımlanır:

- Toplumun üretici kaynaklarının – toprak, hammaddeler, makineler, fabrika binaları – çoğu, nüfusun küçük bir kesiminin malıdır.

- Çoğu insanın yaşamak için çalışma yetisini – emek gücünü – en yüksek fiyatı verene satmaktan başka çaresi yoktur.

- İşletme sahiplerinin dizginsiz kâr arayışı.

- Çoğu insanın yaşamak için ücret gelirlerine bağımlı olması.

Tek tek kapitalist şirketler bünyesinde planlamaya büyük yer verilse de, kapitalist ekonomiler bir bütün olarak plansızdır. Hangi ürünlerden ne kadar üretileceği, emek gücünün ne kadarının kullanılmadan bırakılacağı, diyelim, milyonlarca satıcı ve alıcının kararlarıyla belirlenirse ne olur? Ana-akım ekonomistleri, üretim plansız da olsa, kapitalizmde insanların ihtiyaçlarının gene de karşılanacağını söylerler. İronik biçimde, satıcılarla alıcılar kendi çıkarla-

rından başka bir şey düşünmedikleri içindir ki, bütün insanların genel ihtiyaçları karşılanmış olacaktır. Denildiğine göre, alıcılarla satıcılar pazarda buluşacaklar ve aralarındaki rekabet her şeyin gerektiği gibi gitmesini güvenceye alacaktır. İnsanların ihtiyaç duyduğu bütün mal ve hizmetler otomatikman sağlanacaktır. Adam Smith bunu şöyle özetler: "Kasabın, bira yapımcısının ya da fırıncının iyilikseverliği değil kendi çıkarı için hareket etmesi sâyesindedir ki akşam yemeğimizin hazır olacağına güveniriz." Belli bir ürünün miktarı azsa insanlar onu satın almak için rekabete girişeceğinden fiyatı yükselecek, bu da üreticileri o üründen daha fazla üretmeye teşvik edecektir. Tüketiciler herhangi bir şeyi daha az isterse, daha az satın alacak ve o şeyin fiyatı düşecektir. Bunun sonucunda o şeyi üreten ve satan bazı işletmeler kapanacak ve o malın piyasadaki miktarı tüketicilerin isteği doğrultusunda azalacaktır. Böylece, insanların arzu ve ihtiyaçları piyasanın işleyişi tarafından, piyasanın gönderdiği "işaretlere" ya da "ipuçlarına" göre davranan iş sahipleri tarafından karşılanacaktır.

Ana-akımın kapitalizm anlayışının asılsız bir efsane olduğuna inanmamız için pek çok gerekçe var. Meselâ, kapitalist ekonominin azamî genel refahı az çok otomatikman garantilediği doğruysa, bütün tarihin gözümüze soktuğu üzere, sistemin ihtiyaçlarını karşılamak için çalışmak zorunda olanların hepsine iş sağlayamadığı gerçeğini nereye sığdıracağız? Sistemin en iyi işlediği zamanlarda bile, milyonlarca işsiz insan vardır. Dahası, kişinin bir işinin olması bile çoğu zaman yeterli değildir, çünkü düşük ücretli işçilerin çoğu ailelerinin beslenme, barınma, giyecek, sağlık ve benzeri ihtiyaçlarını karşılamaya yetecek kadar para kazanamamaktadır. Asgarî ücretteki artışların enflasyonun yol açtığı kayıpları karşıladığı durumlar çok nâdirdir. ABD'de asgarî ücretin bugünkü satın alma gücü 1960 ve 70'lerde olduğundan önemli ölçüde düşüktür ve üç kişilik bir aile için hesaplanan resmî – ve fazla iyimser – yoksulluk düzeyinin hayli altındadır. ABD'de elde edilen ücretle-

rin dörtte birinden fazlası, dört kişilik bir aileyi yoksulluk düzeyinin üzerinde yaşatmaya yetecek miktarın altındadır.[13]

Ana-akım iktisadın yetersizliklerini saymaya devam edebiliriz. Ama çoğu iktisatçının şimdiki gibi bir krizin meydana gelebileceğini hiç düşünmemiş olduğunu söylemek yeter. Onlara kalsa, önemli ve öngörülemeyen bir olaylar zinciri meydana gelse bile "pazarın büyüsü" kısa zamanda işleri düzeltir ve düzeni yeniden kurardı. Bu saçmalık da gösteriyor ki "ortak aklı" bir yana bırakıp kapitalizmin gerçek dünyada fiilen nasıl işlediğini ortaya çıkarmak için başka yerlere bakmanın zamanı artık gelmiştir.

Ekonomik veriler gösteriyor ki sermaye birikimi, önünde sonunda kendisini yavaşlatacak ya da tamamen durduracak engellerle karşılaşır. Birikim sürecindeki bu kesintilere *kriz* denir. Kısa süren kesintilere *durgunluk (resesyon)*, uzun sürenlere *bunalım* [depresyon] adı verilir. Durgunluklar oldukça düzenli bir şekilde meydana gelir, bunalımlar ise daha nâdir gerçekleşir. Şu ân, bunalıma dönüşebilecek olan derin bir durgunluğun içindeyiz. Japonya, 1990'larda tam on yıl boyunca, belki uzun bir duraklama (*stagnasyon*=çok yavaş ekonomik büyüme) diye tanımlanması daha uygun olacak ağır bir durgunluk yaşadı. İkinci Dünya Savaşından bu yana birçok durgunluk görülmüştür: 1940'ların sonunda, 1950'lerin sonunda, 1970'lerin ortasında, 1980'lerin başında ağır bir tane, 1990'ların başında, 2000'lerin başında ve 2007 sonlarında başlayan şimdi yaşamakta olduğumuz. Bunalımların en büyüğü ise on yıldan fazla süren ve ancak İkinci Dünya Savaşındaki devasa devlet harcamaları ile sona eren Büyük Bunalımdı. Bütün olarak bakıldıkta, ABD'de 1850'lerden beri, ortalama sıkışıklık süresi aşağı yukarı bir buçuk yıl, sıkışmalar arasında ortalama büyüme süreleri de

---

[13] Bkz. Lawrence Mishel, Jared Bernstein ve Heidi Shierholz, *The State of Working America, 2008/2009* (Ithaca, NY: Cornel University Press, 2009), 3. bölüm.

yaklaşık dokuz yıl olan, otuz iki durgunluk ya da bunalım görülmüştür. Hem durgunluklar hem de bunalımlar çoğu kez finansal panik ve çöküşlerin eşliğinde gelmiştir; bu panik ve çöküşler, bazen durgunluk ve bunalımların nedeni, bazen sonucu, bazen de hem nedeni hem sonucu olmuştur.

Tolstoy, büyük romanı *Anna Karenina*'ya çok ün kazanan şu sözlerle başlar: "Mutlu aileler hep birbirine benzer; her mutsuz aile ise kendi tarzında mutsuzdur." Ekonomideki sarsıntılar (ve bazen onlara eşlik eden malî krizler) ise hem bazı ortak özelliklere hem de her biri kendine özgü bir tarihe ve karakteristiklere sahiptir. Şu ânki durgunluk ile 1982'dekinin arasındaki farklara zâten değindik. Aynı şekilde, hiçbir planlama mekanizması bulunmayan kapitalist ekonomilerde genişleme dönemlerinin arkasından üretim ve istihdamda kısıntılara gidilmesini gerektiren aşırı üretim kapasiteleri geliştirme ve gereğinden çok fazlasını üretme ihtimalinin ne kadar yüksek olduğunu da belirtmiştik. (Gerek ABD, gerek dünya genelinde – neredeyse yüzde 50'ye ulaşan – büyük bir kapasite fazlası yaratmış olan otomobil sanayiinde şu ânda olan budur).

Toplumun ihtiyaçlarıyla hiçbir eşgüdüm ya da planlama ilişkisi kurmaksızın her biri kendi çıkarına bakan işletmelerin hâkimiyetindeki bir ekonomik sistemde durgunluklar, bunalımlar ve krizlerin çıkması hiç şaşırtıcı değildir. Ekonominin genişlediği zamanlarda üreticiler, arkasından gelecek talep düşüşünde ellerinde satamayacakları kadar mal fazlasıyla kalakalacaklarını hiç hesaba katmadan, artan talep doğrultusunda üretimi ve istihdamı artırırlar. Talep düştüğündeyse üretimi azaltıp geniş çaplı işten çıkarmalara giderek durgunluğu başlatırlar. Üretim ve talep dengeye geldiğinde bütün süreç yeniden başlar. Olağan iş döngüleri (çevrimleri) denen şey budur.

Birikimin kesintiye uğramasının başka yolları da vardır. Anaakım iktisatçıları derin durgunluklara ve hattâ bunalımlara, daima

ekonomiyi "dışardan" vuran bir takım travmatik olayların ya da olaylar takımının yol açtığına inanırlar. Gerçi biz tam tersine kapitalist ekonomilerin kendi doğaları gereği krizlere açık olduğuna inanıyor olsak da, dış güçler elbette ekonomik güçlükler doğurabilirler. Bir banka ansızın ve hiç beklenmedik bir şekilde batarsa, borçlu ve alacaklılarla olan ilişkileri ekonominin bütününü olumsuz etkilemeye yetecek kadar büyük sorunlara neden olabilir. Rusya'nın 2008'deki işgâlinin Gürcistan'daki sermaye birikimini yavaşlattığına hiç kuşku yoktur. Endonezya'yı 2004 yılında vuran yıkıcı deprem ve tsunami ülkenin ekonomik büyümesini yavaşlatmıştır. Eğer bir ülkenin parası öbür ülkelerin paralarına karşı değer yitirecek derecede spekülatörlerin saldırısına uğrarsa, ithal mallarının fiyatında bunun sonucu meydana gelecek artış (örneğin yen satın almak için gereken dolar miktarı artarsa, ABD pazarında ithal Japon malları pahalanacaktır) sermaye birikim oranını düşürebilir. Yani ekonominin büyümesi yavaşlar.

Ne var ki biz, sermaye birikiminin önündeki esas tehlikenin ekonomi dışından kaynaklanan beklenmedik olaylardan geldiğini düşünmüyoruz. Bize göre, sermaye birikiminin ta kendisi, doğal bir şekilde ve hiç şaşmadan, kârlılığa ve sermayenin büyümesine uzun erimli ve kolayca başa çıkılamaz engeller getirir. Bunun çeşitli olası yolları vardır. Firmalar işçilerin yerine makineleri koydukça, üretim gitgide daha fazla "sermaye yoğun" hâle gelir. Otomasyonun amacı olabildiğince az emekle olabildiğince fazla üretimi mümkün kılmaktır. Şirketin biri, insan emeğinin yerine makineyi koymanın bir yolunu bularak herhangi bir malın üretim maliyetini azaltırsa, aynı malı üreten öbür şirketler de aynısını yapmak zorundadır, aksi takdirde piyasada kalamazlar. On dokuzuncu yüzyıldaki gibi serbest rekabetle karakterize olan bir ekonomide benzer mallar üretip benzer hizmetler sağlayan şirketler ürünlerini olabildiğince fazla kişiye satabilmek için birbiriyle yarışır. Daha fazla satmak için yapılan bu rekabet fiyatları aşağı çeker. Bunun

anlamı, zamanla her birim makine için sömürülecek emek miktarının azalması ve aynı zamanda fiyatların düşmesidir. Bunun ardından yatırılmış sermaye başına düşen kâr oranının da azalması gelir. Kârların düşmesi de sermaye birikimini azaltacaktır, çünkü işverenler kâr düşükken belli bir üründen daha fazla üretmek için yatırım yapmaya pek istekli olmayacaktır. Ürünlerin satılmasının zorlaştığı bir durgunluk sırasında bazı firmalar batacak, bu da fiilen sermayenin bir bölümünün imha olması ve ekonomi toparlandığında ayakta kalmış olan firmaların yeniden yüksek kâr oranlarına kavuşmasıyla sonuçlanacaktır.

Bir başka ve bizim asıl vurgulamak istediğimiz olası yol, olgunlaşmış kapitalist ekonomilerdeki iki eğilimin etkileşiminin sonucudur: Üretimin görece az sayıda şirketin hâkimiyetine girme eğilimi ve mal ve hizmet üretiminde yatırım fırsatlarının yetersizleşmesi eğilimi. Birikimin önüne çıkan bu engelin ayrı bir bölüm altında incelenmeye değecek önemde olduğunu düşünüyoruz.

4. Olgun Kapitalizmin Üretimi Yoğunlaştırması ve Yavaş Büyüme

Tekelci aşamasında kapitalizmin normal eğilimi, emrindeki devasa fiilî ve potansiyel artıyı soğurmadaki yeteneksizliğinden kaynaklanan ekonomik durağanlık eğilimidir. Tekelci kapitalizmin durağanlığa eğilimi veriyken, açıklanması gereken şey durağanlıktan ziyade refahtır.

– JOHN BELLAMY FOSTER, 2005

ABD, Japonya ve Almanya'nınki gibi olgunluğa ulaşmış kapitalist ekonomilerde sermaye birikimi giderek artan biçimde *üretimin yoğunlaştırılması*, yani, üretimin ve piyasaların, görece az sayıdaki çok büyük firmaların hâkimiyetine girmesi yönünde bir eğilim içerir. İşletme sahipleri, hem pazar paylarını, hem de tüketicilerin başka bir satıcıya gitmesinden korkmaksızın fiyatları yükseltebilme güçlerini artırmak amacıyla her zaman rakiplerini ortadan kaldırmaya çalışır. Dedikleri gibi "ancak güçlüler hayatta kalır". Bütün dünyada kaç tane otomobil şirketi var? Ya demir çelik şirketi? Ya ilâç ve eczacılık şirketi? Çok sayıda küçük firma daha az sayıdaki dev şirketlere yem olduğunda, bir *oligopol* piyasasından söz ederiz (oli ön eki "az sayıda" anlamına gelir). Böyle firmaların hatırı sayılır bir "tekel gücüne" sahip olduğu söylenir, bu yüzden onları neredeyse tekel ya da hattâ tekel sermayesi diye adlandırmak yanlış olmaz. Büyük durgunluklar ve bunalımlar, güçlü firmalara daha zayıf firmaların zararına pazar paylarını artırmak ve bunları sonunda piyasadan silmek için özellikle iyi fırsatlar sunar.

İkinci eğilim, *üretici ekonomideki yatırım kanallarının yetersizliği*, gelişmiş kapitalist ekonominin tarihine şöyle bir göz at-

makla görülebilir. Kapitalizm çeşitli aşamalardan geçerek büyümüş ve gelişmiştir. Sınaî kapitalizmin 1800'lerin başlarına denk gelen başlangıç dönemi sırasında büyük bir yatırım talebi (ya da daha yeni bir kelimeyle adlandırılacak olursa, dürtüsü) vardı. Bu sırada kapitalizm kuruluş aşamasındaydı – çok çeşitli fabrikalar kuruluyor, bu fabrikalar için gereken donanım ve ticaret gemileri imal ediliyor, ülkeler arasında ulaşımı kolaylaştırmak için kanallar açılıyor, uluslararası ticaret büyüyordu. Sömürgecilik aşamasındaki emperyalizm, hem bu fabrikalar için düzenli hammadde akışının sağlanmasına hem de bu yeni sınaî ürünlerin bir kısmının satılacağı pazarların bulunmasına yardımcı oluyordu. Demiryolu şebekelerinin kurulması hem kuruluş aşamasında bir ekonomik canlılık getirdi, demiryollarının malların ülke içinde naklini daha ucuza getirmeyi mümkün kılması da bu canlanmayı daha da artırdı. Demiryolları, 1800'lerin sonlarıyla 1900'lerin başları arasında ABD'nin iç kesimlerine yerleşmeyi de teşvik etti. Bu da ülke içinde tarımsal ve sınaî gelişmeyi hızlandırdı. Bu dönem boyunca, esas olarak üretimin fiilen satılabilecek olan miktarların üzerinde büyümesinin neden olduğu "olağan" iş döngülerinden kaynaklanan durgunluklar ve bunalımlar yaşandı. Ama aynı zamanda ekonomiyi teşvik eden birçok unsur vardı.

Ne var ki, olgunlaşan kapitalist ekonomilerde tipik bir yavaş büyüme ya da duraklama sorunu vardır. Son yarım yüzyılın normal durumu, sistemin kendi kapasitesinden çok daha yavaş büyümesidir. Fabrikalar ve – yollar, su ve elektrik şebekeleri vb. – altyapının çoğu zâten kurulmuş durumdadır (Gerçi ABD'deki altyapı sistemlerinin büyük bölümünün yeniden kurulmasını gerektirecek ölçüde eskimiş ve bakımsız bırakılmış olduğu da doğrudur). Ekonomi büyümektedir, ama görece düşük düzeylerde.

Bir başka deyişle, ABD gibi ülkelerde üretimi sürdürmek için gerekenden çok daha fazla miktarda bina, araç-gereç, makine, yol, köprü ve liman vardır. Bu yüzden de, kapitalist üretimin daha ön-

ceki dönemlerine göre, daha az yatırım fırsatları bulunabilmektedir.

Kapitalist olgunluğun ilk özelliği – yani üretimin yoğunlaşması – kârları artırır ve aynı zamanda ikinci özelliğini – yatırım fırsatlarının yetersizliği – pekiştirir. Ardından, bu iki durumun karşılıklı etkileşimi, duraklamaya götüren koşulları yaratır. Toyota gibi, oligopolcü bir piyasadaki her büyük şirket, muazzam yatırımları zâten yapmış durumdadır. Maliyetleri durmadan azaltmaya yönelik ayrıntılı bir işletme yapısına ve araştırma kapasitesine sahiptir. Modern otomobil fabrikalarında çalışma öyle düzenlenmiştir ki, işçiler her 60 saniyenin 55 saniyesini fiilen emek harcayarak geçirmek zorundadır. Büyük mağazalar zinciri Wal-Mart öyle büyük ve güçlüdür ki hem işçilerini aynı şekilde (altmışda ellibeş) çalıştırabilir, hem de mal aldığı satıcıları kendisine daha düşük fiyatlarla mal vermeye zorlayabilir. Wal-Mart düşük fiyatlarla mal satarak böylesine büyümüştür – ama, tedarikçilerini sıkıştırma ve görece zayıf bir ekonomide çalışanlarına düşük ücretler ödeyebilme gücüne sahip olduğundan, bu düşük fiyatlarla kâr edebilmektedir. Büyük oligopol şirketleri stoklarını mümkün olan en düşük düzeyde tutarak maliyetleri daha da kısmayı da öğrenmiştir. Böyle büyük şirketler piyasadaki güçleri sâyesinde rakiplerinin yıkıcı fiyat rekabetinden de korunmuştur. Böyle bir fiyat savaşının sonuçlarından bütün şirketler korkar, çünkü her biri sektöre riske atılamayacak kadar çok sermaye yatırmıştır. Büyüklükleri yeni firmaların piyasaya girip rekabet etmesini zorlaştırır.

Burada önemli olan başka bir husus, büyük şirketlerin eski binalar ve makineler tamamen hurdaya çıkmadan önce ellerindeki hatırı sayılır büyüklükteki fizikî sermayeyi ıskartaya çıkarıp daha verimli fabrikalar kurmaya kolay kolay yanaşmayışıdır. Kendi bakış açılarından böyle bir hareket çok pahalıya mal olur. Bu yüzden oligopol sanayilerinde çok sayıda eski fabrika daha yeni fabrika ve donanımlarla bir arada var olur. Ekonominin iyi gittiği zamanlarda bu sanayilerdeki kâr marjları o kadar yüksektir ki eski teknolo-

jiyle bile kâr etmek mümkün olur. Ama ulusal ekonominin bakış açısından, yeni sermaye yatırımlarının böyle yavaş yapılması yatırım fırsatlarının daha da kısıtlanması anlamına gelir. Tersine, oligopolcü şirketlerin ortaya çıkışından önceki daha rekabetçi dönemde çoğu kez, yeni üretim teknikleri keşfedilir edilmez makineler ve donanımlar ona göre yenilenirdi. Bunun anlamı, sermaye birikimini sağlam tutacak şekilde, – yeni üretilen sermaye mallarını satın almak için kullanılan – büyük miktarda yatırımların teknolojik yeniliklerle el ele gitmesiydi. Oligopollerin ortaya çıkmasıyla artık bu böyle olmuyor.

Özetlersek: Olgunlaşmış kapitalist ekonomilerde belli başlı sanayi kollarında sermaye yatırımları doyum noktasına ulaşırken yatırım kanalları daralır. Oligopoller, eski ve verimsiz birimleri yenilemeyi reddetmekle yatırımları daha da azaltır. Aynı zamanda, *tekel kapitalizmi* denen üretimdeki artan yoğunlaşma dev şirketlerin elinde gittikçe büyüyen bir kâr fazlası yaratır. Birikimin hızlı bir şekilde sürmesi isteniyorsa bu sermaye fazlasının yeniden yatırıma dönüştürülmesi gerekir. Ancak, standart yatırım kanalları artan sermaye fazlalarıyla aynı hızda büyümüyorsa, birikim yavaşlayacak ve toplumun ürünlerinin büyümesi düşüşe geçecektir (ve göreceğimiz gibi, zenginler para kazanmanın başka yollarını aramaya başlayacaktır). Artı sermayeyi yeniden üretici ekonomiye çekecek yeni ve büyüyen yatırım kanalları ortaya çıkmadıkça (ve çıkana dek) bu durum devam edecektir. Bu zaman zarfında da, ekonomi potansiyel büyüme hızını gerçekleştirmeyi başaramayacaktır. Uzun bir durağanlık dönemi, üretilebilecek olan miktar ile fiilen üretilen miktar arasındaki açığın daha da büyümesi demektir.[14]

---

[14] Bu bölümdeki malzemenin büyük çoğunluğu, Paul A. Baran ile Paul M. Sweezy'nin duraklama (*stagnasyon*) hakkındaki klasik eserleri *Monopoly Capital*'den alınmıştır (New York: Monthly Review Press, 1968). [Türkçesi *Tekelci Sermaye*, Kalkedon Yay., İst., 2007]

5. Yavaş Büyüme Eğiliminin Üstesinden Gelinebilir mi?

Çağ açan buluşlar ekonominin bütün işleyiş biçimlerini sarsar ve böylece doğrudan soğurdukları sermayeye ilave yatırım kanalları açar.
– Paul BARAN ve Paul SWEEZY, 1966

Bir şeye doğru bir eğilim var demek, bazı şeyler olursa bunun üstesinden gelinebileceği imasını içerir. Kişinin şişmanlamaya eğilimi varsa, aldığı günlük kalori miktarını azaltan sıkı bir rejim uygulayarak ve idman yaparak bu eğilimi önleyebilir. Ama karşı önlemler bırakılırsa eğilim yeniden kendini gösterir. Olgun kapitalist ekonomilerin yavaş büyüme (duraklama) eğiliminin de önüne geçilebilir mi?

Radikal iktisatçılardan Paul Baran ile Paul Sweezy, *Monopoly Capital* başlıklı çalışmalarında ABD gibi ekonomilerin duraklama eğiliminin en incelikli değerlendirmelerinden birini yaptılar. Bu çalışmada bu eğilime karşı en etkili çârenin *çağ açan buluşlar* olduğunu ortaya koyarak bunun üç tarihsel ânını saptadılar: Buhar makinesi, demiryolları ve otomobil. Yirminci yüzyılda en önemli sermaye yaratan buluş otomobil olmuştur. Otomobillerin ve kamyonların geniş ölçekli üretimi ve satışı olağanüstü büyük miktarda yatırım gerektirmiştir General Motors'un Ohio, Lordstown'daki tesisini düşünün. Onca bina, âlet, makine vb. ile tesisin bizzat kendisi devasa bir sermaye yığışımıdır. Tesis, parça ve ön koltuklar gibi tamamlanmış aksam sağlayan çok sayıda firmayla yoğun ve karmaşık anlaşmalar içindedir. Araba satan ve servis sağlayan geniş bir GM acenteleri ağı bulunmaktadır. Sanayiin geneline bakar-

sak otomobiller yatırım üreten dinamolar olmuştur. Milyonlarca kilometrelik caddeler, şehirlerarası yollar, yüz binlerce köprü, mebzul miktarda benzin ve mazot, cam, çelik, kentsel yerleşim alanı, otomobiller hatırına var olmuştur. Moteller, oteller, lokantalar ve daha bir çok işletme, otomobiller sâyesinde kâr etmektedir. Önce 1920'lerde, ardından İkinci Dünya Savaşı sonrasında ekonomiler otomobil ve kamyonlara olan güçlü talep sâyesinde atılım yapmıştır. Belirtilmesi gereken husus ise, bugün ülkenin otomobile doyduğu ve artık bu sektörün ekonomik büyümenin motoru olmadığıdır. Küresel otomobil sanayi devi Toyota'nın bile başı dertte. Yirmi birinci yüzyılın başında uzun süreli bir ekonomik büyümenin motoru olarak otomobilin yerine ne geçecek?

Artı fonlar için yurtiçi kaynaklar sınırlıyken yabancı yatırımlar iş görür mü? ABD şirketleri Çin'de fabrika kurduklarında kârlarının bir kısmını harcayabilirler (gerçi çoğu durumda fabrikayı gerçekten kuran Çin devletidir ya da ABD şirketi Çin'de malî kaynak toplayıp hiçbir harcama yapmamış olabilir). Ne var ki, Çin'de üretilen ürünlere olan talep güçlü olduğu takdirde, bu ülkede ücretlerin ve vergilerin düşük olmasından ötürü yine büyük bir kâr sağlanacak ve yine bu fazla kârın kârlı yatırımlara nasıl dönüştürüleceği sorunuyla karşı karşıya kalınacaktır.

İkinci Dünya Savaşı gibi şöyle sıkı bir kapışma muazzam miktarda sermaye fazlasını harcamayı mümkün kılabilir, zâten askerî harcamalar esas olarak bu işe yarar. Lâkin gene bu durumda da, savaş gereçlerini kâr amacı gözetmeyen bir biçimde devlet kendisi üretmediği takdirde, bu büyük kamu harcamaları hiç sektirmeden yine bir takım özel şahısların cebine gidecek ve gene nasıl değerlendirileceği mesele olan (yatırım imkânları bulması gereken) bir sermaye fazlalığı yaratacaktır. 11 Eylül 2001'in ardından ABD'nin açtığı savaşlar sâyesinde Halliburton ve onun gibi özel kayırmaya mazhar olmuş şirketlerin kasalarına dolan on milyarlarca dolarlık kârı düşünün. Kaldı ki, Irak'ın işgâli gibi modern savaş-

lar, otomobil sanayii ya da demiryollarının yarattığı büyüklükte yatırım imkânları yaratamıyor. Üstüne üstlük, ikide bir savaş çıkaran bir ülke, halkının ve başka halkların canını olduğu kadar sermayesini de boşa harcama riskiyle karşı karşıyadır.

Peki sivil amaçlı kamu harcamaları çâre olur mu? Hükümet, sermaye fazlasının bir kısmını vergi olarak alıp (ya da devlet tahvilleri çıkartıp satarak borçlanıp) böylece elde ettiği parayı doğrudan doğruya kamusal sermaye projelerine yatırabilir mi? Büyük liberal iktisatçı John Maynard Keynes'in Büyük Bunalıma son vermek için önerdiği çâre buydu. Yatırıma dönüşmeyen sermaye fazlasını değerlendirmenin ve kârlı olmadığı için özel yatırım kanallarının uzak durduğu projeleri gerçekleştirmenin en iyi yolu kamu harcamalarıdır. Meselâ, ABD'de hem asgarî standartların altında kalan büyük miktarda konut bulunmaktadır hem de yine bol miktarda ucuz konuta ihtiyaç duyulmaktadır. Varsayalım ki, hükümet konut sorununu çözmek için beş yüz milyar dolar harcamayı göze alsın. Diyelim ki, yeni yerleşim merkezlerinin planlanıp kurulması, eski evlerin standartlara uygun biçimde ıslahı ve bunu yapacak işçilerin eğitilmesi amacıyla bir kamu şirketi kurulsun. Tutalım ki, yeni konutların birim maliyeti de elli bin dolar olsun ve ayrılan paranın yüzde 80'i yeni konut yapımı için kullanılsın, böylece hâne başı üç kişiden hesaplasak yirmi dört milyon insanı barındıracak sekiz milyon yeni konut inşa edilebilir. Paranın geri kalanı da eski konutların ıslahı ve bunun için gereken işgücünün eğitimi için harcansın. Bu konutları satın alacak dar gelirli insanlara ucuz kredi sağlamak için mülkiyeti yine kamuya ait bir tut-sat bankası da kurulabilir. Harika fikir, değil mi? Ama ne yazık ki, bu harika fikir, kapitalizmin siyasal gerçeğine hiç uymaz. Başarılı olduğu takdirde kârlarının azalmasına yol açacağı için kapitalistler, özel sektöre kamusal müdahale olarak adlandıracakları böyle bir girişime karşı yaygarayı basacaktır. Kongredeki ve medyadaki çok sayıdaki tetikçileri bu "sosyalist" saçmalığa karşı bayrak açacaktır. Kuşkusuz,

kendisini desteklemek ve savunmak için sokaklara dökülecek yaygın, güçlü ve militan bir emek hareketi olsa, böyle bir girişimin bir başarı şansı olurdu. Gelecek bölümde tartışmamızı ilerletirken hatırlamamız gerekecek bir husus bu. Eğer hükümeti artıyı eritip toplumsal bakımdan faydalı kamu harcamaları için kullanmaya zorlayan bir toplumsal hareket olmazsa, hükümet sadece mevcut sistemi ve bu sistemin ilişkilerini koruyup sürdürecek işler yapacak, bu da sonuçta, durağanlık sorununu kalıcılaştıracak şekilde artının (kârların) yatırım kanallarına göre görece yüksek kalma eğiliminin devam etmesini sağlayacaktır.

Reel ekonomiye yatırım yapmak buna değecek kârı getirmez olduğunda kapitalistler artıyı değerlendirip para kazanmanın yeni yollarını geliştirerek, bunu da özellikle mal ve hizmet üretiminden uzak durarak yaparak duraklama tehlikesinin üstesinden gelmeye çalıştılar. Ama, göreceğimiz gibi bu çabaları belâ üstüne belâ getirmekten başka işe yaramadı: Çöken borsalar, patlayan balonlar, durgunluklar, bunalımlar... 2007'de başlayan bugünkü krizi, gayri menkul piyasasında önceki yıllarda oluşan büyük balonun patlamasıyla emlâk fiyatlarının düşüşü tetikledi.

6. İkinci Dünya Savaşını İzleyen Ekonomik Duraklama

Ekonominin son yıllardaki performansının gerçekte olduğundan çok daha kötü olmadığına, ne de 1930'lardaki kadar kötü olduğuna dikkati çekmeme... izin verin, bu başlıca üç nedenden ötürüdür: (1) Devlet harcamalarının ve kamu açıklarının çok daha büyük rolü; (2) özellikle 1970'lerde olmak üzere, kentsel konut tut-sat borçlarını da içeren tüketici borçlanmasındaki muazzam artış; ve (3) borçlanmanın böylesine büyümesinden başka, eski ve yeni her çeşidinden spekülasyon faaliyetlerinin patlamasını da içeren ve kendi hesabına "reel" ekonomiye, esas olarak lüks mallara artan talep biçiminde, sırf alım gücüne ilâve bir destekten fazlasını aktaran ekonominin malî sektörünün balon gibi şişmesi. Bunlar, devam ettikleri sürece duraklamaya karşı koyacak önemli kuvvetlerdir, ancak aşırıya götürüldükleri takdirde, 1929-33 döneminden beri görmediğimiz türden eski usul bir panik içinde infilak etmeleri tehlikesi daima mevcuttur.

– PAUL SWEEZY, 1982

ABD'nin modern ekonomik tarihine biraz bakmakla iddiamızı somut olarak gösterebiliriz. Yapığımız analiz gösteriyor ki, çok yüksek ekonomik büyüme kaydedilen dönemler, olağanüstü bir yatırım talebi kaynağının, ekonominin duraklama eğilimine bütünüyle karşı koyabilecek büyüklükte bir kaynağın ortaya çıkışının sonucudur. İkinci Dünya Savaşı böyle bir dönemdi. Savaş sırasında ABD ekonomisinin yıllık büyüme hızı tam üç yıl boyunca (1941-42-43) yüzde 16'yı aşmıştı, savaşın diğer üç yılında da bu hız yüzde 8'in üzerinde olmuştu. Bu hızlı büyümeyi tetikleyen ve sürdüren etmen, savaşı sürdürmek ve kazanmak için yapılan muazzam devlet harcamalarıydı, ordu yiyecekten elbiseye, silâh ve cephaneden geçici konutlara, cipten uçağa, akla gelen her şeye ihtiyaç duyuyor-

du. Bu muazzam yatırımların karşısında 1930'ların uzun bunalımı yok olup gitti. Ama bu, yoğun ve kitlesel savaş gayretleri, borçlanmayla finanse edilen benzeri görülmemiş hükümet harcamaları gibi olağanüstü koşulların sonucunda oldu. Bunlar olmasa son derece yüksek işsizlik ve düşük büyümeyle giden ekonomik durakla-
ma devam edip giderdi. ABD ekonomisinin büyümesi savaşın ardından hız kesti ama yine de hatırı sayılır bir düzeydeydi. ABD'nin GSYİH'si 1950'ler ve 60'larda yıllık ortalama yüzde 4'lük bir büyüme hızı tutturdu ki bu, 1940'ların standartlarına göre düşük kalsa da gene de iyi bir rakamdı. (Onar yıllık büyüme oranları için Tablo 1'e bkz.). Bu görece yüksek oranlar çeşitli nedenlerin sonucuydu. Savaş yıllarında otomobiller de dâhil pek çok tüketim malının bulunmaması ya da son derece kısıtlı bir biçimde dağıtılması hatırı sayılır bir ertelenmiş talep yaratmıştı. Bunun anlamı, ABD halkının ancak savaştan sonra harcayabileceği bir zorunlu tasarrufa mecbur kalmış olmasıydı. ABD savaşan taraflar arasında fiziksel sermayesi tahrip olmayan ya da hasar görmeyen tek büyük ülkeydi. Savaştan sonra ekonomilerini yeniden kurmaya koyulan ülkeler akla gelebilecek her türlü mal ve kaynağı ABD'den satın almak zorundaydı, bu da bir ihracat patlamasına yol açtı. Bunlara ek olarak, banliyölerin büyümesi, eyaletlerarası geniş otobanlar, oteller, lokantalar, benzin istasyonları, tamirhaneler gibi daha hareketli bir nüfusun ihtiyaç duyduğu altyapı ve tesislerin kurulmasıyla otomobil de ekonomi üzerindeki en büyük etkisini bu dönemde gösterdi. Savaş öncesi düzeylerine çekilmeyip tersine özellikle savunma harcamalarındaki artışa bağlı olarak düzenli biçimde büyümeye devam eden devlet harcamaları da toplam talebin büyümesine katkıda bulundu. Kamunun konut edinme ve üniversite öğrenimini destekleyen programları da bu önemli sektörlere yatırımları teşvik etti. Keza, tüketici kredilerini destekleyen yeniliklerle hâne halklarının borçlanmasının teşvik edilmesi de talebin büyümesine yardımcı oldu. Kısacası, savaş yıllarına olduğu gibi, savaş sonrasın-

da da, yüksek talebin ve büyüme oranlarının devam etmesine yardımcı olan benzersiz kuvvetler bir araya gelmişti. Bu durum, kapitalistler için reel mal ve hizmetler ekonomisinde yatırım kanalları sağlıyordu. Sorun, bu durumu yaratan kuvvetlerin sonsuza dek sürdürülemeyeceğiydi.

TABLO 1: *Reel GSYİH'deki büyüme 1930-2008 (enflasyondan arındırılmış rakamlarla)*[15]

	GSYİH'deki ortalama Yıllık artış
1930'lar	1,3
1940'lar	5,9
1950'ler	4,1
1960'lar	4,4
1970'ler	3,3
1980'ler	3,1
1990'lar	3,1
2000-2008	2,2

Savaş sırasındaki ve savaş sonrası ilk iki onar yıllık dönemlerdeki yüksek sermaye birikimi, böyle birikim dönemlerinin ardından hep olduğu gibi, 1970'lere engellerle karşılaşmaya başladı. Dünya artık fabrikalarla, makinelerle, âletlerle dolmuş ve bu yatırımların ürünleriyle dolup taşmıştı. Böylece kârlı yatırım fırsatlarını bulmak zorlaşmıştı. Aynı zamanda, ABD, üretim kapasitelerini teknolojik bakımdan en verimli sermayeyle yeniden kurup genişletmiş olan Japonya ve Almanya'nın ciddî rekabetiyle karşı karşıyaydı. Üstelik, bu ülkeler, Sovyetler Birliğine karşı soğuk, Vietnam'a karşı sıcak bir savaş yürütmekte olan ABD'nin aksine savunma harcamalarına çok küçük bir kaynak ayırmakla yetinebiliyordu. Örgütlü emek hem üretim alanlarında hem politik sahnede belli bir güç elde edecek ölçüde büyümüştü. ABD hiçbir zaman Avrupa tarzında bir refah devleti olmamışsa da, toplumsal refah harcamalarını işçilerin daha önce hiç olmadıkları ölçüde güvende olacakları kadar artırmıştı. Artık, işsizlik, sosyal güvenlik ve sağlık sigortaları, yiyecek karneleri, okul çocukları

[15] Ekonomik Analizler Bürosunca hazırlanan "Cârî-Dolar ve Reel Gayri Safî Yurtiçi Hasıla" tablosuna dayanarak hesaplandı. http://www.bea.gov/national/xls/gdplev.xls.

için bedava ya da ucuz öğle yemeği, daha fazla toplu konut gibi çeşitli doğrudan kamusal destekten yararlanabiliyorlardı.

Tablo I'in açıkça gösterdiği gibi, o zamandan beri yavaş büyüme kural hâline geldi. GSYİH, 1970'lerde yılda 3,3, 1980 ve 90'larda yılda 3,1 ve 2009 yılına dek 2000'lerde yılda yüzde 2,2 oranında büyüdü. Uzun süreli yavaş büyümenin bir başka işareti, imalat sanayinde kapasite kullanım oranının düşmesiydi. 1970'lerde sanayide üretim kapasitesinin fiilen kullanılan kısmı yüzde 85 civarındaydı. 1984'e gelindiğinde bu oran yüzde 78'e geriledi, 1990'ların ortalarında yeniden artmaya başladıysa da 90'ların sonu ve 2000'ler boyunca yine düzenli olarak gerileyerek 2007 yılında yine yüzde 78 civarına döndü. Bu kitabın hazırlandığı sıradaysa, imalattaki kapasite kullanımı yüzde 66 ile bu konuda kayıtların tutulmaya başlandığı 1948 yılından bu yana en düşük orana inmişti.[16]

Gelişmiş kapitalist ülkeler otomobil ve kamyona doymaya başlarken dünyanın yoksul ülkelerinin buradaki azalmayı telafi edecek büyüklükte pazarlar sunamayışlarının sonucunda otomobil sanayiinin birikim sürecini taşıma gücünün tükenmeye başlaması ciddî bir sorundu. ABD'de otomobil sanayiinde, kısmen bu ülkede fabrikalar kuran Japon üreticilerinden gelen yoğun rekabetin sonucunda oluşan yüksek kapasite fazlası, bazı fabrikaların kapanmasına yol açtı. Otomobil şirketleri uzun yıllar boyunca kapasitelerinin yarısı kadar üretim yapabildi. Ve bugün, bu şirketler, Avrupa ve Japon otomobil şirketlerinin çoğu gibi, devlet desteğiyle yaşabiliyor.

Ekonominin yavaşladığının bir başka işareti, İkinci Dünya Savaşı sonrası meydana gelen her ekonomik durgunlukta, istihdamın (ya da öbür tarafından bakarsak işsizliğin) durgunluk öncesindeki

---

[16] ABD Merkez Bankası, "Sınaî Üretim ve Kapasite Kullanımı" tablo ve grafiği, http://www.federalreserve.gov:80/releases/g17/Current/table0.htm; ve http://www.federalreserve.gov.80/releases17/Current/ipg1.gif.

TABLO 2: *ABD'de İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki durgunluklarda ortaya çıkan işsizlik oranları ve krizde yitirilen işlerin yeni den kazanılması için geçen süre.*[17]

Durgunluğun bitiş tarihi	Durgunluğun başında işsizkalanların çalışan sayısına oranı	Yitirilen işleri geri kazanmak için gereken süre (ay olarak)
Ekim 1845	7,9	18
Ekim 1949	5,0	21
Nisan 1958	4,0	21
Mart 1975	1,6	26
Nisan 1982	3,1	29
Mart 1991	1,1	32
Kasım 2001	1,7	48
20—?	1,8 (Haziran 2008)	?

düzeyine kavuşması için gereken sürenin giderek artması yönündeki kesin eğilimdir (bkz. Tablo II). 2001 durgunluğundaki gibi çok yüksek iş kaybı olmadığı zamanlarda bile, ekonominin krizde bu yitirilen işleri telafi edecek yeni iş alanları yaratması giderek daha uzun zaman almaktadır – bir yılda yaratılan işsizliğin telafisi için dört yıl geçmektedir. Massachusetts gibi bazı eyaletlerde işler kriz öncesindeki düzeyine asla geri dönmemiştir.

Buradaki mesele, otomobilin yerini alacak – ekonomiyi uzun süreli büyümeye götürecek büyüklükte – yeni bir "çağ açan" buluşun ortaya çıkmayışıdır. Ekonominin yavaşlamaya başladığı 1970lerin ortalarından bu yana, 19. yüzyıldaki demiryolları, İkinci Dünya Savaşı, ya da savaş sonrasındaki otomobil sanayii gibi, hızlı büyüme sağlayacak dönüştürücü etki yapan bir teknoloji ya da başka bir etmen ortaya çıkmamıştır. Bilgisayar kullanımının yaygınlaşması bile, ekonomiyi otomobilin canlandırdığı ölçüde can-

[17] Verilerin alındığı kaynak, *Wall Street Journal*, 4 Nisan 2009.

landırmamıştır. Yonga ve bilgisayar üretimi, fabrika ve emek kullanımı gerektirse de ekonominin diğer sektörleri üzerinde kayda değer bir büyütücü etki yapmamıştır. Elektronik devrimi, fabrika üretiminde robotların ve bilgisayarların kullanımı gibi birçok örnekte de, sadece sistemin etkinliğini güçlendirmek ve emek ihtiyacını azaltmak sonucunu doğurmuştur.

Savaş gereçlerinin ve savaşı sürdürmek için gereken mal ve hizmetlerin üretimi için istihdam edilen işçiler de dâhil, muazzam kaynakların harekete geçirilmesini sağlayan ABD'nin Irak ile Afganistan'daki savaşları da ekonominin işlemesine kesinlikle yardımcı olmakla beraber, istenilen hızlı büyümeyi getirmemiştir. Bu savaşların sağladığı ekonomik canlanma çok daha muazzam kaynakları harekete geçiren İkinci Dünya Savaşınınkine kıyasla çok küçük kalmıştır.

Yukarıda ileri sürdüğümüz gibi, yavaş büyüme kârları azaltır ve 1970'lerde olan budur. Kârların ekonomideki payı küçülmeye başlamıştır. 1950 ile 60'larda, kârların (kâr gelirlerinin) Gayri Safî Yurtiçi Hasıladaki payı yüzde 8 ile yüzde 10 civarındaydı.[18] Fakat bundan sonra eğilim düşüşe geçerek 1980'lerin ilk yılları boyunca ortalama olarak yüzde 5'in biraz üzerinde seyretmiştir.

---

[18] Council of Economic Advisors, *2006 Economic Report of the President* Tablo B-91 (Washington DC: Government Printing Office, 2006) kaynağındaki verilere dayanarak hesaplanmıştır.

7. Neoliberalizm

Seçenek yok.

– MARGARET THATCHER,
1980'lerin başları.

Kapitalistler (bununla ekonomik ve siyasal iktidarın büyük kısmını ellerinde tutan büyük hisse senedi sahipleriyle en büyük şirketlerin yöneticilerini kastediyoruz) kârlarını azaltan ekonomik yavaşlamalara hiç tahammül edemez. Bu yüzden, 1970 ve 80'lerdeki sözünü ettiğimiz yavaşlamalarla aynı anda kâr marjinlerini korumak, hattâ daha da artırmak için saldırgan bir kampanyaya giriştiler. Ekonomi bir bütün olarak kötü durumdaymış, yaptıkları ekonomik sorunları daha da ağırlaştıracakmış, umurlarında değildi. Jesse Jackson'ın "tersine Robin Hoodluk" dediği şekilde, gelir dağılımını yoksullardan alıp zenginlere verecek şekilde yeniden düzenleyerek, devlet de kapitalistler ve zenginler lehine harekete geçti. Bütün bu yapılanlar ekonomiyi yeniden yoluna koymak adına mazur gösterildi. Yapılanların âcil hedefi, elbette emek maliyetlerini azaltmaktı ama uzun vâdedeki plan, New Deal programlarını ortadan kaldırarak sermaye sahiplerinin ekonomi üzerindeki denetimlerini yeniden artırmak ve kâr edebilme yeteneklerini yükseltmekti. Bu amaçla kullandıkları başlıca silâh ideolojikti. Şirketler ve zengin kişiler, refah devletine, sosyal devlete, işçi sendikalarına ve iş dünyası üzerinde her türlü kamusal denetim düşüncesine karşı yoğun bir fikir savaşı yürütmek üzere *Heritage Foundation* ve *American Enterprise Institute* gibi "düşünce kuruluşları"na büyük paralar akıttılar. İşverenlere göre, hedef alınan bütün bu şey-

ler kârların azalmasının nedenleriydi. ABD şirketleri, çevrelerini sürüyle lobiciyle doldurup seçim kampanyalarına cömert yardımlarda bulunarak ABD Kongresindeki her iki partinin temsilcilerini kuşatmakla politik operasyonlara da hız verdiler. Böylece hem Demokratların hem Cumhuriyetçilerin kabul ettikleri şirket talepleri, "neoliberalizm" denen ve şu unsurlardan oluşan serbest piyasa politikalarına dönüştü:[19]

- Gerek fiziksel gerek parasal sermayenin önündeki bütün ulusal ve uluslararası engellerin kaldırılması.

- Kamu kuruluşlarının mümkün olduğu ölçüde özelleştirilmesi.

- Bir yandan yoksulların kamu yardımından yararlanması olabildiğince güçleştirilir ya da sosyal devlet yükümlülükleri tümüyle ortadan kaldırılırken aynı ânda iş dünyasının devlet yardımından yararlanmasının olabildiğince kolaylaştırılması.

- Firmaların, sermaye kazançlarının ve genel olarak zenginlerin vergilerinin hafifletilmesi. Bunun dayandırıldığı mantık, şirketler ve zengin kişilerin ellerindeki para bollaşırsa bunu yatırıma dönüştürecekleri böylece ekonomiyi büyütüp daha fazla kişiye iş sağlayacaklarıdır. Yani, zenginler daha zengin olmalıdır ki arada biz de sebeplenebilelim.

- İşçilerin sendika kurmalarının, sendikaya girmelerinin ve işverenlerle pazarlık yapmalarının iyice zorlaştırılması. Arkasındaki mantık, sendikaların piyasalarda rekabeti azalttığı ve işçileri daha az çalışmaya teşvik ettiğidir.

---

[19] Neoliberalizm ile ilgili daha fazla bilgi için bkz. Yates, *Naming the System*, 4. bölüm.

- Enflasyonun başlıca toplumsal belâ olarak görülüp, merkez bankalarının başlıca görevinin para politikaları aracılığıyla enflasyonu denetim altında tutmak olarak tanımlanması.

Neoliberalizm ABD'de Ronald Reagan'ın seçilmesiyle tam anlamıyla uygulamaya kondu. Reagan, greve giden hava trafik denetçilerini işten atarak, işverenlere sendikalara ve işçilere başlattıkları savaşta hükümetin kendilerine engel olmayacağının işaretini verdi. İşçi güvenliğinden ve yurttaşlık haklarının korunmasından sorumlu kamu kuruluşlarını gericilerle doldurarak, bu kuruluşların kuruluş amaçlarının tam tersine çalışmalarını sağladı. 1980'den 2008'e geçen 28 yıl boyunca birbiri ardına işçi düşmanı ticaret anlaşmalarının imzalanmasına, iş kollarının yasal düzenlemelerden arındırılmasına, kamu varlıklarının özelleştirilmesine, korunaklı (hedge) fonlar ve benzeri karmaşık yeni finansal oluşumların kamusal denetim altına alınmasının ısrarla reddedilmesine ve sosyal güvenlik ağının kasıtlı biçimde tahrip edilmesine tanık olduk.

Tartışmamızın bu noktasında, neoliberalizmin yol açtığı sonuçlardan üçünü anmak yerinde olacaktır. İlkin, neoliberalizm yerleştikçe işçilerin hayatı daha da zorlaştı. Mevcut işletmeler için maliyetleri azaltmak, kâr etmenin başlıca yolu hâline geldi. Rakiplerinin yeni ve daha verimli makineler kullanmaya başlamak gibi maliyet düşürme yöntemlerine karşı işletmeler maliyet kısmaya her zaman zorunlu olmuşsa da, ekonomideki yavaşlama yüzünden 1970'lerin ortalarından itibaren bu daha büyük bir zorunluluk hâlini aldı. Daha "verimli" olmanın yollarından biri de işçileri daha az para karşılığında daha fazla çalışmaya zorlamaktır. Reagan'ın emekçi karşıtı politikaları, işverenlere artık sendikaları dağıtmak ve grevleri kırmak için sert yöntemler kullanmanın devlet tarafından kabûl edilir olduğunu öğretti. İşverenler bunda öylesine başarılı (ve sendikalar öylesine beceriksiz) oldu ki, bütün işçiler arasında sendikalı olanların oranı 1970'te yüzde 23,5 iken 1980'de yüzde

15,5'e, 2008'de de yüzde 12,4'e indi (ve kalan sendikalar da büyük ölçüde kamu çalışanları arasında örgütlüdür). ABD'nin en büyük işvereni olarak 1,2 milyon işçi çalıştıran Wal-Mart iş yerlerine sendika sokmamak için özel gayret gösterdi. Sendikalı işçiler daha fazla ücret ve ücret dışı kazanım elde ettiğinden, şirketlerin sendikalara karşı yürüttüğü başarılı seferberlik işçilik maliyetlerini düşürüp kârları artırdı.[20]

İşçilerin gücünün kırılmasıyla işverenler, emeklilik ve sağlık sigortası gibi önemli ücret dışı haklara da saldırabilme cüreti kazandı. Yükün çoğunu işverenlere yükleyen (ve emeklilere belli bir maaş miktarı vaadeden) tanımlı emeklilik planlarından kurtulup, belli bir maaş miktarı garanti etmeyen ve işçilerin ücretlerinden daha fazla kesintiyle finanse edilen tanımlı katkı planlarına geçtiler. İşçilerin sağlık sigortası kesintileri de yükseltildi. Yeni işe girenlerse hiçbir emeklilik ya da sağlık sigortası düzenlemesinden yararlanamadı.

Kapitalistlerin gücü işçilerin aleyhine arttıkça, ortalama ücretlerdeki yükseliş de durdu. Enflasyondan arındırıldığında 2006 yılındaki ortalama ücret, 1972'de ulaştığı doruğunun yüzde 8 altında, 1960'ların sonundaki düzeyiyle hemen hemen aynıydı. Şirket gelirlerinin giderek daha büyük bölümünün ücretler yerine kârlara (ya da üst yöneticilerin astronomik maaşlarına) ayrılmasıyla, ücret ve maaş gelirlerinin ekonomideki (GSYİH'deki) göreli payları azaldı. Bu da gelir eşitsizliğinin daha da büyümesine yol açtı: 2006'ya gelindiğinde ABD'deki ailelerin en üstteki yüzde 1'i toplam gelirin yüzde 25'ini, en üstteki Yüzde 10'u da toplam gelirin yarısını alıyordu. Yine aynı yıl, en zengin 400 ABD'linin 1,6 trilyon dolara ulaşan toplam net serveti, en alt gelir gruplarındaki tam 150

---

[20] Sendika üyeliği ile ilgili veri için Çalışma İstatistikleri Bürosunun websitesine (http://www.bls.gov). Sendikaların ücret ve haklar üzerindeki etkisi için bkz. Michael D. Yates, *Why Union Matter* gözden geçirilmiş ikinci baskı (New York: Monthly Review Press, 2009).

milyon vatandaşın toplam servetinden fazla tutuyordu. Bu ölçüdeki bir gelir ve servet eşitsizliği en son Büyük Bunalımın başlangıcında görülmüştü.[21]

İş sahipleri için gelirin daha fazla bölümünü kâra çevirmenin bir başka yolu aynı işi daha az işçiyle yapmaktır. "Daha aza daha çok" ya da işçi hakları savunucularının adlandırmasıyla "stress altında çalıştırma" zihniyeti yeni işletmecilerin besmelesi oldu. Bu stratejinin başarılı olması bir ölçüde 2001 durgunluğundan sonra istihdamdaki toparlanmanın zayıf kalması sâyesindeydi. Daha az işçiyle daha çok iş yapmanın anlamı, işte kalan işçilerin daha çok çalıştırılmasıdır. 2000'den 2007'ye uzanan bu dönem içinde imalat sanayinde üretim hacmi büyürken aynı sanayideki işçilerin sayısı tam üç milyon kişi azalmıştı.[22] Bu durum söz konusu dönemde emeğin verimliliğinin büyük ölçüde arttığının işaretidir. Ama artan verimliliğin nimetlerinden işçiler değil büyük ölçüde yöneticiler ve işletme sahipleri yararlandı. Yine bu dönemde, üretim ve hizmetlerin taşeron ve fasona verilmesinin hız kazanmasıyla, işlerin çoğu başka ülkelere – esas olarak Asya'ya – kaydı. Çalışma hayatı muhabiri Bill Moyers, emeğin durumundaki kötüleşmeyi şu sözlerle vurguluyor: "İş adamlarımız ve siyasetçilerimiz bize daha fazlasını borçlu. Ne de olsa, yirmi yıl önce sınıf savaşını başlatan ve kazanan onlardır. Üstte kalanlar onlardır."[23]

Artmayan ücretlere karşılık artan borç yükü altında kalan işçiler kendilerini giderek daha güvensiz hissederken iki şey oldu. Birincisi her koyun kendi bacağından asılır zihniyetine teslim oldu-

---

[21] Ücretler ile gelir ve servet dağılımı hakkında veri için bkz. Mishel, Bernstein ve Shierholz, *The State of Working America, 2008/2009* (Ithaca, NY: Cornel University Press, 2009), 2, 3 ve 5. bölümler.

[22] Yalın üretim ile üretim ve istihdam üzerindeki etkileri hakkında bkz. Kim Moody, *Labor in Trouble and Transition* (New York: Verso, 2007).

[23] Bill Moyers, "Which America Will We Be Now?", *The Nation*, 19 Kasım 2001.

lar. İşler tıkırında giderken bu mantık pek çok kişiye doğru görünmüştü. Borsanın coştuğu 1990'ların sonlarında işçiler emeklilik fonundaki birikimlerini borsada değerlendirmiş ve bu yolla gelen zenginlikle sözkonusu birikimlerindeki aşınmayı telafi edebilmişlerdi. 2000'li yıllarda da aynı şeyi evleri karşılığında yaptılar. Ne var ki, paranın değerindeki aşınmanın işçileri sağlık harcamaları da dâhil ihtiyaçları için kredi kartlarına abanmaya zorlamasıyla, hâne halklarının borçlanması da hızla arttı. Böylece, çalışanların çoğu evlerini karşılık göstererek borçlandı. Malî kurumlar emeğiyle geçinenlere muazzam miktarda nakit para borç verdi. Fiiliyatta bunun anlamı, en üstteki en zenginlerin daha alt tabakalardan kendilerine gelir aktarıp, bu gelirlerin bir kısmını yine yoksullara borç olarak vermesiydi. Bu borçlar bir yandan tüketimin yüksek kalmasına yardımcı olarak GSYİH'in büyümesine katkıda bulunuyordu. Ama öte yandan, (faiz ve anapara ödemeleriyle) bu borçların döndürülmesi için gereken gelir de aynı şekilde artmadığı için, borçlanmadaki bu artışın sonsuza dek devam edemeyeceği açıktı.

(Artık dünyanın büyük bölümüne yayılmış olan) Neoliberalizmin ikinci etkisi, uluslararası ticaretin ve sermaye akışlarının hızla büyümesiydi. (Kuzey Amerikan Serbest Ticaret Anlaşması – NAFTA gibi) Uluslararası anlaşmalar ve dünya piyasalarının düzenlemelerden arındırılması, uluslararası malî işlemlerde artışa yol açtı. Uluslararası ticaret işlemleri ve yatırımlar sırasında yabancı para birimlerinin alınıp satılması zorunludur. Bir ABD şirketi Avrupa'da iş yapacaksa avroya ihtiyaç duyacaktır. Bu da şirketlerin dolar-avro paritesindeki değişmeleri dikkatle izlemesini gerektirir, çünkü avronun dolar karşısındaki değeri düşerse, Avrupa'daki kazançlarını ABD'de yeniden paraya dönüştürdüklerinde elde edecekleri dolar miktarı azalacaktır. Bu düşünce, zarar verici döviz kuru değişiklerine karşı daha yüksek bir koruma sağlayan malî araçların alınıp satıldığı piyasaların yaratılmasına neden oldu. Değişik ülkelerde faiz oranlarında beklenmedik değişikliklere karşı pa-

ra sahiplerini korumak için de benzer malî araçlar yaratıldı. Dünya hükümetleri birbiri ardına neoliberalizmin yörüngesine girerken, kapitalistler de, şu yükselen piyasalar denen, Hindistan, Tayland, Endonezya gibi ülkelerde yeni kâr fırsatları buldular. Bu ülkelerde yatırım yapmak hem siyasal (anî iktidar değişiklikleri gibi) hem ekonomik (meselâ spekülatörlerin anî iktidar değişikliği beklentisiyle ellerindeki ulusal parayı birdenbire satıp ülkeyi terk etmesi gibi) risk faktörlerine özel bir dikkat gösterilmesini gerektiriyordu. Böylece, küresel ticaret ve iş operasyonlarının büyümesiyle malî işlemler de hızla büyümeye başladı. Bu işlemleri yürüten bankalar ve öbür malî kuruluşlar bunlardan kâr ederken daha çok para kazanmanın yollarını da görmeye başladılar.

Neoliberalizmin üçüncü etkisi, enflasyona gösterdiği özel dikkatten kaynaklandı, bu dikkat, ücret ve ücret dışı hakların baskılanmasını da içeriyordu. Bu durum, ABD'de tahvil ve hisse senetleri satışlarına yarayan bir çeşit piyasa istikrarı yarattı. 1980'lerin ortalarında ABD tarihinin en uzun süren boğa piyasası* başlayıp, 2000 yılında ileri teknoloji sektöründeki balonun patlamasına dek sürdü. Hisse senetleri, kapitalistlerin işçilerin emeklilik birikimlerini borsaya yönelterek çekip almakla yarattığı muazzam artının iyi bir taşıyıcısı oldu. Hisse fiyatlarının yükselişinde özellikle 19 Ekim 1987'de Dow Jones Endeksindeki rekor düşüş gibi bazıları ciddî kırılmalar da görüldü, ama genel eğilim hep daha daha yukarı doğruydu. Bu kadar uzun süren bir boğa piyasası, kaçınılmaz olarak,

---

* Borsada değerli kâğıt talebinin arzından büyük olduğu, hisse senedi alımlarının patladığı iyimserlik ve yükseliş dönemi. Boğa piyasasında, fiyatların daha da artacağını tahmin eden yatırımcılar gerekirse borçlanarak yoğun biçimde hisse senedi alır, bu da gerçekten hisse senedi fiyatlarını yükseltir. Boğa piyasasını genellikle, karşıtı olan, kötümserliğin hâkim olduğu "ayı piyasası" izler. Ayı piyasasında, fiyatların daha da düşeceğini tahmin eden yatırımcılar, ileride aynı kâğıtları daha ucuza almak beklentisiyle ellerindeki hisseleri satmaya başlar. —ç.n.

hisse senedi fiyatlarının artık düşemeyeceği ya da aşağı doğru bir "düzeltme" olsa bile kısa sürede yeniden yükselişe geçeceği kanısının kökleşmesine neden oldu. Bu da çiçeği burnunda girişimcilerin yatırım bankalarının desteğiyle yeni şirketler için yeni hisse senetleri çıkarmasını teşvik etti. Önde gelen iktisatçılar da dâhil pek çok insan artık büyük çöküşlerden bağışık yeni bir ekonominin ortaya çıkmış olduğuna inandı. "Bir ân önce köşeyi dön" zihniyeti insanların bilincine yer etti ve artık neredeyse her şeye inanır olduk. Akıl öğreten kitaplar, internet siteleri, danışmanlar ve benzer öğütçülerden oluşan yeni bir sanayi kolu doğdu. İşletmelerin çalışma tarzı üzerindeki gerçek etkisiyle bilgisayar teknolojisi devriminin doruğuna vardığı 1990'larda borsalar hızlandırılmış bir boğa piyasası için hazırdı. Sektördeki şirketlerin çoğu henüz kâr bile etmemişken, ileri teknoloji sektöründeki hisse senetlerinin fiyatları göğe tırmandı. Hisse fiyatlarının gelecekteki kârları yansıttığı söylense de, bu önceden bilinemeyeceğinden olup biteni bir kitlesel yanılsama olarak adlandırmak daha doğrudur. Zamanın popüler kitaplarından biri *Dow 36.000* adını taşıyordu. Yazar, hisse senedi fiyatlarındaki düzenli yükselişin Dow Jones Endeksini kısa bir süre içinde, o zamana dek tahayyül bile edilemez bir düzey olan 36.000 puana taşıyacağını öngörüyordu. Endeks aylardır 10.000 puanın altında seyrettiğinden, bugünden bakıldığında bu tahmin son derece şişirme gözükmektedir.

Malî piyasalardaki şimdi ele alacağımız patlamanın ikili bir karakteri vardır. Bir taraftan, bu tür piyasaların öneminin artması, yavaş büyüme ya da duraklama eğiliminin 1970'lerde kendini yeniden göstermesinin sonucudur. Uluslararası ticaretin, yabancı yatırımların ve yurtdışından tahvil ve hisse senedi alımlarının artması finans sektörünün büyümesini gerektirirken, malî piyasalar, bir yandan da, reel ekonomide yani mal ve hizmet yatırımlarında kârlı kanallar bulamayan para sahiplerine uygun ve kârlı yatırım alanı sağladı.

Öbür taraftan, malî patlama reel ekonomide talep ve istihdamın güçlenmesine yardım etti. Hisse senedi fiyatlarındaki enflasyon, *refah etkisine* güç kazandırdı. (Hisse senedi fiyatlarının yüksekliği sâyesinde) Hânelerin refahı arttıkça tüketiciler eskiden olduklarına göre (en azından kâğıt üzerinde) zenginleştiler ve daha az tasarruf edip daha fazla harcayabileceklerini düşünmeye başladılar. Üstelik eldeki hisse senetleri karşılığında borçlanmak da mümkündü. Ve yüksek refah algısı ailelere daha fazla borç altına girme cesareti kazandırdı. Emlâk piyasasındaki balonun şişmesi sırasında da aynı şeyler oldu. Böylece, lüks otomobillerden yatlara, pahalı inşaat ve döşeme malzemelerine dek, tüketim, üretimi körükledi. Buradaki sorun, varlık fiyatlarındaki yükseliş durduğunda bütün sürecin tersine dönecek olmasıydı.

Son bir husus da, normal ticaret bankaları olsun, yatırım bankaları, aracı kurumlar, korunaklı fonlar, özel sermaye fonları ya da otomobil şirketlerinin finansal kolları olsun, bütün malî kuruluşların tut-sat, hisse senedi, tahvil, otomobil kredisi vb. biçimlerde ürünler satmasıdır. Daha fazla para kazanmak ve etkili biçimde rekabet edebilmek için malî firmalar hiç durmadan ürünlerini pazarlamak ve yeni ürünler icât etmek zorundadır. Finans dünyasında işin çoğu satıştır, pazarlama elemanları tıpkı size bir araba satmaya çalışan acente ya da şu evi almaya ikna etmeye uğraşan emlâkçi gibi çalışır. Yeni finansal araçların geliştirilmesindeki ana fikir, değişmez biçimde, insanları, yüksek getiri vaadiyle daha az riskli olduğunu iddia ederek aslında çok daha fazla risk taşıyan spekülatif ürünleri satın almaya razı etmektir. Büyük aracı kuruluşlardaki aldatmaca mahalle emlâkçilerinde ya da yol kenarındaki otomobil acentelerinde karşılaştığınız aldatmacalar kadar yoğun ve yaygındır. Ne var ki, tarih bize, özellikle piyasalar güçlüyken aldatmacanın işe yarar bir ticaret yöntemi olduğunu gösteriyor.

8. Malî Patlama: Giriş

Her borsa çılgınlığında herkes bilir ki er veya geç çöküş olacaktır; ama gene herkes umar ki bu kendisi küpünü doldurup emniyete aldıktan sonra komşusunun başına gelsin. Après moi déluge!* *Bütün kapitalistlerin ve kapitalist ulusların amentüsü budur. Bu yüzden, toplum tarafından mecbur edilmedikçe, Sermaye işçinin sağlığını ya da ne kadar yaşayacağını umursamaz.*

– KARL MARX, 1867

Daha kapitalizm ortaya çıkmadan önce bile, bir şey üretmeden para kazanan insanlar vardı.[24] Bundan iki bin yıldan da evvel, Aristoteles paradan para kazanmayı (mal alıp daha yüksek fiyatla satmak ya da faiziyle geri almak üzere borç para vermek) "doğal olmayan" para kazanma yolları olarak nitelemişti. Elbette bunlar bugün gayet "normal" sayılmakta ve perakendeci tüccarlar, bankalar ve öbür malî işletmeler kapitalist ekonominin saygın ve önemli unsurları olarak görülmektedir.

Finans sistemi, kapitalist ekonominin önemli olmakla birlikte görece küçük bir kesimi olarak görülürdü. İşletmelere işlerini büyütmek, yeni alanlara açılmak ve işletme sermayesi olarak kullanmak üzere borç vererek ekonomik büyümeye yardım ederdi. Hisse senedi satışı şirketlerin mülkiyetlerini parçalara ayırıp alıp satmalarına imkân vererek işletmelerin para sağlamalarına yardımcı olmuştu. Sigortacılık işletmeleri ve kişileri beklenmedik zararlar-

---

* Benden sonra tufan! (*Fr.*)

[24] Finans patlaması ve stagnasyon hipotezinin "Büyük Durgunluğa" tam bir uygulaması için bkz. John Bellamy Foster ve Fred Magdoff *The Great Financial Crisis: Causes and Consequences* (New York: Monthly Review Press, 2009).Bu kitaptaki verilerin çoğu da o kitaptan alınmıştır.

dan korumak için yapılırdı. Ama kapitalistlerin kâr etmenin yeni yollarını aramasıyla son birkaç onyılda ortaya çıkan durum, finans sisteminin, işletmelerce mal ve hizmet üretimi için kullanılmış olması gereken ama kâr beklentisinin düşük olması nedeniyle bu amaçla kullanılmayan büyük miktarda sermayeyi (nakit parayı) kendine çekerek, olağanüstü genişlemesiydi. Gerçekten bir şey üretmeksizin para kazanmak, 1980'lerden bugünkü krize dek ABD ekonomisinin en fazla büyüyen sektörü oldu.

Finans sisteminin patlarcasına büyümesi iş olanaklarını artırarak istihdamın büyümesine yol açtı. Ne var ki, sektördeki istihdam artışı sektörün ekonomi üzerindeki etkisinin artışı kadar hızlı olmadı. ABD'de, finans sektörü ülkedeki toplam işçi sayısının yaklaşık yüzde 6'sını çalıştırıyor, buna karşılık yurtiçi sanayilerinde ortaya çıkan toplam kârın yüzde 40'ını "üretiyordu". Buna karşılık 1960'ta (gerçek anlamda finans kuruluşlarını, sigorta şirketlerini ve gayri menkul sektörünü içeren) bu sektörün ülke içinde üretilen kârdan aldığı pay yüzde 15 idi. (New York kentinde 2003-2007 yılları arasında ücret ve maaşlardaki artışın yüzde 59'u, özel sektörde çalışanların ancak yüzde 6'sını çalıştıran değerli kâğıt sektöründe olmuştu.)[25]

Küresel piyasaların yukarıda değinildiği gibi düzenlemelerden arındırılmasının finans sektörünün büyümesine büyük faydası dokundu. 1980'lerin sonlarında yapılan devletlerarası müzakerelerle dünya zengin kapitalist ülkelerin finans şirketlerine açıldı. Bu, dünya piyasasının doğal işleyişinin emrettiği kaçınılmaz bir gelişme olmayıp, zenginlerin daha da fazla para kazanması için yapılmış bir şeydi. Dünya Ticaret Örgütü'nün (DTÖ) "Finansal Hizmetler Anlaşması", ülke dışında paradan para kazanmayı ve elde edilen kârı, kaynak ülkeye istendiği zaman geri getirmeyi iyice kolaylaştırdı. DTÖ, bunu esas olarak üye ülkelerin malî işlemler üze-

---

[25] Bkz. http://en.wikipedia.org/wiki/Economy_of New_York_City.

rine düzenleme koymasını yasaklayarak yaptı. Aşağıda ele alınan bütün bu karmaşık ve nihayetinde ölümcül finansal araçlar kamu düzenlemelerinden bağışık olarak her yerde satılabiliyordu. – 42 ülkede 1.400 şubesiyle küresel yayılmanın timsali olan – Citibank gibi şirketler, hiçbir hükümet denetiminden çekinmeksizin ellerindeki zehirli varlıkları satabildikleri her yerde satıp büyük paralar kazanarak bu yeni anlaşmalardan yarar sağladılar.

İster yurtiçi üretimi ücretlerin daha düşük olduğu ülkelere kaydırmak ister daha katıksız finansal işlemler şeklinde olsun, çokuluslu şirketlerin küresel operasyonları bu şirketlerin kârlılığı açısından kritik önemdedir. ABD şirketlerinin yurtdışı operasyonlardan gelen kârlarının toplam kârlarına oranı 1960'lar-

FİNANSAL KÂRLARIN KÖKENİ

Finans şirketleri böyle büyük kârlar etmeyi nasıl becerir? Kârlarının bir kısmını (emeklilik birikimlerinin finans kurumlarına yatırılması, devlet işçi emeklilik fonları vb.) işçilerin ya da reel ekonomiden kâr etmiş insanların paralarını çekmek için yatırım araçları yaratıp satmakla elde ederler. Bu yüzden, finansal sistemin kârının büyümesi, yeni bir değer ya da zenginlik yaratılmasından çok, mevcut servetin işçilerin gelirlerinin ve reel sektördeki kapitalistlerin kârlarının zararına yeniden dağıtılması anlamına gelir. Özel sermayenin giriştiği "kaldıraçlı satınalma" yoluyla mal edinme dalgasının ardında, şirketleri satın alıp borçla şişirerek yeniden satmak – tamamen yasal bir üçkâğıtçılık – pratiği bulunuyordu. Ve şirketlerin, hisse senetlerinin, konutların ve buna benzer şeylerin fiyatları yükselmeye devam ettiği sürece finans sektöründekilerin (ve aynı şekilde özel yatırımcıların ya da spekülatörlerin) kazançlı çıkmaması mümkün değilmiş gibi gözüküyordu. Ama bu şekilde "kâr" etmek saadet zincirine benziyordu: Sisteme giderek artan miktarda para girip fiyatları yükseltmeye devam ettikçe birçok yatırımcının yatırdıklarını kârıyla birlikte geri almaları mümkün oluyordu. Ama para akışı hele bir parça azalsın, kıyamet o zaman kopacaktı.

da yaklaşık yüzde 6 kadarken, 1990-2006 arasında ortalama yüzde 17 olmuştur. ABD'ye gelen tüm ithal mallarının üçte biri ABD şirketlerinin yurtdışı yatırımlarından gelmektedir.

Finansın bu patlayıcı yayılması sırasında, sigorta şirketleri gibi aslında genel olarak "finansal" olarak düşünmediğimiz şirketler de banka ve yatırım firmalarınınkine benzer birçok malî pratiğe girişti. Buna ek olarak, General Motors, General Electric, tarım makineleri üreticisi John Deere gibi reel ekonomide iş yapan birçok şirket ve birçok perakende ticaret şirketi de finansal bölümlerinden önemli gelirler sağladılar. Böylece, bir bütün olarak finansın ekonomideki önemi, finans firmalarının kârlarının işaret ettiğinden daha bile fazla büyüdü.

9. NASIL OLDU?

Hiçbir muhasebe eğitimi almadım, hiç işletme yönetmedim, işleteceğim kendi birikimim de hiç olmadı. 1985'te denk geldi, Salomon Brothers'da bir işe girdim, üç yıl sonra yine denk getirip daha zengin biri olarak bu işten çıktım... bütün olup bitenler bana hâlâ anlamsız geliyor...

[Liar's Poker kitabını yazarken] ABD'de 1980'li yıllar hakkında bir dönem anlatısı yazdığımı düşünüyordum. Finansal 1980'lerin yirmi yıl daha devam edeceğini ve Wall Street (New York Borsası –ç.n.) *ile gündelik hayat arasındaki derece farkının bir tür farkına dönüşeceğini aklımdan bile geçirmemiştim. Geleceğin okurlarının 1980'lere dönüp baktıklarında, Salomon Brothers üst yetkilisi John Gutfreund'a 3,1 milyon dolar ödenmesinden öfkeye kapılacaklarını bekliyordum; simsarlarımızdan* (trader) *Howie Rubin'in Merril Lynch'e transfer olup burada 250 milyon doları batırdığını yazdığımda, okuyanın dehşete kapılacağını sanmıştım; bir Wall Street üst yöneticisinin emrinde çalıştırdığı simsarların ne gibi riskler aldığı hakkında pek az fikrinin olduğunu öğrendiklerinde sarsılacaklarını düşünmüştüm. Geleceğin okurunun yaşadıklarıma bakıp "ne var bunda" demesini ise hiç beklemiyordum.*

– MICHAEL LEWİS, 2008

Michael Lewis'in ortaya koyduğu şekilde, "Vermeden almak, cazibesini hiç yitirmez". Peki ama, finans firmaları somut bir şey üretmeksizin nasıl paradan para kazandılar ve bu şirketlerin (kârlarıyla birlikte) ekonomi içindeki önemleri nasıl böylesine hızla büyüdü? Finans şirketlerinin böyle büyümesi, ellerinde yatırım fırsatları bekleyen büyük miktarda para toplanmasının sonucuydu. Bu paraları toplamak için başvurdukları yolların en önemlilerini yazıyoruz. Onlar bu yolların hepsini aynı ânda kullandılar ama biz kolaylık olsun diye her birini ayrı ayrı ele alacağız.

Finans firmaları (esas olarak ev ve araba almak ve kredi kartı ödemeleri için kullanılmak üzere) halka giderek artan miktarlarda kredi verdiler.

Ücretlerinin artmaması karşısında hayat standartlarını korumak ya da yükseltmek için insanlar fazla mesaiye kalmak, birden fazla işte çalışmak ya da borç almak gibi çeşitli yollar dener. ABD'de hâne halklarının toplam borçlarının 1960'ta GSYİH'ye göre yüzde 40 olan oranı, 2007'ye gelindiğinde yüzde 100'e yükselmişti. Bunun anlamı, insanların borç almakla kalmayıp, ekonomik büyümenin kaldırabileceğinin ötesinde borçlandıklarıdır. Ek olarak, tüketici borçları sadece GSYİH'ye değil, – 1975 – 2005 arasında ikiye katlanarak harcanabilir gelirin yüzde 127'sine ulaşarak- halkın gelirlerine oranla da artmıştır. Bu yüzden, insanlar harcanabilir gelirlerinin giderek daha da artan bir kısmını sırf borç ödemeye ayırmaktadır (bu oran 2007'de yüzde 14'ü aşmıştı). İnsanların başka türlü satın alamayacakları mal ve hizmetler için harcandığından, bu borçların çoğu ekonominin canlanmasına yaramıştı. Gerçekten de, ekonomik büyümeye önemli bir katkı sağlayarak hâne halkı harcamaları 1980'lerin başlarında GSYİH'nin yüzde 62'si civarındayken, 2007'de yüzde 70'ine ulaştı.

Finans firmaları para kazanmanın başlıca aracı olarak gitgide karmaşıklaşan finansal yenilikler bulup, geliştirip, pazarladılar.

("Finansal araçlar" da denen) Bir "finansal ürün" bolluğu yaratıldı ve ardından esas olarak varlıklı bireylerle emeklilik fonları gibi kurumsal yatırımcılara satıldı. Bu araçlardan çoğu aslında [gelecekte işlerin, piyasaların, fiyatların vb. nasıl gideceğine dair – *ç.n.*] basit, yarı karmaşık ya da karmaşık bahis oyunlarıydı. Bu "ürünler", çoğunlukla "türev" niteliğindeydi, yani değerleri belli bir faiz oranı, bir para biriminin başka bir para birimi karşısındaki

değeri, bir borsa endeksi, belli bir ürünün fiyatının iki ay içindeki değişimi vb. gibi başka bir şeyin değerinden türüyordu. Bu menkul değerlerden bir kısmı kredi üzerinden kredi açarak yaratılmaktaydı. Örneğin, eskiden bankalar verdikleri tut-sat kredilerini ellerinde tutar ve kredi geri ödendiğinde anapara ile beraber üzerinde anlaşılmış bir faiz alırlardı. Oysa, 1970'lerin başlarından itibaren, bankalar – ve ardından bağımsız tut-sat kurumları – açtıkları kredileri ikincil piyasa denen ortamda başkalarına satmaya başladılar. Bir sonraki "yenilik" kredilerin "menkul değerleştirilmesi" oldu. Bu uygulama farklı kalitedeki kredileri "paketler" hâlinde pazarlamayı içeriyordu. Yüksek kaliteli (yani geri ödenme ihtimali yüksek) krediler için daha düşük, düşük kaliteli krediler için daha yüksek faizler işletiliyordu. Aynı şekilde, farklı kalitedeki tut-sat kredileri de paketlendi. Tut-sat borçları, bazen "dilimlenip doğranmış" denen şekilde farklı büyüklük ve farklı kalitede krediler aynı pakette birleştirilerek yatırımcılara pazarlandı.

HAYALET EKONOMİYE KARŞI REEL EKONOMİ

Ekonomistler, kâğıtlarla kâğıtların el değiştirdiği (sadece elektronik ortamda da olabilir) finansal ekonominin karşısına çoğu kez – gerçek şeylerin yapılıp satıldığı, gerçek hizmetlerin sağlandığı – "reel ekonomiyi" koyar. Gerçek ekonomi, çalışırken, bakkaldan alışveriş yaparken, elektrik faturalarımızı öderken günlük hayatımızı yaşadığımız ekonomidir. "Hayalet" finans ekonomisi öyle büyümüş ve reel ekonomiden o ölçüde kopmuştur ki kendi başına bir varlık kazanmıştır. Bununla birlikte, finansal sistem kimi zaman ancak dolaylı ve keşfedilmesi güç yollardan da olsa, gene de hâlâ "reel ekonomiye" bağlıdır. Bu yüzden finansal sistem aksamaya başladığında reel ekonomiyi *etkiler*. Bilançolarındaki zehirli varlıkların neredeyse beş kuruş etmediği fark edildiğinde, bankalar araba, ev, buzdolabı, makine, donanım ve bina gibi gerçek mal ve hizmetleri satın alabilmeleri için tüketicilere ve işletmelere kredi veremez olur.

Farklı kalitedeki tut-sat kredilerinden türetilen bu karmaşık menkul varlıkların (ya da dilimlerin) değerinin ne olduğunu aslında kimse bilmiyordu. 1980'lerde gelirlerinin yüzde 80'ini açtıkları kredilerin faizlerinden kazanan finans şirketleri 2007'ye gelindiğinde gelirlerinin ancak yüzde 58'ini faizlerden, geri kalan yüzde 42'sini ise sattıkları finansal ürünlerden elde ediyordu.

FİNANSAL ÜRÜN ÇEŞİTLERİ

Finansal araçların hisse senedi, tahvil, mevduat sertifikası gibi bazı çeşitlerini çoğu kişi bilir. Ancak günümüzde finansal araçlar ve stratejiler baş döndürücü bir çeşitlilik kazanmıştır. Burada bunların (her biri kendi içinde de çok çeşitlilik gösteren) başlıcalarını sunuyoruz.

VARLIĞA DAYALI FİNANSMAN BONOSU

VDFB. Bankalar ve öbür malî kuruluşlarca çıkarılan genellikle 90 ila 180 gün vâdeli borç senetleri. Kurumların elindeki fiilî varlıklara dayanırlar. Arkasında böyle fiilî varlık desteği bulunmayan sadece ödeme vaadinden oluşan finansman bonoları da vardır (*ABCP = Asset Backed Commercial Papers*).

TEMİNATLI BORÇ SENEDİ

TBS. Tahvil, kredi ya da diğer varlıklardan oluşturulan bir havuza dayanan menkul değerler. TBS'ler tahminî risk düzeylerine dayanan "dilimlere" ayrılır. Dilimlerin riski ne kadar yüksekse o kadar yüksek faiz getirir. "Sentetik" TBS'ler Kredi Temerrüt Takaslarına ya da başka sabit getirili varlıklara yatırılır. Bunlar da yine "dilimlere" ayrılır. Çifte kaymaklı TBS'ler de vardır: TBS'lere dayalı TBS'ler! Tut-sat kredileri TBS şeklinde paketlenir ve büyük yatırımcılara satılır. Paketler farklı risk düzeylerine sahip olacak biçimde tasarlanmıştır e sorun çıkarma potansiyeline sahip olanlar daha yüksek faiz getirir. Kalitesi kuşkulu TBS'lerin büyük ölçüde yaygınlaşıp çoğalmasının bugünkü

krizin derinleşmesinde büyük etkisi vardır. (*CDOs*= *Collateralized Debt Obligation*).

TEMİNATLI KREDİ SERVİSİ

TKS. Orta boy ve büyük şirketlere açılan kredilerin değişik tahminî risk düzeylerinden yatırımcılara satılmasıdır. (*CLO = Collateralized Loan Obligation*).

FİNANSMAN BONOSU

VDFB'lerin aksine, herhangi bir varlığa dayanmayan kısa vâdeli borç senetleridir. İhraç eden şirketin ödeme yeteneği ölçüsünde itibar görürler. (*Commercial Paper*)

KREDİ TEMERRÜT TAKASI

KKT. Kredi Temerrüt Takası. Sigorta benzeri sözleşme niteliğindeki türevler. KTT sözleşmesinde taraflardan biri, belli bir olayın gerçekleşmesi (bu çoğu kez bir şirketin tahvillerinin ödenmemesi ya da ancak kısmen ödenmesidir) durumunda alacağının ödenmesi karşılığında, karşı tarafa düzenli bir prim ödemeyi üstlenir. Bu işlem. bir şirketin ya da menkul değerin piyasa değerinin düşeceği tahmin edildiğinde başvurulan görece ucuz bir yöntemdir. KTT yöntemi, değeri düşeceği tahmin edilen şirketin hisse senetlerini "açığa satış" yöntemiyle pazarlamaktan daha ucuza gelir. Açığa satış yönteminde ise borsa oyuncuları ellerinde bulunmayan ama fiyatlarının düşeceğini düşündükleri hisseleri önceden satıp gerçekten fiyatları düştüğünde sahiplerinden düşük fiyatla satın alıp alıcıya teslim ederek aradaki farkı ceplerine indirir. (*CDS = Credit Default Swap*).

TÜREVLER

Bir varlığın ya da bir durumun gelecekte alacağı şekle ilişkin girilen bahislerdir. Türevler, hiçbir gerçek varlığı elde bulundurmak zorunluluğu olmaksızın hava durumundan tutun hisse senedi ve emtia fiyatları, faiz

oranları, endekslerin durumu gibi hemen hemen her konuda geleceğe ilişkin spekülasyonlara girişme olanağı tanır. Esasen piyasa hareketlerine karşı korunma sağlamak için geliştirilmiş olmalarına karşılık artık kendi başlarına bir yatırım niteliği kazanmışlardır. Ünlü yatırımcı Warren Buffet 2003 yılındaki bir konuşmasında türevleri "finansal kitle imha silâhları" diye nitelemişti.

VÂDELİ İŞLEMLER

Kökeninde tarım ürünlerinin fiyatlarındaki dalgalanmalara karşı korunma sağlamak için geliştirilmiş olan bu yöntem, gelecekte belirlenmiş bir tarihte bir malın teslimi ya da bir hizmetin ifası için sözleşme yapmaktan ibarettir. Vâdeli işlemler eskiden esas olarak, örneğin üretimi için kesintisiz un akışına bağımlı olan büyük fırınlar gibi, belli bir malı çok miktarda kullanan şirketlerce gelecekteki maliyetleri kontrol altında tutmak amacıyla kullanılırdı. Bugün ise vâdeli işlemler piyasası büyük ölçüde malları üretimde kullanmak için değil daha yüksek fiyatla tekrar satarak spekülatif kazanç sağlamayı amaçlayan bireylerin ya da korunaklı fonların hâkimiyetine girmiştir. ABD'de 2008'in Mart ayında stoklarda bulunan mısırın yaklaşık yüzde 50'si spekülatörlerce kapatılmıştı. (*Futures*)

KORUNAKLI FONLAR

Korunaklı (*hedge*) fonlar aslında bir finansal araç olmayıp, çok zengin kişilerin paralarını bir araya getirip işleten girişimlerdir. Korunaklı fonlar devlet düzenlemelerinden büyük ölçüde bağımsız olup burada anlatılanların hepsi dâhil, hemen her türlü finansal ürünü alıp satmakta serbesttir. Bu fonların çoğu on milyonlarca hattâ 1 milyar dolara kadar para kazanan yöneticileri, ekonominin durumu nasıl olursa olsun yatırımcılara en az riskle en çok getiriyi sağlamanın yolunu bildikleri iddiasındadır. İşlerinin dorukta olduğu 2008 yı-

lında korunaklı fonların işlettiği toplam para miktarı 2,5 trilyon dolar civarındaydı. Bir çoğu ağır zarara uğradığı hattâ battığı için şu ânki ekonomik kriz korunaklı fonların olağanüstü para kazandırıcılar olarak imajının sarsılmasına yol açmıştır. Bazı politikacılar bu fonların etkili bir şekilde kamu denetimi ve düzenlenmesi altına alınması gerektiğini savunuyorsa da şimdiye dek bu konuda başarılı olamamışlardır.

KALDIRAÇLI SATIN ALMA

KSA. Girişimci kapitalist yatırım gruplarının borçlanma yoluyla bir şirketi satın aldıklarında ortaya çıkan durumdur. Bu yöntemde alınan şirket satın alma anlaşması sırasında yeni borçlara girer. Bu borçlarla sağlanan para şirketin yeni sahiplerinin alacaklarının ödenmesinde kullanılır. Ardından, şirketin yeni borçlar yüklenmiş hisse senetleri borsada halka arz edilir. Bu şekilde el değiştirmiş şirketler, kısa vâdeli kâr marjlarını yükseltmek üzere, yeterince kârlı olmayan işletme birimlerini kapatabilirler. Kısa vâdedeki kâr marjının yükselmesi şirketin hisse senetlerini alıcılar gözünde cazip kılarak fiyatlarını artırır. Kaçınılmaz olarak KSA'ların ardından kitlesel işten çıkarmalar gelir. (*LBO = Leveraged Buyouts*)

YAPILANDIRILMIŞ YATIRIM ARAÇLARI

YYA. Yapılandırılmış Yatırım Araçları. Bankaların yüksek faiz almak için uzun vâdeli krediler verip, varlığa dayalı finansman bonoları (VDFB) çıkarmak yoluyla kısa vâdeyle borçlandıkları bir yöntemdir. Ne var ki, kısa vâde faiz oranları yükseldiği takdirde bu yöntemle çok miktarda para yitirilebilir. Banka kısa vâdeli borçlarını hemen ödemek zorunda olacak buna karşılık uzun vâdeyle verdiği krediler daha geç geri dönecektir. YYA'lar genellikle "bilanço dışı" kalemler arasında yer alır, bunun anlamı malî tablolarda gösterilmeyerek gizli tutulduklarıdır. (*SIV = Structured Investment Vehicle*)

YÜKSEK RİSKLİ KREDİLER

YRS. Kredi güvenilirliği şüpheli ya da düşük gelirli insanlara verilen tut-sat kredileridir. Bazı yüksek riskli kredilerde kredi alan hiçbir ön ödeme yapmaz ve belirli bir süre için sadece faizleri ödemesi istenir. Bu süre dolduğunda ise faizler yükseltilir öyle ki kredi alanlar artık yeterli ödeme yapamaz hâle gelir. Yüksek riskli kredilerde varılan son nokta ise (İngilizce hiçbir gelir, iş ya da varlık güvencesi olmayan anlamına gelen) "No verification of Income, Job status or Assets" sözlerinden türetilen "Ninja" kredilerdir. (*Subprime Loans*)

Verilen tut-sat kredilerinin teminatlı borç senetleri (TBS, açıklaması için yukarıdaki çerçeve içine bakınız) şeklinde paketlenip piyasada satılmasıyla yaratılan kazanç makinesi, bir etkinlik çılgınlığına dönüştü. Bütün bir konut piramidi sarsılmaya başladığında bile bu etkinlik çılgınlığı hız kazanarak devam etmekteydi:

> Wall Street makinesi 2005-2007 arasında TBS üretimine tam gaz devam etti. Katlanarak artan sorumsuzluklar birçok sözleşme için teminat görevini gören tut-sata dayalı menkul kıymetlerin değerini hızla aşındırırken bu, zamana karşı girişilmiş bir yarıştı. Kimse bu aşınmayı durdurmaya çalışmadı, tersine piyasa oyuncuları sözleşmelerin arkasındaki dayanak olan bu menkul değerleri ellerinden çıkarmak iççin her türlü nedene sahipti, böylece mümkün olduğunca fazla TBS ürettiler.
>
> Dünyanın en büyük TBS satıcılarından Merril Lynch sadece iki ayda (Şubat-Mart 2007) yaklaşık 29 milyar dolar değerinde menkul değer sattı. Thomson Reuters'ın verilerine göre, bu bir önceki iki aylık döneme oranla yüzde 60'lık bir artış demekti. Aynı yılın Mart ayında Goldman Sachs bir önceki aya göre iki katın üzerinde bir artışla 10 milyar dolarlık satış yaptı. Şubat ayında kendi tarihinde satış rekoru kırmış olan Citigroup, Mart ayında bu rekoru da üçte bir oranında aşan bir satışla 9 milyar dolara ulaştı.[26]

---

[26] Jill Drew, "Frenzy", *Washington Post*, 16 Aralık 2008.

Finansal ürünlerin çoğu gerçek bir varlığa dayanıyordu. Örneğin tut-sat kredisi kullananlar aldıkları krediyi ödemeye söz vermişti, ama sonuçta kredi ödenmezse, borçlarına karşılık evlerini vereceklerdi. Ne var ki pek çok finansal ürün türü de hiçbir gerçek varlığa dayanmıyordu. Kredi kartı borçlarına, öğrenci ve şirket kredilerine dayanan menkul değerler satılmıştı. Bunların ardında borçlunun borcunun anaparasını ve faizlerini ödeyeceğine dair verdiği sözden başka bir şey yoktu. Satıcının ya da çıkartanın alıcıya belli koşullarda yani belli bir olayın gerçekleşmesi hâlinde ödeyeceği vaadine dayanan başka "araçlar" da vardı. Bu tür ürünlerin sayısı kelimenin gerçek anlamında sonsuzdu – fiyat değişiklikleri, fiyat farklılıkları ya da aklınıza gelen hemen hemen her şey üzerine bahse girebilirdiniz. Bu ürünler YYA ve KTT'yi de içeren türlü adlar altında pazarlandılar. Alelacele hazırlanan ve Kongre'den hiç tartışılmadan geçirilip Başkan Bill Clinton tarafından 2000 yılı sonunda onaylanan Emtia Vâdeli İşlem Modernizasyonu Yasası ile Kredi Temerrüt Takasları (KTT) yasallaştırıldı ve her türlü kamusal düzenlemeden bağışık kılındı.

Bazı finansal ürünler sırf herhangi bir para birimi, faiz oranı ya da borsa endeksi gibi bir şeyin yükseleceği ya da düşeceği üzerine bahse girmekten ibaretti, istediğiniz yönde bahse girebiliriniz. Bir de "taşıma ticareti" (carry trade) vardı. Bu yöntemde – Japonya'da ekonomik durgunluk yüzünden faiz oranları yıllarca sıfıra yakın kaldığından- çok düşük faizle büyük miktarda Japon Yeni kredi olarak alınır sonra bu para İzlanda, Avustralya ve Yeni Zelanda gibi faiz oranlarının görece yüksek olduğu ülkelerde bankaya yatırılırdı. Bu işlem, para birimlerinin birbirlerine göre değerlerinin oldukça sabit kalacağı varsayımına dayanıyordu. 2008'de kriz patlayıp yen birçok para birimine karşı değer kazanınca taşıma ticareti sona erdi. Bankalarının ülke dışından ucuz kredi alıp bu paraları ülke içinde ve dışındaki alıcılara daha yüksek faizle tekrar kredi olarak vermesiyle büyük ölçüde "yeni ekonomiye" bağımlı duru-

"Eskiden bankalar sizi daha tutucu görmek isterdi" diye anlatıyor büyük bir özel sermaye firması olan Vestar Capital Partners'ın üst yetkilisi Daniel O'Connel "şimdiyse daha çok borçlanmamız için bizi teşvik ediyorlar". Bankalar daha saldırgan politikalar izliyorlar çünkü artık açtıkları kredileri nâdiren ellerinde tutuyorlar. Öyle yapmak yerine açtıkları bu kredileri başkalarına satıyorlar. Bu başkaları da bu kredileri yeniden paketleyip ya da menkul değerleştirip TKS yani Teminatlı Kredi Senedi gibi kulağa ilginç gelen adlar altında yatırımcılara pazarlıyorlar. Her hafta, geleneksel para işleticileri ya da korunaklı fonlar tarafından yaratılan ve ardından öbür yatırımcılara satılan milyarlarca dolarlık yeni TKS'ler ilân ediliyor. Birçok örnekte bu karmaşık menkul değerlerin bir bölümünü de kendilerine ayırıyor olabilirler.[27]

ma gelmiş bir ülke olan İzlanda 2008 güzünde iflas ettiğini gördü.

2008'deki piyasa çöküşünden önce, korunaklı fonların uğradığı en büyük zararlardan biri 2006 yılında Amaranth Advisors adına çalışan bir simsarın yol açtığıydı. Bu adam doğalgaz fiyatlarının aylık hareketi üzerine oynadığı bahsi kaybederek tam 6 milyar doları batırmıştı. Emtia fiyatlarının gelecekteki hareketi üzerine hattâ buğdayın fiyatının Kansas City ile Chicago arasındaki farkının ne olacağı üzerine bahse girebilirsiniz. Kelimenin gerçek anlamında, akla gelebilecek her şey üzerine bahse dayanan bir finansal türev oluşturabilirsiniz. "Nicelikçiler" adı takılan matematikçiler ve fizikçiler borsaya doluşup hesaplamadaki hünerlerini yeni finansal araçlar bulmak ya da var olanlarının değerlerini ölçmekte kullanarak yüklü ücretler kazandılar. Bugünse pek çoğu işsiz.

---

[27] *Wall Street Journal*, 3 Mart 2006.

Finans firmaları kendi "yatırım"larından daha çok para kazanabilmek için ağır borçlar altına girdi.

Bir başka anlatımla, finans firmaları bir "yatırım" satın aldıklarında harcadıkları kendi paralarının her bir lirasına karşılık 3 lira, 20 lira ya da 30 lira hattâ daha da fazla borç para kullandılar. Bu uygulamaya *kaldıraçlama* [leveraging] denir. Döviz spekülatörleri arasında bire yüzlük bir kaldıraç oranı makul bir orandır. Getirisi kendi paranıza ve müşterinizin parasına oranla hesaplandığında, yüksek kaldıraçlı bahisler muazzam kârlar getirebilir. Diyelim ki, 2000 lira borçlandınız, 200 lira da kendi paranızı koydunuz (kaldıraç oranı bire on). Elinizdeki bu 2.200 lirayı üç ayda yüzde 8 yani 176 lira getirecek bir yatırıma bağladınız (3. tabloya bkz). Elbette, aldığınız 2000 lira için bir faiz ödemek zorundasınız, diyelim bu da yılda yüzde 5 olsun. Ama siz, bu parayı yılın dörtte biri için kullandığınızdan anaparaya ek olarak 25 lira (ya da 0,25 x 0,05 x 2000)

TABLO 3: *Kaldıraç Kullanarak Kârı Artırmaya Örnek*

Yatırım:		
Ödünç Para	2.000 $	Getiri % 8 = 160$
Öz kaynak	200 $	Getiri % 8 = 16$
TOPLAM YATIRIM	2.200 $	176$
Borçlanma maliyeti 25$		
(yıllık yüzde 5 faizle 3 aylık)		25$
Net Kâr		151$
ÖZ KAYNAĞIN		
TOPLAM GETİRİSİ 100$* (151/200)		% 76

faiz ödemeniz yeter. Böylece üç ayın sonundaki kazancının 176 - 25 = 151 lira olur ki kendi (ya da müşteriniz adına işlettiğiniz) paranızla 200 liralık başlangıç yatırımının getirisi yüzde 76'ya ulaşır, oysa kaldıraç kullanmasaydınız bu getiri yalnızca yüzde 8 ya da 16 lira olacaktı.

Kaldıraçlı işlemlerin bu kadar yaygınlaşmasının nedeni işte bu muazzam kâr potansiyelidir. (Ne var ki, gelecek bölümde göreceğimiz gibi, kaldıraçlı bahislerde yanlış ata oynandığında uğranacak zarar da muazzam olur.) Bu yaygınlıktan ötürü de, bir bütün olarak finans sisteminin borç yükü bütün öteki sektörlerden (hâne halkları, finans dışı iş âlemi ve devlet) daha hızlı büyüyerek 1980'de GSYİH'nin yüzde 20'sinin biraz üstündeyken 2007 sonunda yüzde 115'ine ulaşmıştır.

Yatırım fonlarının, emeklilik fonlarının ve sigorta şirketlerinin ellerindeki varlıklar daha fazla olsa da korunaklı fonları "finansal motorlar" olarak görülüyordu. Bunun nedeni, bu fonların ellerindeki varlıkları çok hızlı alıp satmalarıydı, 2006 yılında ABD ve Britanya borsalarındaki alım satımların yüzde 30 ile yüzde 60'ı korunaklı fonlarca yapılmıştı. Türevler ve "sorunlu krediler" gibi daha riskli "yatırım" türlerinin bazılarında en büyük oyuncular bu fonlardı. 2008 güzünde korunaklı fonların işlettiği para miktarı 2 trilyon doların biraz altındaydı, ancak bire üç ve daha yüksek kaldıraç oranlarıyla çalıştıklarından toplam "yatırımları" (bahisleri) 6 trilyon dolar civarındaydı. Getirilerinin yüksekliği nedeniyle pek çok üniversite vakfı ve emeklilik fonu paralarını korunaklı fonlara ya da ortak yatırım sermayelerine yatırmıştı. İşlerin tıkırında gittiği sürece aralarında söz konusu fonların yöneticileri de bulunan Allahın talihli kulları paraya para demediler. Şimdiyse üniversite vakıfları öyle büyük paralar yitirdiler ki üniversite yönetimleri işten çıkarmalar, zorunlu ücretsiz izinler, maaş dondurmalar ve ertelemeler gibi önlemler içeren ağır tasarruf politikalarına başvurmak zorundalar.

Özel yatırım firmalarının şirketlerini "halka arz" yani hisse senetleri satmak yoluyla satışa çıkarmaya başlamalarıyla birlikte yüksek kaldıraçlama oranları kullanma uygulaması yaygınlık kazandı. Bahsiniz tutarsa büyük paralar ve bonuslar kazanacağınızdan bire yirmi, bir otuz (ve daha fazla) kaldıraç oranlarıyla para kullanmak mantıklıydı. Ama bahisler tutmazsa en ağır darbeyi alanlar şirketin hisse senetlerine sahip olanlar olacaktı. 2004 Nisanında ABD'nin beş büyük yatırım bankacılığı firmasının yöneticileri (ki aralarında iki yıl sonra Bush yönetiminin Hazine Bakanı olacak olan Goldman Sachs yetkilisi Henry Paulson da vardı) kullandıkları matematiksel risk modellerinin riske girmeden ne kadar kaldıraçlama kullanabileceklerini kestirme olanağı sağladığı iddiasıyla bire on iki olarak koyduğu borçlanma sınırlamasını kendilerine uygulamaması için ABD Menkul Kıymetler ve Borsalar Komisyonunu (SEC) ikna ettiler. Bu anlaşmadan sonra kaldıraç oranları çarpıcı biçimde yükseldi, Bear Stearns örneğinde bire otuz üçe kadar çıktı.

HİSSE SENETLERİ VE ULUSAL PARALAR ÜZERİNDEKİ SPEKÜLASYONLARIN BÜYÜKLÜĞÜ

New York Borsasında 1975'te günde 19 milyon hisse senedi el değiştiriyordu. Bu rakam 1985'te 109 milyona, 2006 da 1,6 milyara ulaşırken değeri de 60 milyar doları aştı.[28] 2007 Haziranında 5,2 milyar hisse senedi alınıp satıldı, 2008 Ekiminde ise tek bir gün içinde 9 milyar rakamına ulaşıldı. Dünya döviz piyasalarının işlem hacmi ise daha bile büyüktü. Bu piyasalarda 1977'de 18 milyar dolar olan günlük işlem hacmi 2007'de 3 trilyon doları aştı. Bunun anlamı, dünya döviz piyasalarında her 20 günde dünyanın yıllık GSYİH'ine eşit miktarda para dolaştığıdır. Döviz spekülasyonu özel bir çekiciliğe sahiptir – günde 24 saat işlem yapabilir, piyasalara kolayca girip kolayca çıkabilirsiniz.

[28] Bkz. http://www.nyse.com

Ekonomist Herman Daly'nin dediği gibi, "Finansal varlıklar reel ekonomiye oranla çok hızlı büyüdü – kâğıt karşılığında el değiştiren kâğıt miktarı, gerçek mallarla el değiştiren kâğıt miktarından artık 20 kat fazlaydı."[29] Kimi zaman "gölge bankacılık sistemi" diye adlandırılan finansal ekonomi, gerçek fiziksel malların üretilip satıldığı, gerçek hizmetlerin sağlandığı reel ekonomiyi büyük ölçüde gölgede bırakmıştı. Kâr yaratmaya yönelik bu giderek önem kazanan sektör, borç düzeylerinin artması ve yeni kumar yollarının bulunmasından oluşan bir temel üzerine kurulmuştu. Finansal sistem borç para üzerinde dönen bir kumarhaneye dönüşmüştü.

Her büyük servetin ardında bir büyük suç yatar.
– HONORÉ DE BALZAC

Kasıtlı sahtekârlık ve gizli kapaklı işler çevirmenin finansal sistemin iliklerine işlemiş olduğundan kuşku duymak için pek az gerekçe var. 1980'lerdeki kredi ve tasarruf krizi sırasında üst düzey bir kamu denetçisi olan William K. Black, Bill Moyers'e mevcut malî krizin sahtekârlıkların sonucu olduğunu söylemişti. Bankaların ödeyemeyeceği besbelli insanlara bile bile kredi verdiklerini anlatmıştı. Sonra bu yüksek riskli kredileri paketleyip, değeri şüpheli menkul kıymet sattıklarını bile bile piyasada pazarlıyorlardı. Bu paketleri alıp, dilimleyip düzenleyerek yeniden satan şirketler de bunu bile bile yapıyorlardı. Bu düzmece finansal araçlara yüksek notlar veren kredi derecelendirme (reyting) kuruluşları da bile isteye böyle davranıyordu. Bütün olay ta başından dolandırıcılığa dayanan devasa bir sahtekârlıktı. Sayın Black şöyle demişti: [Malî] Sistemimiz bir saadet zinciri hâline geldi. Herkes boş kutuyusatın alıyordu. Ama boş kutuyu güzel bir

[29] Bkz. http://www.bicusa.org/en/Article.11053.aspx.

bir pembe kurdeleye sarılmış olarak satın alıyorlardı, pembe kurdelenin üzerinde de AAA yazıyordu."*

ABD'yi nöbetleşe yöneten iki siyasî partinin ikisi de yaygın sahtekârlıkları mümkün kılan bu ortamın oluşmasına yardımcı oldu. Clinton da finansal sistemin devlet düzenlemelerinden arındırılmasını Bush kadar savunmuştu. Dahası, Başkan Obama'nın ortaya dökülen pisliği temizlemek adına göreve getirdiği kişilerin pek çoğu bu sahtekârlıkları bizzat tezgâhlamış olan aynı adamlardır. Bu adamlar şimdi, suç ortaklarınca işletilen aynı banka ve finans kuruluşlarını kurtarmak için halkın parasını saçıyor.

Gerçi, bazı sahtekârlar hapse girdi. Enron'ın bazı yetkilileri hapis cezalarını çekti. Suçluların en tanınmışı (Kurduğu saadet zinciriyle çok zengin müşterilerinin tahminen 50 milyar dolarını çarpan Nasdaq Borsasının eski yöneticilerinden) Bernard Madoff muhtemelen ömrünü cezaevinde tamamlayacak. Başka birçokları da – çoğu yakalansa bile adalet sisteminin elinden kurtulmanın yolunu bulacak olsa da – hâlâ kaçaktır. Ortada bu kadar hızlı el değiştiren bu kadar büyük para olunca gökten yağmış gibi büyük servetler ortaya çıktı. Finans kuruluşları üzerindeki kamusal denetim ve düzenlemelerinin kaldırılması için gayret gösteren Kongre üyeleri ve yatırımların güvenilirlik derecesini saptayan Moodys gibi kredi derecelendirme kuruluşları ahlâk adına neye sahiplerse peşin para karşılığında sattılar. Yüksek riskli tut-sat kredilerini hazırlayıp ödeme gücüne sahip olmadığı bes-belli insanlara pazarlayan kuruluşlar da aynı derecede suçluydu.

Ne var ki, temeldeki asıl sorun ne yolsuzluklar ne de denetleme ya da düzenleme yetersizliğiydi –bunlar sağlıksız bir ekonomi ve sağlıksız bir toplumun nedenleri değil sadece belirtileridir – asıl sorun reel ekonomideki duraklamaya böyle tepki veren ekonomik sistemin kendisiydi. Para tanrılarına tapan bir toplumda, hiçbir şey üretmeden paradan para kazanmanın büyülü yeni yolları bir kez bulundu muydu yolsuzluk ve sahtekârlıklar kaçınılmaz olur.[30]

---

* AAA. Kredi derecelendirme kuruluşlarının sisteminde en yüksek güvenilirlik notu. –ç.*n.*

[30] Moyers-Black mülakatının deşifresini şurada okuyabilirsiniz: http://www.pbs.org/moyers/journal/04032009/transcript1.html.

Finans şirketleri piyasaların düzenlemelerden arındırılmasını teşvik ettiler ve sık sık sahtekârlığa ya da en azından savruk iş uygulamalarına başvurdular.

Finansal sistemin patlayıcı büyümesine 1990'lar ve 2000'lerdeki düzenden arındırma kampanyalarının, yeni tip uygulamalara ve kumar yöntemlerine (finansal araçlar) düzenleme getirilmemesinin, bu yeni yöntemleri pazarlayanların yaptıkları sahtekârlıkların ve son derece savruk iş yapma biçimlerinin yardımcı olduğunda kuşku yoktur. Finans devlerinin lobicilik faaliyetleri – ekonomi disiplininin büyük bölümünce kabûl edilmiş olan, devleti aradan çekin ve "serbest" piyasanın harikalar yaratmasına izin verin anlayışından ibaret – neoliberalizm ideolojisine dayanıyordu.

Finansal sistemde yapılan "reform"lardan biri, Finansal Hizmetler Modernizasyon Yasası gibi yanıltıcı bir ad altında 1999'da çıkarılan ve başka hükümler arasında, Glass-Stegall Yasasını yürürlükten kaldıran yasaydı. Glass-Steagall Yasası bugünkü krizin böylesine ağırlaşmasına neden olan suiistimallerin en azından bazılarına engel olmak amacıyla Büyük Bunalım sırasında çıkarılmıştı. Yasa, (tahvil ve hisse senedi satışına aracılık eden) yatırım bankalarının (mevduat toplayan ve ev almak ya da başka amaçlar için kullanılacak krediler veren) ticarî bankalardan ayrılmasını emrediyordu. Ne var ki, bu işlerden bu kadar büyük paralar kazanıldığını gören ticarî bankalar 1991 yılında hisse senedi ihracına aracılık etmelerine izin verilmesini talep ettiler. Aynı ânda, aracı kurumlar da ticarî bankalara daha kolay hisse senedi satabilmek için yasanın "gözden geçirilmesini" istediler. Getirilen bir başka değişiklik de ABD Menkul Değerler ve Borsalar Komisyonunca finans firmalarına izin verilen kaldıraç oranının yine bu firmalarca geliştirilen matematik modellere dayanılarak artırılması oldu.

Tut-sat kredilerine dayalı yeni tahviller karmaşıktı ve alıcılar bu tahvillerin kredi risklerini kestirebilmek için Standard & Poor's ve

Moody's gibi kredi derecelendirme kuruluşlarının notlarına güvendiler. Bu kuruluşlar, tahvillerin güvenilirlik derecesini belirlemek için aynı tahvilleri ihraç eden şirketlerden ücret alıyorlardı bu da çıkar çatışmasının yolunu açıyordu. Yedi yıl içinde, Moodys'in çeşitli tut-sat ve tüketici kredisi ürünlerinin kredi notlarını belirlemekten elde ettiği geliri 200 milyon dolardan 900 milyon dolara çıkmıştı.

Bir tahvile ihraç edenin istediğinin altında not verildiğinde, kredi kuruluşları çoğunlukla notun yükseltilmesi gerektiğine dair itiraz ve şikâyetlere maruz kalıyordu. İşlerin kötüye gitmesinin başlangıcı olan 2007 yılında Moodys'in müdürlerinden biri iç işleyişle ilgili kurum içi bir ankete verdiği yanıtta şunları yazmıştı: "Bu hatalar bizi ya kredi analizinde beceriksizmişiz gibi, ya da gelir elde etmek için ruhumuzu şeytana satmışız gibi, yahut biraz biraz her iki durum da geçerliymiş gibi gösterdi".[31]

[Korunaklı fon simsarı (*trader*) Steve] Eisman, yüksek riskli kredi veren tefecilerin aşağılık herifler olabileceğini biliyordu. Yeterince fark edemediği şey Amerikan üst sınıf kapitalizminin bir bütün olarak ne kadar rezil ilişkiler içinde olduğuydu... Kredi derecelendirme kuruluşlarının BBB notuna sahip kredilerin AAA notuna sahip tahvillere dönüştürülmesini nasıl mazur gösterdiklerini tam olarak anlayamamıştı. "Bütün bu çöpleri nasıl altına çevirdiklerini anlamadım" diyor... Standard & Poor's kredi derecelendirme kuruluşunu arayıp gayri menkul fiyatları düştüğü takdirde geri ödememe oranlarına ne olacağını sordu. S & P'nin adamı yanıt veremedi; konut fiyatlarını tahmin etmek için geliştirdikleri model eksi sayıları kabul etmiyordu. Eisman, "Sadece konut fiyatlarının yükselip durmaya devam edeceğini varsayıyorlardı" diyor.

– MICHAEL LEWIS

---

[31] Bkz. http://www.nytimes.com/2008/ 12/07/business/07rating.html.

10. Borç Patlaması

Yok, Las Vegas ya da Atlantic City değil. ABD'nin finansal sistemi. İşlem hacmi ekonomiyi desteklemek için gereken her şeyin ötesine taştı. Borçlanma – kibarcası kaldıraç – kontrolden çıkıyor. Ve vâdeli işlemler insanlara hiç hisse senedine sahip olmadan piyasada oynama imkânı sağlıyor. Sonuç: Sistem yatırımdan spekülasyona kayıyor.

– BUSİNESS WEEK, 16 Eylül 1985

Borç patlaması doğrudan doğruya finansal kurumların ekonomideki öneminin büyümesiyle ilgiliydi ve bu büyüme tarafından teşvik edildi. Çeşitli bahislerin kâr getirme potansiyelini güçlendirmek için yüksek borç (kaldıraç) düzeyleri kullanıldı. Paradan para kazanmanın yollarından biri, borç para vermek, sonra bu krediyi satıp aradaki kazancı cebe atmak, ardından tekrar aynı şeyleri yapmaktı. Borçlanma olmasa bunların hiçbiri mümkün olmazdı. Böylece, kredi almanın koşulları kolaylaştırıldı. Bir zaman geldi ki her hafta postadan birkaç kredi kartı teklifi almadığınızda ne oldu bunlara diye merakta kalıyordunuz. Kreditörler mümkün olan herkese ev kredileri, araba kredileri, işletme kredileri, kredi kartları kakaladılar. 1960'ların ortalarında – özellikle bazı sektörlerde olmak üzere – borçlar ekonomiden daha hızlı büyümeye başladı, 1980'lerin ortalarında da borçlardaki bu büyüme hız kazandı. Ve 1990'ların ortalarında hâne halklarının ve finans kuruluşlarının borçları göklere tırmanmaya başladı. Artışın en çarpıcı olduğu bu iki sektörden hâne halkı borçları 2007 yılında GSYİH'nin yüzde 100'üne ulaştı, aynı yıl, finans sektörünün borçlarının GSYİH'ye oranı da yedi kat artışla yüzde 116 oldu. Finans dışı iş âleminin borçlarının

ekonomideki yüzdesi de arttı ama buradaki artış hâne halkı ve finans sektörüne göre daha düşük hızda idi. (Yerel, eyalet ve merkezî) Kamu borçları 1990'ların ortalarında yükseldi ama ardından bir ölçüde düştü.

2007'ye gelindiğinde ABD'nin hâne halkı, iş dünyası ve kamu olmak üzere tüm borçları, yaklaşık olarak GSYİH'nin yüzde 350'sine varmıştı.[32] Borçlanılan para harcandıkça ekonomi canlanır bu da gelişkin bir kapitalist ekonominin yavaş büyüme eğilimine karşı koyacak bir etki oluşturur. Kişiler ve şirketler borçlarını ödemeye yetecek kadar gelir elde ettiği sürece özel sektör açıktan harcamalarına devam edebilir. (ABD hükümeti gerekirse fiilen daha fazla para basabilir.) Ne var ki, nasıl bir ailenin tut-sat ya da kira harcamaları o ailenin gelirinden hızlı artmaya devam edemezse, bir ekonominin borç toplamı da temel ekonomideki ya da GSYİH'deki büyümeden hızlı artmaya uzun süre devam edemez, çünkü borçluların borçlarını ödeyebilme kapasitesini ekonominin büyümesi belirler. Ve bir ekonomide borçların GSYİH'ye oranı ne kadar fazlaysa o ekonomi o derece kırılgan demektir. Büyük bir darboğaz insanların ve şirketlerin yüksek borçlarını ödemeye devam edebilme yeteneğini sınırlayacaktır – tam şimdi olduğu gibi. Borçların ve buna bağlı olarak satın alma harcamalarının artışı ekonominin son çeyrek yüzyıldaki büyüme hızının daha düşük olmasını engellemişti. Şimdiyse, daha da borçlanmadan ayakta kalamayacakmış gibi görünen bir ekonomiyle karşı karşıyayız ve aynı zamanda çoğu kişinin ve çoğu şirketin (bulabilseler bile) alacakları yeni borçları muhtemelen geri ödeyemeyeceği bir krizin içindeyiz. Bu gelecek yıllardaki ekonomik büyüme için hayra alâmet değil.

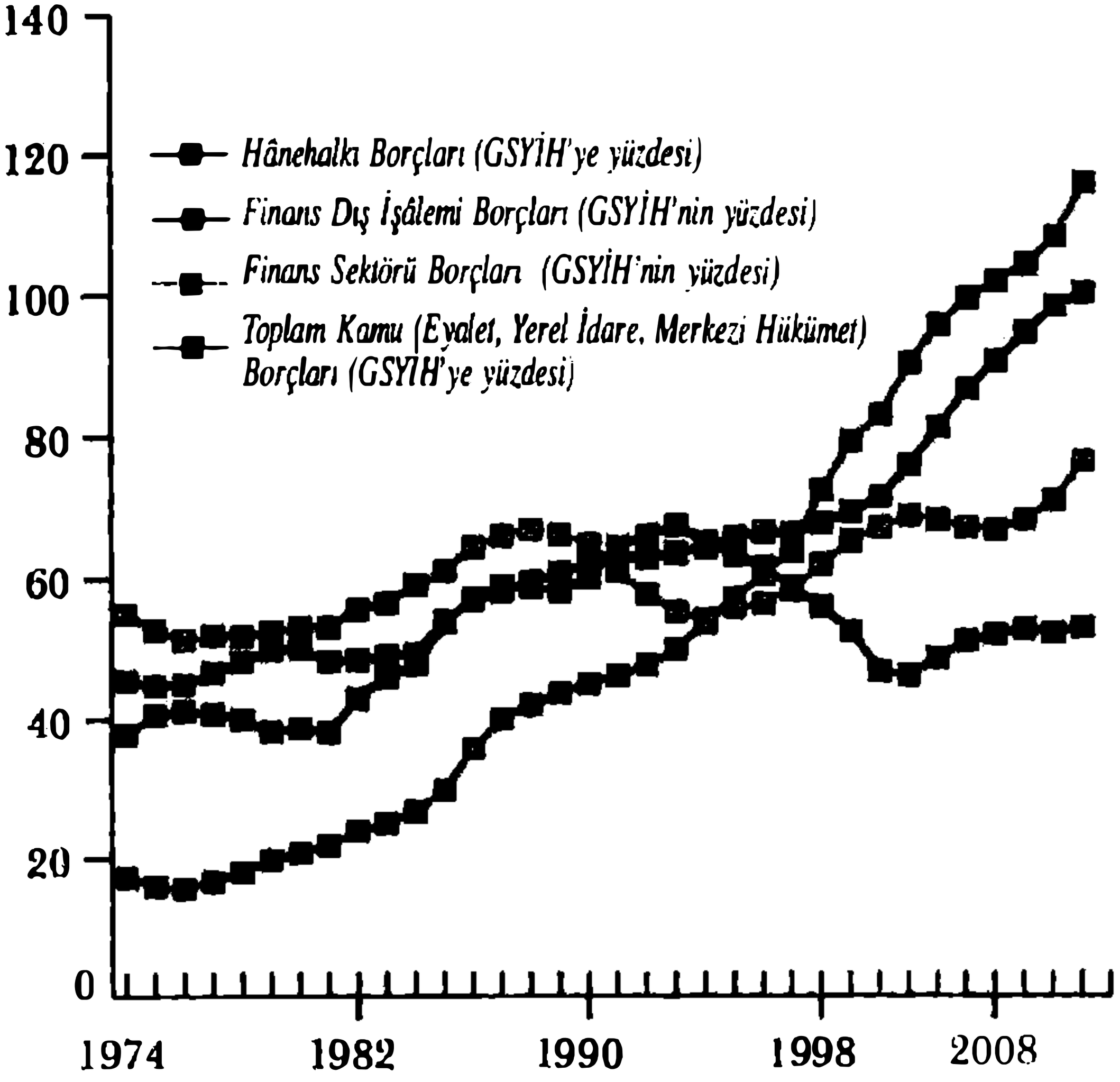
Borçla finanse edilen tüketim harcamaları ABD'li tüketicilere, çoğunluğu üretimlerini dışarıya taşımış olan ABD çokuluslu şir-

---

[32] *Flow of Funds Accounts of the United States* (Federal Reserves) içindeki L.1 ve L.2 tablolarıyla, 2008 *Economic Reports of the President* içindeki B-78 tablosuna dayanarak hesaplandı.

ketlerinin malları olmak üzere büyük miktarlarda yurtdışında üretilmiş mal ve hizmet satın alma imkânı verdi. İthalattaki bu hızlı artış, ihracat artışındaki yavaşlamayla birleşince bir başka ekonomik kırılganlık kaynağı oluşturdu: ABD halkı, yabancı ülkelerde üretilen mallar için yabancıların ABD'de üretilen mallar için ödediğinden daha fazla para ödedi. ABD'nin son 60 yıl içinde dünyadaki ekonomik ve politik konumunu güçlendirmesine yardım eden bir etmen de ABD Dolarının uluslararası işlemlerde kabûl gören başlıca para olmasıdır. Uluslararası ticarette yapılan hemen hemen her satın alma işlemi, ödeme için dolar bulmayı gerektirir. Örneğin petrol fiyatları dolar cinsinden belirlenir ve satış gerçekleştiğinde

Şekil 1: GSYİH'nin Yüzdesi Olarak Borçlar

ödeme de dolar olarak yapılır. Bu şekilde, dolar ABD dışına çıkar. Fakat ABD'nin dışarıdan aldığının dışarıya sattığından daha fazla olmasından kaynaklanan dengesizlik yüzünden, dünyada diğer ulusal paralara göre bir dolar fazlası vardır. Bu dolarlar (ABD'den devlet tahvili, hisse senedi ya da mülk almak suretiyle) geri dönmeyip ülke dışında kalırsa bir döviz krizi gelişecektir. ABD ile dünyanın geri kalanı arasındaki (ABD'nin dışardan aldığının dışarıya sattığından fazla olmasından kaynaklanan) bu büyük orantısızlık, 2007 yılında günde 2 milyar dolara ulaşmış ve son dört yılın her biri için aynı yılın GSYİH'sinin yüzde 5'inin üzerinde olmuştu.

Tipik durumlarda, büyük bir dış ticaret açığı veren ülke, parasının değer yitirdiğini yani yabancı para cinsinden karşılığının gitgide küçüldüğünü görecektir. Başka her şeyde olduğu gibi, arz talebin çok üzerine çıkarsa fiyatlar düşer. Konu para olduğunda fiyat, doların avro, yen ve öbür paralar karşısındaki değişim oranıdır (kambiyo kuru). Dolar birçok iniş çıkışlar göstermiş, öbür paralara göre değeri bazen (1980'lerin başlarında ve 1990'ların sonlarında) yükselmişse de ardından önemli oranlarda düşmüştür. Doların değişim değeri önemli ölçüde düştüğü takdirde, ABD'ye ithalat yapmak daha pahalı hâle gelecek (örneğin, belli bir miktarda yeni karşılık öncekine göre daha fazla dolar ödenmesi gerekecektir), bu da tüketim mallarının fiyatlarını artırarak ülkede enflasyonun yükselmesine yol açabilecektir. Eğer dışarıdan alınan mal ve hizmetlerin yerini alacak kabûl edilebilir nitelikte yerli mal ve hizmetler bulunamazsa, ABD'li tüketiciler daha yüksek fiyatlarla da olsa bunları satın almaya devam eder bu da ülke içinde üretilen mal miktarının azalmasına yol açarak işsizliğe neden olur. Doların ucuzlaması yabancıların ABD'nin ihraç mallarını satın almasını da teşvik edebilir, ancak bu talep doların değer kaybını durdurmaya yeterli olmayabilir. Eğer doların değişim değerindeki düşüş, daha da fazla düşebileceğini düşünen spekülatörlerin iştahını çekecek derecede olursa, bunlar dolara karşı spekülasyona girişecekler bu da değerinin gerçekten daha da düşmesine yol açacaktır. Bu aşın-

manın zararlı sonuçlarını önlemek için ABD hükümeti Merkez Bankası aracılığıyla faiz oranlarını yükseltebilir. Faiz oranlarının yükselmesi ABD devlet tahvili ve bonolarına olan talebi, dolayısıyla da yabancıların ABD Dolarına olan talebini artırarak doların erimesini durduracaktır. Ne var ki, faizlerin yükselmesi öte yandan konut, otomobil, inşaat gibi sektörlerde talebin düşmesine ve daha fazla işsizliğe yol açacaktır.

Ancak, ABD tipik bir ülke değildir. Dünyanın en güçlü kapitalist ülkesidir ve üstün ekonomik ve askerî gücünü, öbür ülkelere ABD Dolarını her yerde geçerli uluslararası para olarak kabûl ettirmek için kullanmıştır. Dünyanın bütün merkez bankaları, âcil durumlarda kullanılacak yedek para olarak ABD Doları bulundurmaktadır. Örneğin, yen değer yitirmeye başlarsa Japonya Merkez Bankası dolar rezervlerini kullanarak yen satın alır ve böylelikle yenin değişim oranının istikrarını korumasını sağlar. Dahası, ABD'nin uzun dönemli politik istikrarı ve ekonomik becerisi ABD hükümeti tarafından çıkarılan hazine bonolarını dünyadaki en güvenilir yatırım araçlarından biri kılmıştır. ABD hükümeti bono ödemelerini asla geciktirmemiştir. Ve yakın zamanlara dek, ABD şirketlerinin hisse senetleri ve büyük ABD kentlerindeki gayrimenkuller de yabancılara iyi yatırımlar olarak gözüküyordu. Bu nedenlerledir ki, dünyadaki dolar fazlasının büyük bölümü ya yabancı merkez bankalarının kasalarında saklı kalmış ya da yabancı kişi, şirket ve hükümetlerce satın alınan ABD hazine bonoları, şirket hisse senetleri ve gayrimenkulleri şeklinde ABD'ye geri dönmüştü. Başka hiçbir ülke böyle bir lükse sahip değildi. Gerçekten de, insanın elinde büyük ve giderek daha da artan miktarda Meksika pezosu, İzlanda kronu ya da Gana cedisi olsa neye yarar? Bu paralar basıldıkları ülkenin sınırları dışında hiçbir alım gücüne sahip değildir. ABD'nin parasında bunun gerektirdiği kadar değer yitimine yol açmaksızın büyük dış açıklar verebilmesi, bu ülkenin faiz oranlarını da aslında olması gerekenden daha düşük tutabildiği anlamına gelir. Bu yüzden, ABD'de konut fiyatlarının coşması ve

borçlanmaya dayanarak yapılan bütün öteki tüketim harcamaları fiilen dünyanın öbür ülkelerinin vatandaşlarının cebinden desteklenmişti.

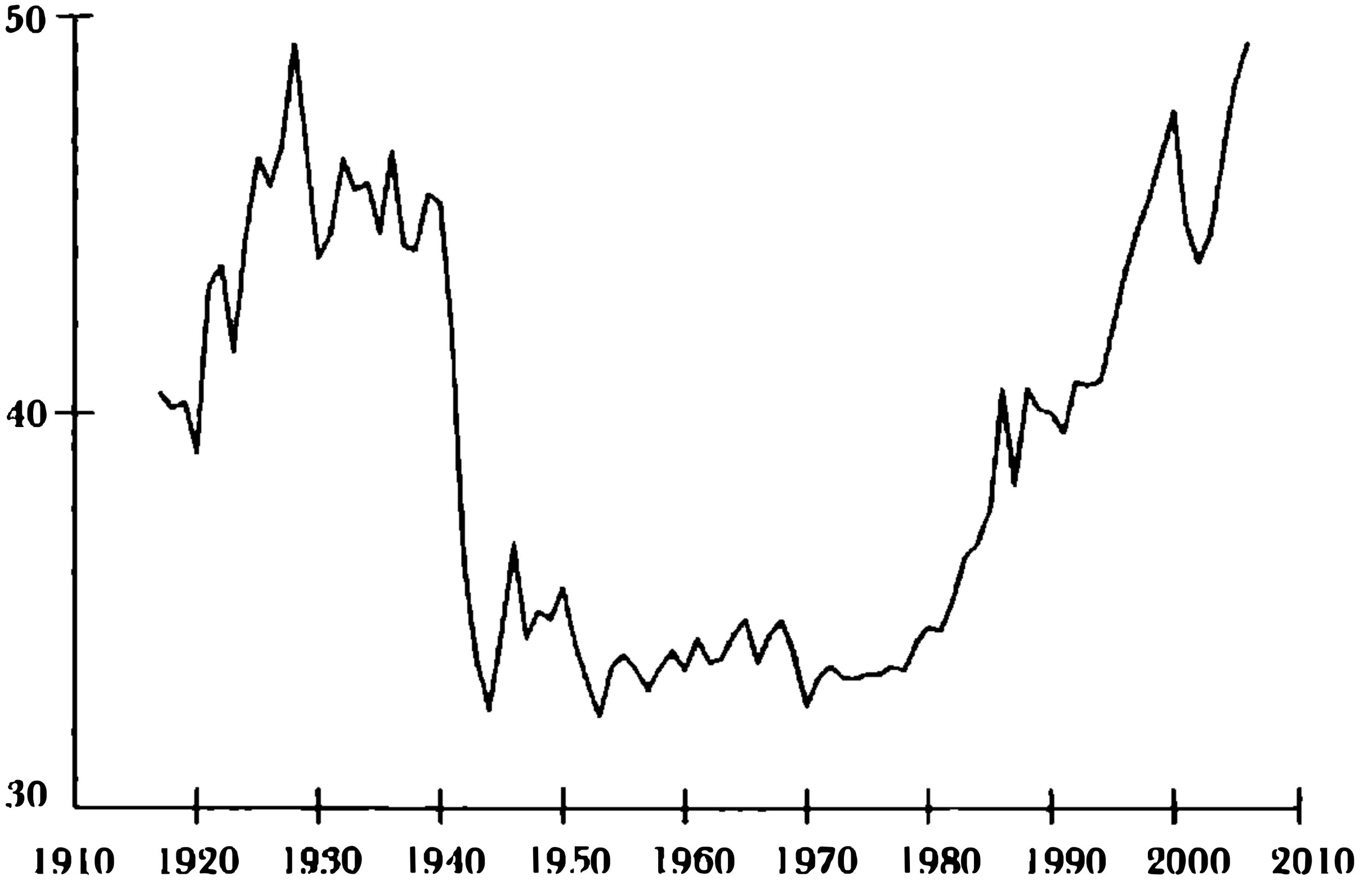
Yabancı kişi, kurum ve devletlerin ABD tahvil, banknot ve senetlerini satın almaya istekli olması bu ülkenin ekonomisine bir başka üstünlük sağladı. Birçok devletin çıkardığı tahvil ve bonolar ihalelerle satılır; fiyatları potansiyel alıcıların verdiği teklifler sonucunda belirlenir. Diyelim, bir ülke yüzde 2 yıllık faizle 5 yıl vâdeli 100 dolarlık devlet tahvili çıkardı. Açılan ihalede verilen en yüksek fiyat 90 dolar olursa, alıcı tahvili bu fiyattan alır, 5 yıl boyunca 100 dolar üzerinden hesaplanan faizleri tahsil ettikten sonra vâdesi dolan tahvili 100 dolara geri verir. Böylece 5 yılın sonunda, 90 dolarlık yatırımına karşılık 20 dolar (10 doları faizlerden 10 doları fiyat kırmaktan) ya da yılda ortalama yüzde 4,4 oranında faiz geliri kazanmış olur. Bir yıl ve daha az vâdeli ABD hükümet bonoları için bir faiz oranı belirlenmez, bu yüzden elde edilen faiz, alış fiyatı ile hükümetin vâde sonunda bono için ödemeye söz verdiği nominal fiyat arasındaki farktan ibarettir. Burada, başlangıçtaki alış fiyatı ne kadar düşük olursa fiilî faizin (ve faizi o ödeyeceğinden devlet hazinesine binen yükün) o kadar yüksek olacağına dikkat edin. Çin, Japonya ve öbür ülkelerin merkez bankaları kadar yabancı şirketlerle bireylerin (ABD'nin özel ellerde tutulan kamu borçlarının yaklaşık yarısının yabancı devlet, şirket ve bireylerin elinde olduğu söylenir) yüksek talebi sayesinde bu bonoların fiyatları yüksek kalmış, böylece faiz oranları da aksi hâlde olacağından düşük olmuştu. ABD hükümetinin bono çıkarmaktaki öncelikli amacının harcamalarının vergi gelirlerini aşan kısmını finanse etmek olduğunu akılda tutarsak, yüksek faiz ödemelerine maruz kalmaması sâyesinde harcamalarının vergi gelirlerini aşan kısmını rahat finanse edebildiğini ve ekonomisini (vergileri yükseltmeksizin) başka türlü olabileceğinden daha canlı tutabildiğini görürüz.

Bu noktada okurlarımız ABD hükümetinin müsrifliklerinin yabancıları paralarının belki de başka yerlerde daha güvende olacağı-

nı düşünecek kadar ürküttüğü takdirde neler olacağını tahmin edebilecektir. Bunun şimdiden başlamış olabileceğine dair dedikodular dolaşmaktadır. Böyle bir durumda yukarıdaki tahlilde anlatılanların tam tersi gerçekleşecektir.

Son birkaç yılda yaşanan bu borç ve kredi cümbüşü zenginlerin çok işine gelmiştir. Aslında finansal patlama, işçilere karşı yürütülen sınıf savaşının bir devamıdır. Dedikleri gibi "Halep oradaysa arşın buradadır". Bazı sendikaların ve diğer ilerici örgütlerin zaman zaman gösterdiği kahramanca çabalara rağmen, bütün bir hukuk, mevzuat ve vergi sistemi, geliştirdikleri finansal sistemin büyümesinden daha ve daha fazla para kazanmayı amaçlayan zenginler tarafından ayarlanmıştır. Ekonomide finansın öneminin artması (finansallaştırma) ile yaratılan bu iklim - borçlardaki büyük artış, spekülasyon yapma yollarının görülmemiş derecede çoğalması, üzerinde bahisler oynanan para miktarının muazzam büyümesi, ortaya çıkan pisliğin temizlenmesinin gerektiği ânlarda başvurulan devlet müdahaleleri, ABD Merkez Bankasının varlık fiyatlarının yükselmeye devam etmesi için faiz oranlarını düşük tutması, (ellerinde daha çok para olursa reel ekonomiye daha fazla yatırım yapacakları gibi temelsiz bir gerekçeyle) zenginlerden alınan vergilerin azaltılması – bir bütün olarak toplumsal zenginliğin işçilerden alınıp rekor kârlar yaratarak patronlara verilmesine hizmet etti. İş âleminin kârları GSYİH'nin yüzde 5'inin altına inerek 1980'lerin ortasında dibe vurmuştu, ancak bu noktadan sonra hızla toparlanarak 2006'ya gelindiğinde GSYİH'nin yüzde 11'inin üzerine çıktı. 1974 ile 2004 yılları arasında ABD nüfusunun en zenginlerden oluşan yüzde 1'lik kesiminin vergiden sonraki ortalama geliri yüzde 176 artarak yılda 553.800 dolara yükseldi. Öte yandan, nüfusun en yoksul yüzde 20'lik kesiminin vergilendirilmiş gelir ortalaması aynı dönemde sadece yüzde 6 arttı. Gelir dağılımının zaman içindeki değişimi gerçekten çarpıcıdır. ABD nüfusunun en varlıklı yüzde 10'luk kesiminin 1940'lardan 1980'lere uzanan dönemin büyük bölümünde yüzde 33 ile 35 arasında seyreden top-

***Şekil 2**: ABD'de Nüfusun En Varlıklı Yüzde 10'unun 1917-2006 Yılları Arasındaki Gelir Payı*

Kaynak: Piketty ve Saez (2003) –, seriler 2006'ya kadar güncellenmiştir. Gelir, sermaye kazançlarını da içeren piyasa geliri olarak tanımlanmıştır. 2006 yılında en varlıklı yüzde 10 yıllık geliri 104.400 doları aşan bütün aileleri kapsıyordu.

lam gelirden aldığı pay, 2006'ya gelindiğinde neredeyse yüzde 50'yi bulmuştu (Şekil 2). Aynı dönem boyunca servet dağılımı da büyük ölçüde değişti, 2004 yılında ABD'deki (eldeki servetten borçların düşülmesiyle hesaplanan) toplam net zenginliğin yaklaşık üçte biri nüfusun yüzde 1'ine aitti, nüfusun en zengin yüzde 20'lik kesimi ise ülkedeki servetin yüzde 85'ine sahipti. Aynı dönemde nüfusun yüzde 80'inin ulusal servetten aldığı pay ancak yüzde 15 idi.[33]

Gelir ve servet eşitsizliklerinin son çeyrek yüzyıl içinde artması tesadüf değildir. Her şey kasıtlı olarak yapıldı. Zengin bir azınlık

[33] *International Perspectives on Household Wealth* ed. Edward N. Wolff, (Northampton, MA: Edward Elgar Publishing, 2006)

haydutlar gibi davranırken (ki bazıları *gerçekten* haydut idi) halkın büyük çoğunluğu geçinebilmek ya da sadece hayatta kalabilmek için borca battı. Sosyal güvenlik ağı zayıflarken zaten varlıklı olanlara doğru büyük bir servet transferi oldu.

TABLO 4: *ABD'de Hâne Halkları Arasında Net Servet Dağılımı (2001)*

Aile Yüzdeleri	Net Servet Yüzdeleri
Tepedeki % 1	% 33,40
Tepedeki % 5	% 59,2
Tepedeki % 10	% 71,5
Tepedeki % 20	% 84,4
Alttaki % 80	% 15,5
Alttaki % 40	% 0,3

Kaynak: *Changes in Household Wealth in the 1980s and 1990s in the U.S.*, International Perspectives on Household Wealth içinde ed. Edward N. Wolff, (Elgar Publishing Ltd.)

1980'lerde Başkan Ronald Reagan'ın akıl hocaları, ekonomideki sorunun zenginlerin yeterince zengin olmamasından kaynaklandığını iddia ettiler. Zenginler iyice zengin olsalardı yatırım yapıp yeni iş alanları açacaktı. Aynı mantıkla yoksulların da gerektiği kadar yoksul olmadığı sonucuna vardılar. Güya, sosyal güvenlik ağı çok cömert olduğundan yoksullar çalışacaklarına sosyal yardımla geçiniyordu. Bu zihniyet, gelir ve servetin aşağıdan yukarıya doğru büyük ölçüde yeniden dağıtılmasının önünü açan politikaların yolunu hazırladı. Ne var ki, son çeyrek yüzyıl boyunca ekonomi pastasından işçilerin aldığı pay azalırken zenginlerin payının durmadan artması kapitalizmin uzun vâdede sürdürülebilirliğini tehlikeye soktu. Zenginlerin elinde çok fazla para birikti ve bu parayı üretken biçimde kullanmanın yollarını bulamadılar. Oysa işçilerin pastadaki payı daha büyük olsaydı, bu para, ailelerce bu kadar büyük borç yükü altına girmeye gerek kalmaksızın üretim ve istihdam sağlayacak şekilde her türlü mal ve hizmet alımına harcanacaktı.

11. Büyük Çözülme

Şu ânki finansal fiyasko, aslında çoğu kez örtbas edercesine adlandırıldığı gibi bir "likidite" krizi değil. Bu, finansal varlıkların reel zenginliğin artışına göre aşırı büyümesinden kaynaklanan bir kriz – yani likidite azlığının tam tersi.

– HERMAN DALY, 2008

Birçok iktisatçı, 1990'ların başlamasıyla birlikte ekonominin şoklara karşı eskiden olduğundan daha dayanıklı bir hâle geldiğini sanıyordu. Krizlerden sonra işler oldukça hızlı bir şekilde normale dönüyormuş gibi gözüküyordu. 1990'ların sonlarına doğru Long Term Capital Management korunaklı fonunun batmasının yol açtığı krizden ve Asya malî krizinden sonra olanlar bu görüşü doğrulayan kanıtlar olarak görüldü. Riski daha geniş biçimde paylaştırıyor gibi gözüken yeni moda finansal "araçların" malî çöküş ya da ağır durgunluk ihtimallerini azalttığı varsayılıyordu. Bu "yeni ekonomi"nin yeni kurallarla işlediğine inanılıyordu – sanki fizikçiler yerçekimi yasasını iptal eden yeni bir yasa keşfetmiş gibi, varlık fiyatları sonsuz biçimde yükselip gidecekti. Oysa gerçekte, a) bütün sisteme ağır bir borç yükünün binmesi, b) fiyatların durmadan yükseleceğine güvenerek girişilen ve benzeri görülmemiş kaldıraç oranlarıyla çalışan som spekülasyonların hız kazanması; c) geniş halk yığınlarının ekonomik durumunun iyice zorlaşmasıyla sonuçlanacak şekilde gelir ve servetin zenginlerin yararına yeniden dağıtılması; d) ülkeler arasında daha yakın ve doğrudan – finansal ve ticarî – ilişkiler kurulması; ve e) ABD'nin dünya ile ticaretinde büyük ve süreğen açıklar vermesi ile karakterize olan kırılgan bir durum ortaya çıkmıştı.

Ağır bir krizin, "korkulan o büyük krizin" çıkması genellikle para politikaları yoluyla uzun süre ertelendi. Önce, ABD piyasalarının paraya boğulması ve Asya krizinin ardından faiz oranlarının düşürülmesiyle desteklenmesi, teknoloji şirketlerinin hisse senetlerinin şişmesine yol açtı. Sonra, bu balonun patlamasının ardından faiz oranlarının düşüklüğü ve piyasadaki para bolluğu konut fiyatlarının hızla artmasına neden oldu. Bir krizden kurtulmak için başvurulan her çâre kaçınılmaz olarak bir sonraki krizin yolunu döşedi. Ana-akımdan iktisatçılarla medya "yeni ekonomi" ve ABD Merkez Bankası Başkanı Greenspan'in mucizevî "kehanetlerine" övgü düzmek için yarışırken, ekonominin işleyişini gerçekten inceleyen solcular gelişkin kapitalizm ile ilgili ciddî bir sorunun söz konusu olduğunu anlamışlardı. Harry Magdoff ile Paul Sweezy, sistemin her krizden sonra kurtarılışına ilişkin 1988 yılında şöyle yazmışlardı:

> Ama, o güçler yine müdahale edip krizi kendi yolunda sonuna dek gitmeden önce boşa çıkaramazlar mı diye sorabilirsiniz. Evet, elbette. Şimdiye dek standart işleyiş biçimi böyle olmuştur ve 1987 borsa çöküşünden sonra olduğu aynı muğlak tarzda bu sefer de başarılı olabileceği ihtimali göz ardı edilemez. Böyle olursa, bütün bu süreci daha yüksek ve daha riskli bir düzeyde yeniden yaşayacağız. Ancak, eninde sonunda, ama gelecek sefer ama yolun daha sonraki bir aşamasında başarılı olmayacak... O zaman, daha önce benzeri görülmemiş bir durumda ve bu durumdan kaynaklanan yine daha önce benzeri görülmemiş koşullar altında olacağız.[34]

Yirmi bir yıl sonra şimdi sözü edilen daha önce benzeri görülmemiş durumun içindeyiz. Durağanlığa karşılık olarak finans sektörünün büyümesinden oluşan temeldeki sorunu çözmeden geçiştirilen krizlerin yarattığı bir durum. Verilen karşılıklar sistemin krizini "çözmek" yerine sadece hesaplaşma gününü geciktirmeye ya-

---

[34] Harry Magdoff ve Paul M. Sweezy, *The Irreversible Crisis* (New York: Monthly Review Press, 1988), 78.

radı. Ve yapısal sorunlarını büyümeye devam etmesi yüzünden "düzeltme"nin ertelenmesi sadece nihaî çöküşün şiddetini artırdı. Konut piyasasındaki balonun oluşması görmeyi bilen herkesin göreceği şekilde açıktaydı – tabiî eğer bakan olsaydı. Konut fiyatları, 2001 yılından itibaren inşaat maliyetleri de dâhil bütün öbür göstergelerle ilişkisini koparararak çarpıcı biçimde yükseldi (bkz Şekil 3).[35]

Çok düşük vergi oranları, gevşek kredi uygulamaları (geri ödemenin gerçekten yapılıp yapılmadığının krediyi ilk açan şirketin umurunda olmayacağı şekilde) tut-sat kredilerinin paketlenip satılması, konut balonunu körükledi. İnsanların birkaç hafta ya da birkaç ay sonra satmak üzere ev ya da apartman dairesi alması şeklinde spekülasyonlar da önemli rol oynadı. (New Yorklu bir borsa simsarı, dişçisinin Florida'da 5 dairesinin olduğunu öğrenince konut piyasasında bir şeylerin ters gittiğini fark ettiğini söylemişti.) Mükelleflere en az iki yıl oturdukları evlerini satmaları hâlinde 500.000 dolara varan vergi bağışıklıkları tanıyan 1997 yılındaki vergi yasası değişikliği de spekülasyonlara hız verdi. Birçok kişi her iki yılda bir evlerini satıp yeni evler satın alarak piyasanın şişmesine katkıda bulundu.

2007 yazında Bear Stearns yatırım bankası tarafından işletilen iki korunaklı fon battı. Çok geçmeden, finans sisteminde ve gerek ABD'deki gerek ülke dışındaki emeklilik fonlarıyla öbür büyük finans kurumlarının ellerinde büyük miktarda "zehirli çöp" paketleri – vaad ettikleri getiriyi getirmeyen tut-sat paketleri) bulunduğu ortaya çıktı. Konut balonunun patlaması ve konut fiyatlarının düşüşe geçmesiyle zaten kötü olan durum daha da kötüleşti. – Üzerine bindirilen yüksek masraflar ve faizler yüzünden aslında yüksek maliyetli tut-satlar denmesi doğru olan – Yüksek riskli tut-satlar öyle yapılandırılmıştı ki, pazarlayıcılara kanarak bunları alan dar

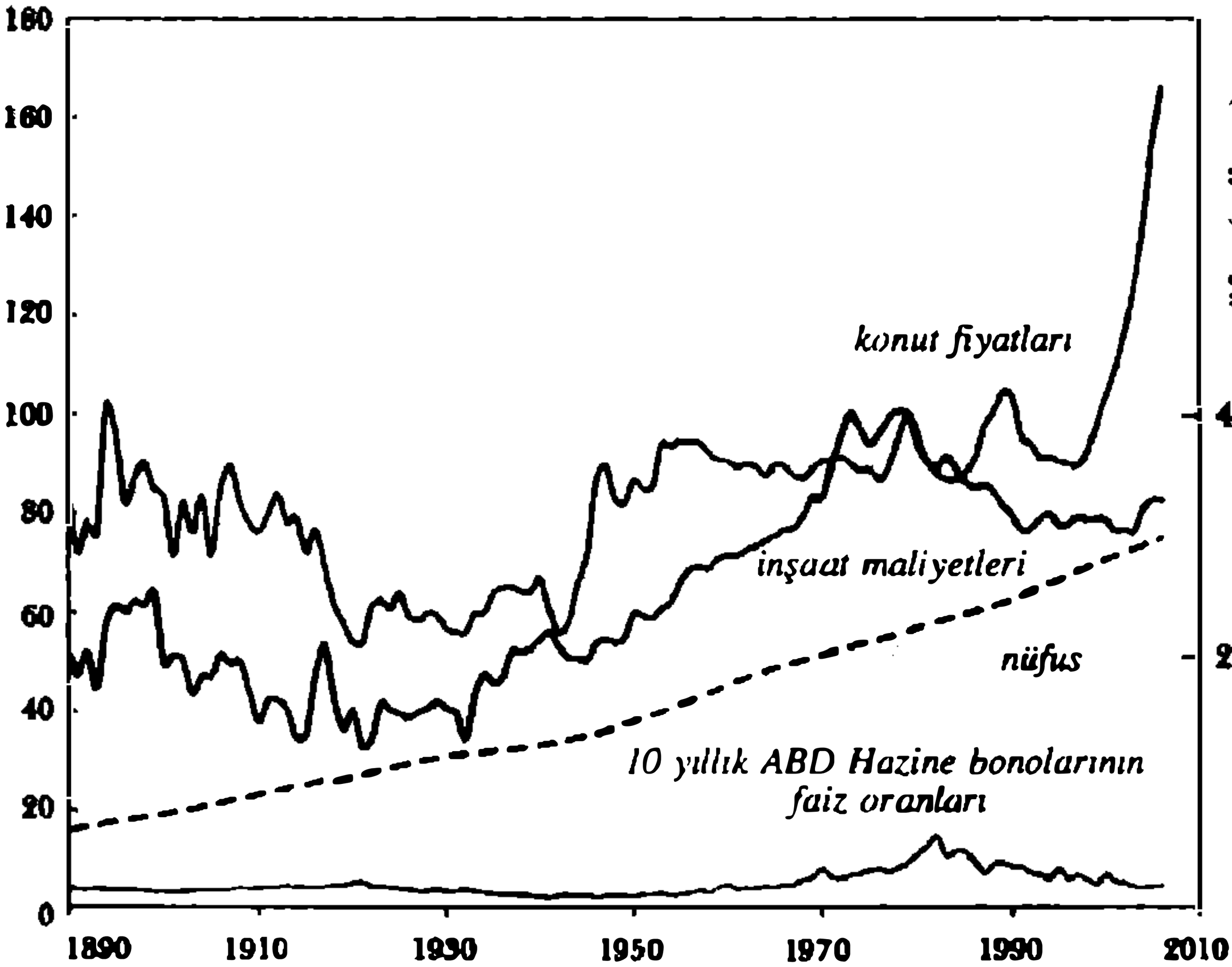
---

[35] Bkz. http://www.en.wikipedia.org/wiki/Image:Shiller_IE2_Fig_2-1.png.

gelirli aileler, bir yıl kadar sonra faiz oranları yükseltilince borç taksitlerini ödeyemez hâle geliyorlardı. Bazı tut-satlar başlangıçta sadece faizinin ödenmesi şartıyla verilmişti, başlangıçta düşük tutulan taksitler, zaman içinde faizleri yükseltilip anapara ödemeleri de başlatılınca büyük tutarlara ulaşıyordu. Konut fiyatlarının düşmesinden sonra, 2008 güzünde yapılan bir hesaplamada tam 20 milyon evin gerçek değerlerinin üzerinde fiyatlandırılmış ve kredilendirilmiş olduğu tahmin ediliyordu. Yoksullar kadar öyle yoksul sayılmayan pek çok aile de tut-sat taksitlerini ödeyemez duruma geldi ve konut fiyatları düşmeye devam etti. Bu noktada hacizler başladı.

Paketlenmiş tut-satlı menkul değerlerin değeri, bu finansal

Şekil 3: ABD'de Konut Fiyatları ve İnşaat Maliyetleri Endeksi (1979 = 100), Faiz Oranları ve Nüfus

Kaynak: Financial Exuberance, 2. Basım (şekil 2.1)

araçları ellerinde bulunduran kurumlara finansal sorunlar açacak şekilde daha da fazla azalmaya başladı. 2005 ve 2006 yılında ABD'de batan banka yokken 2007'de üç banka battı. 2008'de banka iflâsları hız kazandı ve Federal Mevduat Sigortası Şirketi tarafından tam yirmi beş bankaya el kondu. Banka iflâsları 2009 yılında iyice hızlanmış ve 2009 Ağustos ayı başlarına dek tam yetmiş iki banka batmıştı. 2088 yılının sonunda iki milyondan fazla konut için haciz işlemleri başlatılmıştı, toplam tut-sat kullanıcılarının yaklaşık yüzde 7'si de taksitlerini ödeyemez durumdaydı. Aynı şekilde ticarî gayrimenkullerde olduğu gibi kredi kartı borçlarında ve bu borçlara dayanarak üretilen finansal ürünlerde de sorunlar başladı. Konut fiyatları düşer ve finansal sistemdeki kriz sürerken tüketiciler daha az para harcamaya başladı, krediler dondu. Finansal sistemin neredeyse göçmesi ve işletmelerin kredi alamaz olması reel ekonominin de düşüş sarmalına yakalanması anlamına geliyordu. ABD ekonomisi 2007 Aralığında bir durgunluk içine girdi. Büyüme hatırı sayılır ölçüde yavaşladı ve nerdeyse bir buçuk milyonu 2008 Kasım ve Aralık aylarında olmak üzere yaklaşık iki buçuk milyon insan işini yitirdi. İş yitimleri 2009 yılında da sürdü ve bu yılın ilk üç aylık döneminde her ay yarım milyondan fazla kişi işini yitirdi. Böylece ABD'de krizin başından beri yaklaşık yedi milyon kişi işsiz kaldı. Bu rakamlar verilirken, her yıl yaşı gelip iş gücüne katılmak isteyen genç nüfusa iş sağlamak için yaklaşık bir buçuk milyon fazladan istihdam yaratılması gereği hesaba katılmamıştır. Ağustos 2009 itibariyle ABD'de resmî işsizlik oranı yüzde 9,1'e dayanmışsa da aslında tam zamanlı işlerde çalışmak isteyen part-taym işçilerle, bulmaktan umudu kestikleri için iş aramayı bırakan ve bu yüzden resmen işsiz sayılmayanlar da eklendiğinde bu oran yüzde 19'a, ya da 30 milyon kişiye ulaşıyor. Bu kitap yazıldığında, bazı iktisatçılar, krizin en kötü döneminin geride kaldığına işaret eden olumlu haberlerden kaynaklanan "yeşil filizlerden" söz ediyordu. Oysa, ne ABD, ne de dünyanın hiçbir ülkesi için ız-

dırabın sonuna yaklaşıldığını gösteren hiçbir işaret yoktur. Bu krizin yarattığı bütün iş kayıplarını gidermenin uzun zaman alacağından kuşku yoktur. Yukarıda belirttiğimiz gibi, 2001'de sona eren son durgunluktan sonra krizin yol açtığı istihdam kaybının telafi edilmesi için tam dört yıl geçmiş, bazı eyaletlerde krizden önceki istihdam düzeyine asla geri dönülememişti. Bu kez de, Chrysler ve General Motors'un çökmesiyle perişan olan Michigan gibi eyaletlerin bir daha toparlanıp toparlanmayacaklarını söyleyebilmek zordur.

12. Hükümet mi Kurtaracak?

Başta bizim bununla başa çıkabileceğimizi sanmıştım – her seferde bir konuyu ele alarak problemle başa çıkabileceğimizi. Fannie ve Freddie ile ilgili bu kararı aldık çünkü tut-sat piyasamızda sistemik bir risk vardı. Arkasından bildiğiniz gibi AIG geldi sonra Lehman geldi, şey etti – iflâsını ilân etti; sonra AIG geldi ve o – iskambilden şato çok daha büyüktü, ötesine – başarısızlık etkisi anlamında sırf Wall Street değil daha ötesine uzanmaya başladı. Ve öyle ki kâğıdın biri devrilince bütün yapının çökeceğinden endişe ettik.

– Başkan G. W. Bush, 20 Eylül 2008

Hükümetin krizi bitirmek için giriştiği çabalara bakmadan önce iki hususu belirtmeliyiz. Birincisi, kamu görevlilerinin ne yapıyorlarsa halkı düşündükleri için yaptıklarını iddia etmelerine rağmen gerçeklik tam aksini düşündürtmektedir. Bu enkazı tetikleyen finans devleri, temizleyip düzeltmek için görevlendirilen seçilmiş yetkililere büyük paralar ödedi. Aynı zamanda gerek atanmış memur gerek danışman kimlikleriyle hükümette derinden ve doğrudan yer aldılar. Gazeteci Bill Moyers, IMF'nin eski baş iktisatçısıyla yaptığı bir mülakatta şunları söylemişti:

> Geithner [Şimdiki Hazine Bakanı Timothy Geithner], özel kalem müdürlüğüne Goldman Sachs'tan bir lobiciyi getirdi. Citigroup'un üst yetkililerinden biri geçen yıla dek dışişlerinde müsteşar yardımcısıydı. Citigruptan bir başka üst düzey yetkili şu anda ABD Başkanının asistanlığını ve Uluslararası Ekonomik İşler Bölümünün ulusal güvenlik danışmanlığını yapıyor. Yardımcılarından biri de keza yine Citigroup'tan gelme. Başkanın Ekonomik İyileşme Danışma Kurulu'nun yeni üyelerinden biri de zengin müşterilerine vergi ka-

çırmakta yardımcı olduğu iddiasıyla soruşturma altında bulunan UBS'den geliyor.[36]

FİNANSAL ÇIKARLARIN GÜCÜ

The Atlantic Monthly'nin 2009 Mayıs sayısında yer alan "The Quiet Coup" başlıklı makalesinde Simon Johnson "ABD'de bir finans oligarşisinin yeniden ortaya çıktığı" konusunda inandırıcı bir iddiada bulundu. Gerçek bir oligarşi oluştursun ya da oluşturmasınlar, ABD'nin finans sektörünü yönlendiren kişilerin olağanüstü bir güce ve nüfuza sahip oldukları tartışma götürmez bir gerçektir. Politikacılara yaptıkları büyük bağışları kullanarak ve koca bir lobiciler grubunu seferber ederek yasa ve düzenlemelerin kendi işlerine gelecek biçimde çıkmasını garantiye almışlardır. Nobel Ekonomi Ödülü sahibi Joseph Stiglitz'in söylediği gibi: "Amerika, ticarî bankalardan yatırım bankalarına, sonra sigorta sektörüne ardından arabalara, şirketler için güvenlik ağını benzeri görülmemiş yollarla genişletti, bunun nerede duracağına ilişkin bir işaret de yok. Gerçekte... bu... uzun süredir var olan şirketler için refah anlayışının genişletilmesidir. İhtiyacı olan kimseler çok az bir sosyal korumadan yararlanırken zengin ve güçlüler her fırsatta hükümeti kendilerine yardım etmeye zorladılar."

Finans sektörünün Kongre'deki etkisiyle yarattıkları yasal ve hukukî çerçeve ile devletin düzenleyici organları ekonomik dertlerimizin büyümesine katkıda bulunmuş olsalar da, şu ânki krizin temelindeki neden onlar değildir.

Karşı karşıya bulunduğumuz enkaza olan katkıları ve finansal sistemi kurtarmak için federal hükümetin milyarlarca dolar harcadığı göz önüne alındığında büyük finansal çıkarların gücünün önemli ölçüde kırılmasını beklemek mantıklı olurdu. Oysa, – bu vesileyle sembolik bir siteme maruz kalsalar da – hâlâ az-çok istediklerini yapabildikleri görüldü. Şimdi ortaya çıkıyor ki, finansal çıkar gruplarının açgözlülüğünün yol açtığı zararlara dair edilen onca lafa rağmen, finansal sisteinin temel yapısında pek az şey değişecektir. Stiglitz'in

---

[36] Moyers-Black mülakatı.

bankalar hakkında anlattığı gibi "ABD'nin batmaya bırakılamayacak kadar büyük, yeniden yapılandırmak için daha da büyük bankalarıyla ilgili bir başka sorun... siyasal bakımdan da çok güçlü [olmalarıdır]. Lobicilik faaliyetleri önce sektörü kamu düzenlemelerinden arındırmakta, ardından ortaya çıkan pisliği halkın kesesinden temizletmekte son derece başarılı olmuştur. Bunun yine işe yarayacağını ve vergi mükellefleriyle ekonomiyi karşı karşıya bıraktıkları risklere rağmen, bir kez daha istediklerini yapmakta serbest kalacaklarını umuyorlar."

Sadece birkaç örnekle finansal çıkar gruplarının güçlerinin ne kadar büyük olduğu hakkında bir fikir edinilebilir.

- 1999 sonunda kabul edilen Finansal Hizmetler Modernizasyon Yasası denen yasayla, yatırım bankalarıyla ticaret bankalarını birbirinden ayıran ve finans sektöründeki büyüme ve yoğunlaşmayı sınırlayan Büyük Bunalım döneminde çıkarılmış Glass-Steagall yasası yürürlükten kaldırıldı.

- Emtia Vâdeli İşlem Modernizasyon Yasası 2000 yılı sonunda Noel tatilinden hemen önce Kongre'nin her iki kanadından da hiç tartışılmadan geçirilip Başkan Clinton tarafından çabucak yürürlüğe sokuldu. Bu yasa kredi temerrüt takasları (KTT) gibi finansal türevlere kamu düzenlemesi ve denetlemesi getirilmesini yasaklıyordu.

- 2004 yılında şirketlerin yurtdışındaki faaliyetlerinden elde edip ABD'ye getirdikleri kârlardan çok az vergi alınmasını öngören Ülkeye Yatırım Yasası hazırlandı. Şirketler (finans olduğu kadar finans dışı sektördekiler de) ülkeye getirdikleri kârlarla yatırım yapıp ekonomiyi canlandıracaklarını iddia etmişlerdi. Oysa bu paranın neredeyse tümünün ya tahvil sahiplerine temettü dağıtmak ya da geri kalan hisse senetlerinin değerini artırmak için borsada işlem gören şirket hisse senetlerinin bir kısmını geri satın almak için kullanıldığı ortaya çıktı.

- Yine aynı yıl, en büyük bankerlerin lobi faaliyetleri sonucunda ABD Menkul Kıymetler ve Borsalar Komisyonu (SEC) bu konudaki kısıtlamasını kaldırarak bankaların finansal "bahislere" giriştiklerinde ne kadar borç alacaklarına (kaldıraç) kendilerinin karar vermesine izin verdi. Bunun sonucunda da bankaların "yatırımları" için kullandıkları kaldıraç miktarı muazzam artış gösterdi.

- Finans sektörünün büyük bölümü battığı ya da zora düştüğünde hükümetin buna karşılık başvurabileceği birçok çâre seçeneği vardı. Örneğin, iflâs eden büyük bankalarla ilgili olarak izlenecek en mantıklı yol, bunların devlet denetimine alınıp parçalanarak artık "batmasına izin verilemeyecek kadar büyük" olmayacak kurumlara dönüştürülmesiydi. Ama bu yolun izlenmesi hâlinde hisse senedi ve tahvil sahipleri büyük paralar yitirebilirdi. Bu yüzden finans sektörü ve müttefikleri, bankaların sadece geçici bir süre devlet denetiminde kalacak olmasına rağmen "kamulaştırma" diye adlandırdıkları bu seçeneğe karşı bayrak açtılar. Eskiden finans sektöründe bizzat çalışmış olan ya da bu sektörde yakın bağlantıları bulunan hükümet yetkilileri sektör için bir kurtarma planı hazırladı. 2008 yılı güzünde başlatılan "700 milyarlık kurtarma" harekâtı, her adımı sektörde işlerin az çok eskisi gibi gitmesini gözetecek şekilde yürütüldü. Sektörün gücü kırılmadı. Finans kuruluşları, istedikleri gibi çalışmalarını kısıtlamaya ve ekonomideki öncelikli konumlarını sınırlamaya yönelik her girişimi başarılı bir şekilde boşa çıkardı. Oysa, en azından bir süreliğine bile olsa korunaklı fonların ve karmaşık finansal türevlerin sınırlı bir gözetime tâbi kılınmasını kabul etmeye zorlanabilirlerdi.

- 2009 yılından bir örnek de Evlerini Kurtarmada Ailelere Yardım Yasasına kilit önemde bir maddeyi dâhil ettirmemeyi başaran finansal çıkar gruplarının sıkı çalışmaya nasıl devam ettiğini gösteriyor. Bu madde eklenseydi, iflâs davalarına bakan hâkimler, insanların tut-sat borçları için ödemeleri gereken para miktarını azaltmaya yetkili kılınacaktı. Oysa, şimdiki hâlde hâkimlere kişinin esas (ya da tek) ikametgâhı için ödemesi gereken para mikta

rını azaltma yetkisi verilmezken, ikinci bir konut ya da bir yat gibi daha lüks harcamalar için girdikleri borç miktarında indirim yapabilme yetkisi tanınmıştır.

ABD'nin eski Hazine Bakanı Henry Paulson, bu göreve getirilmeden önce Wall Street'in en önemli yatırım bankalarından Goldman Sachs'ın yönetim kurulu başkanı ve üst yetkilisiydi. Bakanlığı sırasında bugünkü ekonomik kargaşada büyük payı olan – borç kaldıraçlamalarını sınırlayan SEC kurallarının kaldırılması da dâhil – malî piyasaların düzenlemelerden arındırılması uygulamalarının ateşli savunucusu oldu. Ülkenin önde gelen bankerlerinden bazıları 2009 Şubatında Kongre önünde ifade vermeye çağırıldıklarında çok nâzik muamele gördüler. Moyers'in röportaj yaptığı iktisatçı Simon Johnson ona şunları anlatmıştı: "Bu ifadelerin verildiği oturumdan sonra, ifade verenler arasında bulunan bir arkadaşımı arayıp 'Ne oldu? Kötü sıkışmıştınız. Nasıl oldu da böyle yumuşak davrandılar?' diye sordum. O da bana 'Komisyon üyeleri bankerleri yakinen tanır.' yanıtını verdi". Şimdiki bakan Timothy Geithner da daha önce New York Federal Merkez Bankasının başkanlığını yapmıştı. Bu görevinde finans sektörüne düzenlemeler getirilmesine karşı mücadele ederken, yakın zamanlarda ortaya çıkan anlatımlara göre, şimdi yola getirmekle görevli olduğu şirketlerin yöneticileriyle pek sıkı fıkı ilişkiler içindeydi. Bütün bunlar hesaba katıldığında, yoğun bir kitle muhalefeti olmadığı takdirde, hükümetin ekonomik politikalarının mimarlarının halkın çoğunluğunu oluşturan emekçilerin korunmasını bir öncelik olarak ele alacaklarına inanmak için bir neden yoktur.

The Atlantic Monthly'deki makalesinde Bay Johnson daha bile ileri gidip, ABD finans patronlarının "sessiz bir darbe" yaparak federal hükümeti ele geçirmiş olduğunu ifade ediyor. Bu iddiasını desteklemek için İMF'nin baş ekonomistliğini yaptığı sırada edindiği deneyimlerden yararlanıyor. Bir "gelişmekte olan ekono-

mi"de ortaya çıkan ekonomik kargaşayı düzeltmek için çoğu kez İMF yardıma çağırılır. Bu konuda anlattıkları uzunca alıntılanmaya değer:

Gelişmekte olan ülkelerdeki hükümetlerlc özel sektördeki müttefikleri genellikle sıkı bir birlik – ve çoğu zaman ülkeyi büyük ortakları kendileri olan kâr amaçlı bir şirket gibi yöneten bir oligarşi – oluşturur. Endonezya ya da Güney Kore veya Rusya gibi bir ülke büyüdüğü zaman, sanayi patronlarının hırsları da büyür. Kendi minik evrenlerinin efendileri olarak bu adamlar gerçekten genel ekonominin yararına olan bazı yatırımlar yaparlar ama aynı zamanda giderek daha büyük ve daha riskli kumarlar oynamaya da başlarlar. Bunu yaparken – çoğu kcz doğru olarak – siyasî bağlantıları sayesine bir sorun çıktığında devletin yardımlarına koşacağına güvenirler...

Fakat, az gelişmiş ülke oligarkları sonunda kaçınılmaz biçimde aşırıya kaçarlar; parayı saçıp savurur ve bir borç dağının üzerinde muazzam iş imparatorlukları kurarlar. Yerel bankalar, kimi zaman hükümet baskısıyla, seçkinlere ve onlarla bağlantılı olanlara kredi dağıtmaya pek istekli olurlar. Bunu yapan ister bir kişi, ister bir şirket, isterse de bir ülke olsun, aşırı borçlanmanın sonu daima kötü biter. Kredi koşulları er ya da geç ağırlaşır ve hiç kimse size makul koşullarla borç para vermez olur.

Bunu izleyen düşüş sarmalı son derece hızlı ilerler. Dev şirketler iflâsın eşiğine gelir, onlara borç veren yerel bankalar çöker. Daha dün "özel sektör kamu ortaklığı" denen şeye bugün "ahbap çavuş kapitalizmi" denmeye başlanır. Krediler erişilemez hâle gelince ardından ekonomik felç gelir ve koşullar gitgide daha kötüleşir. Hükümet, ithalatı ödemek, borç servislerini yapmak ve özel sektörün zararlarını kapatmak için döviz rezervlerine başvurmak zorunda kalır. Fakat sonunda bu rezervler de tükenecektir. Eğer ülke bu gerçekleşmeden önce kendini toparlayamazsa devlet borçlarını ödeyemez ve bir ekonomik parya hâline gelir. Tipik olarak, kanamayı durdurma telâşı içinde hükümet –artık nakit yutan deliklere dönüşmüş olan- ulusal şampiyonlardan kimisini gözden çıkarmak ve çoğu kez, iyice zıvanadan çıkmış olan bankacılık sistemini yeniden yapılandırmak gereğini duyacaktır. Bir başka deyişle, oligarklarının hiç olmazsa bazılarını sıkıştırma gereğini hissedecektir.

Oysa, oligarkları sıkıştırmak gelişmekte olan ülke hükümetlerince nâdiren tercih edilen bir stratejidir. Tam tersine: Krizin başlangıcında, ayrıcalıklı döviz tahsisleri ya da belki şöyle güzel bir vergi indirimi veya... özel sektörün borç yükümlülüklerinin devletçe üstlenilmesi şeklinde hükümetten ekst-

ra yardım alanların başında oligarklar gelir. Zor zamanlarda eski dostlara cömertlik göstermenin pek çok yeni yolu bulunur. Bu arada, birilerini sıkıştırma gereği karşısında pek çok gelişmekte olan ülke hükümetinin ilk aklına gelen sıradan emekçi halktır – en azından isyanlar çok büyüyene kadar.[37]

Bütün bunlar tanıdık mı geldi? Johnson öyle olması gerektiğini anlatıyor. Finans sektörünün müthiş büyümesi, Wall Street'in kaptanlarıyla Rus oligarkları arasında pek fark bırakmadı. Onlar da batmaya bırakılamayacak kadar büyük işletmelere nezaret ediyorlar. Onlar da siyasî elitle öylesine iç içe geçti ki Wall Street için iyi olan ülke için iyidir anlayışı kamu politikası hâline geldi. Bu anlayış kadar gerçekten uzak bir şey yoktur, ama iktidar sahipleri bunun doğru olduğuna inanmaya devam ettiği sürece, devlet politikalarının ekonomide gerçekten yanlış giden şeyleri hedef alma ihtimali düşük kalacaktır.

Anlaşılması gereken bir başka şey de, kurtarma ve canlandırma paketlerini hazırlayan, yasalaştıran ve uygulayan bütün bu zevatın, ABD'de ve dünyanın neredeyse bütün ülkelerinde şu ânda olmakta olan şeyin olabileceğine kısa süre öncesine dek inanmamış olduklarıdır. Bu adamlar yakın zamana dek, piyasaların kendi kendini düzenleme yeteneğinde olduğuna, piyasalardaki bütün oyuncuların akılcı olduğuna ve bu yüzden akılcı davranacaklarına inanarak neo-liberalizmin şampiyonluğunu yapıyorlardı. *O hâlde bu adamların bu sefer ne yaptıklarını biliyor olduklarına inanmak için bir neden var mı?* Başkan Obama'nın ekonomi konusundaki baş danışmanlarından biri, daha önce de sözü edilen Lawrence Summers'tır. Kendisi, yüksek maaşlarla danışmanlık yaptığı Letonya ve Rusya'ya neo-liberalizmi olabildiği kadar hızlı biçimde uygulayarak bir ân önce sosyalizmden kapitalizme geçmeyi öğütlemişti. Öğüdünü dinlediler ve her iki ülke için de sonuç felâket oldu. Yoğun ekonomik sıkıntılar Letonya'da intiharların iki katına

---

[37] Simon Johnson, "The Quiet Coup," *The Atlantic Monthly*, Mayıs 2009.

çıkmasına yol açarken, Rusya da artmış olan ortalama ömrün yeniden ciddî biçimde kısaldığı ilk ileri sanayi ülkesi olarak tarihe geçti. Aynı kişi, Obama yönetiminde görev almadan önce en büyük korunaklı fonlardan birinde çalışarak ve Citigroup gibi bankalara konuşmalar yaparak 5 milyon dolar kazanmış biridir. Şimdi, içinde bulunduğumuz krize nasıl karşı koyacağımız hakkında Bay Summer mı bize akıl öğretecek? Şaşırmayın. O iddialı özgürlükçülüğüne rağmen, Obama'nın neler olup bittiğini ve ne yapılması gerektiğini daha iyi anlayan ("en iyi" değil "daha iyi" dediğimize dikkat edin – sistemin toptan çürümüş olduğu ve yerine bir başkasının konması gerektiği gerçeğini hiçbir ortodoks iktisatçı kabul etmemiştir, etmez ve etmeyecektir) az sayıdaki ana-akım iktisatçılardan birini göreve çağırmamış olması dikkate değer. Nourel Roubini gibi put kırıcılarla Nobel ödüllü Paul Krugman ve Joseph Stiglitz, hükümete şu ân görevde olan "uzmanlardan" çok daha iyi danışmanlık yapabilirlerdi, ama görüldüğü kadarıyla bu isimler danışılmayacak kadar solcu sayılıyorlar.

Konut balonu sönmeye başlar başlamaz krediler dondu ve ABD'nin her yanındaki yatırım bankalarının, aracı kurumların, ticaret bankalarının, korunaklı fonların, emeklilik fonlarının, belediye, eyalet ve okul yönetimlerinin elindeki menkul değerleştirilmiş tutsatlarla öbür karmaşık finansal araçlarının değerlerinin şüpheli olduğu ortaya çıktı. Finansal kuruluşlar iflâs edebileceklerini biliyorlardı (artık çoğunluğu "zehirli" hâle gelmiş varlıkları yükümlülüklerini yerine getirmelerine yetmeyebilirdi), böyle bir durumda kredi vermek aptalca olmaz mıydı? Hangi borçluya güvenilebilirdi? Her ân kullanıma hazır, nakit paraydı gereken. Gırtlağına kadar borca batmış ve evlerinin elinden alınması tehlikesiyle karşı karşıya olan tüketiciler yeni borçlar bulamadılar. Kredi çöküşü işletmeleri müthiş bir belirsizlik ortamına sürükledi, onlar da en akılcı tepkiyi verip para harcamayı reddettiler. (Binalar, makineler vesaire şeklinde) Sermaye büyütme ya da yenileme planlarını askıya aldı-

lar. Gündelik maliyetleri karşılamak için her zaman başvurdukları kısa vâdeli kredileri bile alamaz olmuşlardı. Borç bulamaz olmaları ödeme güçlerini tehdit etmeye başladı.

Yatırım bankalarının ve dünyanın en büyük sigorta şirketi AIG'nin batmanın eşiğine gelmesiyle hükümet harekete geçmek zorunda kaldı. Finansal piyasaların küresel boyutta iç içe geçmişliği, "reel" ekonomiyle devam eden bağları ve varlık değerlerinin neredeyse akıl ermez büyüklüğü – birçok trilyon dolar – burada meydana gelecek bir çöküşün dünyayı 1930'lardan beri benzeri görülmemiş bunalımlara ve siyasî alt üst oluşa sürükleyebileceği anlamına geliyordu. İktidarlar için bu akıldan bile geçirilmemesi gereken bir şeydi. Böylece, piyasaların düzenlemelerden arındırılmasının şampiyonu George Bush bile bir şeyler yapmak gerektiğini anladı.

Federal hükümetin ekonomi politikası, para politikası ve maliye politikası olmak üzere iki çeşittir.[38] Birincisi Merkez Bankasının yetki alanına girer, ikincisini Kongre ve başkan kontrol eder. Para politikası kredilerin erişilebilirliğini etkilemeyi hedefler ve bu amaç için yararlanabildiği çeşitli araçlara sahiptir. ABD Merkez Bankası ülkenin farklı bölgelerinde konumlanan 12 Federal Merkez Bankasından oluşur. Bunların en önemlisi ülkenin finans başkenti olan New York City'dekidir. Banka, bir başkanın altında görev yapan yedi kişilik bir Guvernörler Kurulunca yönetilir (şu ândaki Guvernörler Kurulu Başkanı Ben Bernanke'dir). Söz konusu kurul, 12 Federal Merkez Bankasının yetkilileriyle birlikte ülkenin para politikasını belirler. Mevcut krizde, Bernanke, şu ânda Timothy Geithner tarafından üstlenilen Hazine Bakanlığıyla eşgüdüm içinde politikalar yürütmektedir.

Para politikası, önce kredi erişilebilirliğini kolaylaştırmak ya

---

[38] Ekonomik krizle mücadele için uygulamaya konan ekonomik politikalarla ilgili St. Louis Merkez Bankası tarafından hazırlanmış kullanışlı bir kronolojiye şuradan ulaşılabilinir: http://timeline.stlouisfed.org/.

da zorlaştırmak yoluyla harcama, üretim ve istihdamı dolaylı olarak etkiler. Buna karşılık, maliye politikası federal hükümetin bütçesini değiştirmek yoluyla bu ekonomik akışları doğrudan etkilemeye çalışır. Devlet bütçesi, (eski borçların ödenmesini de içeren) kamu harcamalarıyla vergi gelirlerinden ve yeni borçlardan oluşur (vergi gelirleri harcamalar toplamından azsa hükümet tahvil çıkarıp satarak aradaki farkı borçlanma yoluyla kapatmak zorundadır). Yani, maliye politikası vergileri yükseltmeyi ya da düşürmeyi, harcamaları artırmayı ya da azaltmayı ve borçlanmayı ya da borçları ödeyerek temizlemeyi içerir. Merkez Bankası geçmişte ekonomideki iniş-çıkışları (ekonomik elitin bakış açısından) başarıyla idare etmiş olduğundan, hükümet, başkan Ben Bernanke'nin işlerin gereğini yapacağını varsaymıştı. Banka sınanmış ve kanıtlanmış önlemlerle işe başladı, ama bunlar işe yaramayınca, Bernanke, Merkez Bankasının âlet çantasını benzeri görülmemiş ölçüde genişleterek, daha önce hiç yapılmamış şeyler yaptı. ABD Merkez Bankası şu âna dek şunları yaptı:

- *Faiz oranlarını sıfıra yaklaştırdı.* ABD Merkez Bankası bunu esas olarak bankalar arası gecelik ve çok kısa vâdeli borçlanmaların faizlerini neredeyse sıfıra düşürerek yaptı. Bu tür borçlanmalar bankaların yapabileceği en güvenli borçlanmalar arasında görülürdü, ama krediler o derece kurudu ki bankalar bir zamanlar en rutin sayılan borçlanma işlemlerinde bile birbirine güvenemez oldular. Merkez Bankası bundan başka "iskonto veznesi" denen uygulamayla bankaların doğrudan doğruya kendisine borçlanmalarını da teşvik etti. Normalde, Merkez Bankasından borç alan bir bankanın bunun için yüksek kalitede kısa vâdeli finansman bonolarını karşılık göstermesi gerekirdi. Merkez Bankası bonolarda istenen kalite düzeyini azaltırken vâdelerinin de uzamasını kabul etti. New York Federal Merkez Bankası, Bear Stearns'ı satın alması için Morgan Stanley'e fon sağladı. Mor-

gan Stanley, aldığı borca karşılık menkul değer cinsinden varlıkları teminat gösterdi, ancak Merkez Bankası teminat gösterilen bu varlıkların değersiz olduğu ortaya çıktığı takdirde zararın bir bölümünü üstlenmeye razı oldu. New York Merkez Bankası, bundan başka, devlet gözetimine alınan – şimdiyse kamulaştırılan tut-sat garanti şirketleri Freddie Mac ve Fannie Mae ile, sıkıntıya düşen dünyanın en büyük sigorta şirketi American International Group (AIG) gibi kuruluşlara büyük miktarlarda kredi vermeyi de kabul etti.

- *Finansal sisteme daha fazla likidite (para) sağlamak için çok sayıda özel kredi kolaylığı oluşturdu.* ABD Merkez Bankası, 11 Mart 2008'de oluşturduğu Vâdeli Menkul Değer Borç Verme Olanağı (Term Securities Lending Facilty – TSLF) ile eskiden beri doğrudan kendisiyle çalışan büyük bankalara ve aracı kurumlara ellerindeki –tut-sata dayanan menkul değerler gibi- yüksek riskli varlıkları düşük riskli Hazine bonolarıyla değiştirme imkânı verdi. Bu kuruluşlar böylece edindikleri Hazine bonolarını nakit karşılığında satabilecekler ve böylece elde ettikleri parayla yeni krediler verebileceklerdi. 16 Mart 2008'de uygulamaya konulan Piyasa Yapıcılığı Kredi Kolaylığı (*Primary Dealer Credit Facility*) ise Merkez Bankasına bu finans kuruluşlarına doğrudan doğruya borç verme izni veriyordu ki bu tarihte bir ilkti. Bu amaçla (finansal sisteme likidite kazandırmak) amacıyla oluşturulan Para Piyasası Fonunun kendisine para yatıranları zarara uğratması üzerine, para piyasalarını paradan yoksun bırakmamak için bir başka fon oluşturuldu. ABD Merkez Bankasının dördüncü kolaylığı, 7 Ekim 2008'de işlemeye başlayan Finansman Bonosu Fonlama İmkânı idi. Merkez Bankası bu kolaylıkla, şirketlerin başlıca finansman kaynağı olan ama artık bankaların almaya yanaşmadığı finansman bonolarını satın almayı üstlendi. Merkez Bankasının para piyasasını rahatlatmak

için geliştirdiği yeni kredi yöntemleri bununla da bitmedi. 25 Kasım 2008'de uygulamaya konan Varlığa Dayalı Vâdeli Menkul Değer Borç Verme Kolaylığı (Term Asset-Backed Securities Lending Facility – TALF), tüketici kredileri gibi değeri tartışmalı hâle gelmiş olan başka menkul değerleri de paraya çevirmeye imkân sağladı.

- *ABD Doları karşılığında döviz takasları yapmak yoluyla birçok ülkenin merkez bankalarına yüz milyarlarca dolar rezerv sağladı.* Başka ülkeler kendi paralarının değerini korumak, (dolar ile satılan) petrol satın almak için gereken parayı sağlamak ve krizin bütün dünyaya yayılmasıyla ortaya çıkan başka sorunlara karşı kullanmak üzere dolara ihtiyaç duyar. Örneğin İngiltere Merkez Bankası takas yoluyla dolar elde ederse, bu parayla, kriz yüzünden birbirlerine borç vermekten çekinip kaçınan İngiliz ticarî bankalarına dolar cinsinden kredi verebilir.

ABD Merkez Bankası finansal sisteme para ve kredi açma yeteneği enjekte etmekle meşgulken, Hazine Bakanlığı da çoğu kez bankayla işbirliği hâlinde aynı şeyi yapıyordu. Paulson ile Bernanke, 2008 güzünde Hazine'nin hiçbir denetime tabi olmaksızın sıkıntıdaki banka ve diğer şirketlere uygun gördüğü gibi dağıtacağı 700 milyar dolarlık bir kurtarma pakedinin onaylanması için Kongreyi ikna etmeye uğraştılar. Kongre ayak diredi ve pakedin nasıl kullanılacağının bir takım denetimlere bağlı olmasını talep etti ama yine de tahsis edilen fonların kullanımı için Hazine'ye büyük yetki tanındı. Bu yetki, yatırım bankalarına, ticarî bankalara ve AIG, Chrysler, General Motors ve benzeri başka birçok şirkete milyarlarca dolarlık borçlar vermekte kullanıldı. Çoğunlukla bu iş Hazine'nin bu şirketlerden imtiyazlı hisse senedi alması şeklinde yapıldı. Böylece devlet bu işletmelere ortak oluyor ancak yönetimde oy hakkı bulunmuyordu. Bankalara verilen krediler bu banka-

ların başka bankaları ele geçirmesine izin verecek şekilde verilmişti. Finans şirketlerinin sıkıntılı kâğıtlarının çoğunluğunun devletçe satın alabilmesinin yollarını düzenleyen çeşitli planlar yapıldı, ancak zehirli çöplerin şirket bilançolarında nasıl değerlendirileceği sorunun çözüme kavuşturulamamasından ötürü, bu planlar şu âna dek başarısızlığa uğradı.

Devletin düzenleme kuruluşları, varlıkları daha sağlıklı kuruluşlara devredilene dek geçici olarak kamulaştırarak sorunlu bankaların çoğunu kapatmış bulunmaktadır. Dahası, Fannie Mae ve Freddie Mac'a doğrudan doğruya el konmuştur. Ne var ki, Hazine (ve ABD Başkanının kendisi) sorunlu bankaların en büyüklerini kamulaştırmayı şu âna dek kabûl etmemiştir. Hazine Bakanı Geithner, 10 Şubat 2009'da ilân edilen Finansal İstikrar Planı kapsamında, iflâsın eşiğine gelmiş işletmelerin ellerindeki sorunlu varlıkları satın almak üzere devlet ve özel sektör ortaklığında bir fon kurulmasını önerdi. Korunaklı fonlar ve diğer potansiyel alıcıları bu varlıkları satın almaya teşvik etmek üzere, devlet bu alıcılara büyük miktarda kredi açmaya hazır olacak ve riskin büyük bölümünü üstlenecekti. Bu ilginç düzenlemeyle, bugünün zehirli finansal araçları bir gün gelip yeniden değer kazanırsa onları satın alan özel yatırımcılar tonla para kazanacak, ama olur da değerleri daha da düşerse zararın çoğunu devlet (kamu) üstlenecekti. Plan, Merkez Bankasının TALF için ayırdığı fonu 200 milyar dolardan 1 trilyon dolara çıkarmasını da öngörüyordu.

Toplarsak, ekonomiyi yeniden rayına oturtmak için bugüne dek harcanan, ayrılan ya da kullanıma hazır edilen para yaklaşık 15 trilyon doları bulmuştur ki bu, ABD'nin Gayri Safi Yurtiçi Hasılasından daha büyük bir tutardır.[39]

Kredi piyasalarını açmak için girişilen bütün bu çabalarla ilgili olarak iki hususun belirtilmesi gerekir. Birincisi, Hazine ve Mer-

---

[39] Damien Palettal, David Enrich ve Deborah Solomon, "Us Rescue Aid Entrences Itself", *Wall Street Journal*, 29 Mayıs 2009

kez Bankası finans kuruluşlarına birkaç trilyon dolar büyüklüğünde yeni para pompalamakta olduğudur ve bu iki kurumun ekonomiye fazladan trilyonlarca dolar ekleyebilme gücünü elde ettiğidir. Birçok insanın Merkez Bankası ve Hazine'nin yürüttükleri projelerin maliyetini ekonomiye Merkez Bankasının kasalarından para enjekte etmek ya da yeni para basmak (ki basılan bu paranın onu ödeme aracı olarak kabul etmeye istekli oluşumuzdan başka dayandığı bir karşılığı yoktur) yoluyla karşılayabileceğinden haberi yoktur. Şu ânda yapmakta oldukları da tam budur. İkincisi, bütün bu programların ve harcanan onca paranın ekonominin yeniden rayına oturtulmasına yardım etmediğidir. Parayı alanların büyük bölümü, başlangıçta bu parayı kredi olarak vermek yerine ihtiyat akçesi olarak sakladı. Ve borç yükü altında, gelecek korkusu içinde paraya o kadar ihtiyaç duyan tüketicilerle işletmeler hiçbir şekilde borç bulamadı. İşin doğrusu, kötümserliğin ve gelecek korkusunun hızla yayıldığı durumlarda nakit talebinin doyurulamayacağıdır; ne miktarda olursa olsun fark etmez, elinde nakit bulunduranlar kolay kolay harcamaya yanaşmaz. Bu yüzden, yeni konan para harcamaları, üretimi ve istihdamı hatırı sayılır ölçüde artıramaz. Ama büyük bankalarla ilgili esas sorun, likidite yetersizliği değil, bunların fiilen iflâs etmiş ya da batık durumda olmalarıydı. Sahip oldukları varlıkların değeri ödeme yükümlülüklerini karşılayacak miktarın altındaydı. Bu yüzden, aldıkları paranın büyük bölümü bir kara delikte kaybolmuş gibi gözüküyor. Gelecekte bankalar kâr açıkladıkları takdirde, bunun ancak onları ayakta tutmak için zararlarını devletin kapatmış olması, batık borçlarını hesaplara yansıtmayışları ve devletten neredeyse sıfır faizle kredi almış olmaları sayesine mümkün olabileceğini akıldan çıkarmayın.

Para otoritelerinin böyle ağır bir krizin tek başına üstesinden gelebileceği düşüncesi çoktan çürütülmüştür. Büyük Bunalım yıllarında yazan büyük iktisatçı John Maynard Keynes, sadece, esas olarak yeni devlet harcamaları biçiminde devasa maliye teşvikle-

rinin işe yarama şansının olacağını söylemişti. Yakın geçmişteyse, ana-akım iktisatçılarının çoğu ve muhafazakâr siyasetçilerin hepsi, ekonomide talebi güçlendirmek için maliye politikaları uygulamak lâzım geliyorsa, bunun vergi indirimleri şeklinde olması gerektiğini savunmuştu. Vergi indirimleri sağ kanadın amentüsü hâline gelmişti. Ronald Reagan'ın ve baba-oğul Bush'ların yaptığı vergi indirimlerinin (devlet borçlarının artmasına katkısı kesin olmakla birlikte) ekonominin büyümesine yardımcı olduğuna ilişkin kanıtlar yetersizdir. Ama sağcıların bu yöndeki ısrarlı propagandası bu indirimlerin asıl başardığı şeyin, yani bu politikanın yoksullardan zenginlere doğru muazzam bir gelir transferi olduğu gerçeğinin maskelenmesine yardımcı oldu. Bugün karşı karşıya bulunduğumuz sorunlar kısmen gelirin bu şekilde yeniden dağıtılmış olmasından kaynaklanıyor. Buna rağmen, ekonominin tıkanmaya başladığını fark ettiğinde Başkan Bush'un aklına ilk gelen şey yeni bir vergi indirimi oldu. İndirim Şubat 2008'de Kongrede kabul edildi. İndirim sâyesinde vergi mükelleflerinin eline geçen para harcamaları biraz arttı, ama yeterince değil. Birçok aile bu parayı yeni talep ve dolayısıyla yeni istihdam yaratacak şekilde harcamak yerine borçlarını kapatmak ya da daha kötü günler için saklamak şeklinde kullandı.

İşler kötüye gitmeye devam ettikçe, gitgide daha fazla sayıda iktisatçı, finans şirketlerine boca edilen yüz milyarlarca dolara ek olarak büyük miktarda bir kamu harcamasının gerekli olduğu sonucuna vardı. Ekonomide devasa bir delik vardı – trilyonlarca dolarlık tüketim, yatırım ve ihracat harcaması yitip gitmişti ve yeniden ortaya çıkacağına dair bir işaret yoktu. Tüketiciler borca batmıştı, evlerinin değeri düşüyordu ve işlerini yitirmiş ya da yitirme tehlikesiyle karşı karşıyaydı. İşletmeler satışların azalmasından ve kârların düşmesinden muzdaripti. Yeni fabrikalar kurup ya da yeni makineler alıp da ne yapacaklardı? Verdikleri ağır bütçe açıkları yüzünden eyalet yönetimleri ve belediyeler, kitlesel biçimde per-

sonel azaltmak ve hizmetlerde kısıntıya gitmek tehlikesiyle karşı karşıya kaldı. Ve, ABD'de başlayan durgunluk dünyanın geri kalanına yayıldı. Bu da, 2008 ortalarına dek ABD şirketlerinin tek tesellisi olan ihracatı vurdu. Böylece yeni ürünler için mümkün tek talep kaynağı olarak devlet kalmıştı. Krugman ve Stiglitz gibi iktisatçılar, ekonomiyi harekete geçirmek üzere borçla finanse edilecek çok yüksek dozlu kamu harcamaları yapılması gereğinde ısrar ediyordu. Talep ve istihdam üzerindeki olası etkilerine dayandırılarak çeşitli tipte harcama önerileri getirildi:

- *Eyalet yönetimlerine yardım.* Ekonomik gerileme zamanlarında eyalet hükümetlerince toplanan vergiler azalır. Birçok eyalette denk bütçe yasal bir zorunluluktur, bu yüzden vergi gelirleri düşünce eyalet yönetiminin harcamaları da azaltılmak zorundadır. Ne var ki, harcamaların azaltılması kamu personelinin işten çıkarılması ve kamu projelerinin askıya alınması ya da kesintiye uğratılmasıyla olabileceğinden, bu durum ekonomik gerilemeyi daha da şiddetlendirir. Federal hükümetin eyalet hükümetlerine vereceği para bu sorunları hafifleterek genel harcamaları ve istihdamı destekleyebilir.

- *İşsizlere doğrudan yardım.* Durgunluk uzun sürdüğünde işsizlik yardımı ödemeleri kesilir. Dahası, görmüş olduğumuz gibi pek çok işçi, işsizlik tazminatı sisteminden hiç yararlanamamaktadır. Merkezî hükümet işsizlik yardımları için ödeme süresini uzatır ve eyaletlere (sistem eyalet hükümetlerince yönetilmektedir) daha yüksek ödemeler yapmaları ve sistemden yararlananların sayısını artırmaları yönünde teşvik ederse toplam talep güçlenecektir. Çünkü, işsizler neredeyse kesinlikle aldıkları fazladan paranın tümünü zorunlu ihtiyaçlar için harcayacaktır. Yoksullara her türlü doğrudan yardım için aynı mantık geçerlidir.

- *Tut-sat desteği.* Milyonlarca ev sahibi evlerinin icra yoluyla ellerinden alınmasıyla karşı karşıyadır ve milyonlarca başkası da tut-sat taksitlerini zar zor ödeyebilmektedir. Tut-sat borçlularına destek, kredi faiz oranlarını düşürmek, anapara borçlarında indirime gitmek ve hâkimlere tut-satsözleşme koşullarını hafifletme yetkisi verecek şekilde iflâs yasasında değişiklik yapmak şeklinde olabilir.

Altyapı harcamaları. Yollar, köprüler, limanlar, kanalizasyon sistemleri, okullar, hastaneler, haberleşme ve enerji şebekeleri, toplu taşımacılık, bu kamu hizmetlerinin tümünde onarım, yenileme ve genişletme ihtiyacı hissedilmektedir. Bu alanlara, özellikle de hâlihazırda planlanmış bulunan boru hatlarına yapılacak kamu harcamalarının harcamalar ve istihdam üzerinde çok büyük etkisi olacaktır. Obama yönetimi şu yeşil istihdam denen şeyi geliştirmek yönünde söz vermiştir. Bu alanda, enerji tasarrufu sağlayan arabalar yapmak, güneş ve rüzgâr enerjisi gibi alternatif enerji aktaracak makine ve donanım kurmak, eski bina ve evleri yenilemek gibi çalışmalar sayılabilir.

Bütün kamu harcamaları, çarpan ya da çoğaltan denen bir etkiye sahiptir. Örneğin bir köprü onarımı için 1 milyon dolar harcanmışsa, talep ve ürün miktarı 1 milyon dolar artmış demektir. Ardından, köprünün onarımında ve bunun için gereken malzemenin hazırlanmasında çalışan işçiler bu iş için aldıkları ücretleri harcayarak yeni talep ve yeni üretim yaratmış olurlar.

Başkan Obama 2008 seçim kampanyası sırasında bir malî teşvik pakedi sözü verdi ve bunun için bir ekonomik danışmanlar takımını görevlendirdi. Planı fazlasıyla çekingendi ve Kongrede her iki partinin de desteğini almak umuduyla Cumhuriyetçilere ağır tavizler verilmişti. Sonuç, iki yıl süreli, (eyalet yönetimlerine, işsizlere vb.) para transferlerinin, kamu harcamalarının ve vergi indirimlerinin bir karışımı olan 787 milyar dolarlık bir paketti. Paket

2009 Şubat'ında yasalaştı. Sadece üç Cumhuriyetçi partili senatör yasaya evet oyu verdi (Temsilciler Meclisinde hiçbir Cumhuriyetçi üyeden evet oyu çıkmadı), Cumhuriyetçi eyalet valilerinden bazıları federal yardımların bir bölümünü kabul etmeyeceklerini açıkladı, bunlardan birisi, South Carolina valisi Mark Sanford yüksek mahkeme kararıyla yardımı kabul etmek zorunda kaldı. Genel olarak bakıldığında, paket harcama eksikliğini kapatmaya yetmeyecek kadar küçüktür (özellikle yüzde 40'ının harcama değil vergi indirimlerinden oluştuğu dikkate alındığında) ve yararsız vergi indirimleriyle, iş dünyasına yönelik teşviklerle doludur. Obama, muhafazakârların eleştirilerini yatıştırmak için, aceleyle canlandırma pakedinin yaratacağı varsayılan 4 milyon kişilik yeni istihdamın yüzde 90'ının özel sektörde olacağını açıkladı. Bunun anlamı, varsayımsal yeni işlerin büyük çoğunluğunun doğru dürüst ücret, iş saatleri ve sosyal hakları garanti etmediğidir. Obama, özel sektörde çalışanların sendikalaşmasını kolaylaştıracak olan Çalışanların Seçme Özgürlüğü yasa tasarısına desteğini de şimdiden geri çekmiştir. ABD Başkanı, ayrıca 18 Şubat 2009'da, yukarıda anlatılan durumdaki ev sahiplerinin evlerinin elinden alınmasını önlemeyi amaçlayan Ev Sahipliğini Destekleme Planını açıkladı. Söz konusu girişim, bunun imkânlarının üstünde borca giren sorumsuzları ödüllendirmek olacağını iddia eden sağcı çevrelerin ağır eleştirilerine maruz kaldı. Oysa ki plan, amacı açısından en önemli hususu, yani hâkimlere kişilerin evleri için borçlandığı miktarı azaltabilme yetkisi vermeyi içermiyordu. Bir parça zayıflamış olsa bile Washington'da hâlâ büyük güç sahibi olan finans endüstrisi, yoğun lobi faaliyetleriyle bu maddenin yasalaşmasını engellemişti. (Yasanın insanların asıl ikametgâhları için girdiği borçların hafifletilmesine izin vermezken, ikinci ev ya da gezi teknesi gibi daha lüks yatırımlar için girilen borçların azaltılmasına izin vermesi de ayrı bir garabettir.) Bu kitabı yazmakta olduğumuz 2009 Haziranına kadar yasa sâyesinde çok az sayıda ev sahibi evlerini kurtarabilmişti.

Canlandırma pakedinde yer alan diğer uygulamalarında yetersiz olduğu görüldü. Örneğin, eyalet yönetimlerine yardım için ayrılan paranın acınacak ölçüde yetersiz olduğu ortaya çıktı. Ulusal hükümetten gelen paraya rağmen eyaletlerin çoğu borç içinde. Bazıları yoksullar için sosyal güvenlik ve sağlık harcamalarıyla eğitim harcamalarını azaltmış bulunuyor. Kalforniya'da eğitim ve sosyal yardım bütçelerindeki müthiş kesintiler başta en zor durumdakiler olmak üzere birçok insan için hayatı cehenneme çevirdi.

Krizi sona erdirmek için devletin gösterdiği bütün çabaları saymak, bu boyuttaki bir kitapta mümkün değil. Neredeyse Allahın her günü yeni bir plan ya da program ortaya atıldı yahut uygulamaya kondu. Fakat tıpkı para politikalarının şimdiye dek gidişi tersine çevirmekte başarısız olduğu gibi, maliye politikalarının da etkisiz kaldığı görüldü. İşler istikrara kavuşmuş hattâ iyiye gitmeye başlamış gibi gözükebilir, ama nüfusun çoğunluğu için kötüye gitmeye devam ediyor. Ağustos 2009 itibariyle işsiz sayısı hâlâ artmaktaydı ve bu durgunlukta ABD'de işinden olan yaklaşık 7 milyon insanın ne kadarının yeniden iş bulacağına, bulacakların da ne zaman bulacağına ilişkin bir belirti yoktu. Yarı zamanlı işlerde çalışıp da tam zamanlı işler bulmak isteyenleri ve umudu kestiği için iş aramayı bırakmış olanları da "resmen" işsizlere katınca, çalışmaya ihtiyacı olan herkese iş sağlamak için ekonominin tam 30 milyon iş imkânını sağlaması gerekiyor! Büyümeyi ateşleyecek ve bu insan kitlesinin çalışacağı yeni iş alanlarının açılmasına imkân verecek motor ne olacak? Ağır borç yükünden ve hacizden yeni kurtulmuş olan tüketiciler tüketimlerini artırmalarına imkân vermek üzere yeni borçlar almayı isteyecek ya da isteseler bile bulabilecek mi? Büyük ihtimalle hayır. Kaldı ki, yenilenebilir enerji şirketleri de dâhil, hiçbir endüstri kolu ihtiyaç duyulan miktarda iş alanı açamayacak gibi görünüyor. Bu yüzden, toplumumuzda pek çok kişi için gelecek parlak görünmüyor.

13. Özet ve Sonuçlar

Kapitalist dünyayı pençesine almış olan durgunluktan çıkışın mucizevî bir yolu yok. Durum buyken, gereken şey öncelikleri yeniden yönlendirmektir. Amerika'daki gerçek sorunlarımız borsada ya da öbür kumarhanelerde değil, nüfusun büyük bir kesiminin her gün karşılaştıklarında yatıyor: Açlık, evsizlik, yetersiz sağlık hizmeti, işsizlik.

Şimdi, yeni bir New Deal'e ihtiyaç duyuyoruz – devletin iş yaratmasını ve yoksullara gelir desteği içeren yeni bir toplumsal anlaşma. Nihaî ihtiyaç ise şu: Üretimin kâr için değil kullanım için yapıldığı yeni bir toplumsal sistem.

– HARRY MAGDOFF, 1987

Dünyanın kapitalist ekonomilerinin başı büyük belâda. Bazı iktisatçılar, öteki ülkelerin daha fazla ekonomik özerklik kazanmasıyla ABD ile dünyanın geri kalanı arasındaki bağların zayıfladığını düşünüyordu. Bu düşünceden kaynaklanan bir başka iddia da, sistemin bir parçasındaki – diyelim Kuzey Amerika- krizin diğer parçalarını – diyelim Avrupa ve Asya- etkilemeyeceğini savunuyordu. Bunun doğru olmadığını artık biliyoruz. Zehirli varlıklar bütün dünyada satıldı, bu yüzden Avrupa, Asya ve Japonya'daki bankaların da başı dertte. İrlanda'da, İspanya'da ve başka ülkelerde konut balonları patladı. İsviçre, Avusturya ve öbür Avrupa bankalarından alınan ve Avrupa'da geçerli para birimleriyle ödenen kredilerle Doğu Avrupa'da evler satın alındı. Hızlı büyümelerini Batılı bankalardan aldığı ağır borçlarla finanse eden Macaristan ve bölgenin öbür ülkeleri durgunluğa girdi ve ulusal paraları öbür paralar karşısında büyük değer yitimine uğradı. Bunun anlamı, artık avro ya da İsviçre Frangı satın almak için daha fazla yerel para ödemek gerektiğinden, tut-sat taksitlerinin birden bire büyük artışlar

göstermesiydi. Bazı durumlarda artış iki katı buluyordu. Bazı ülkeler neo-liberalizmi ABD kadar hevesle uygulamıştı ve piyasaları düzenden arındırmakla geçen yılların ceremesini şimdi çekeceklerdi. Şu âna dek en aşırı örnek, fiilen iflâs eden ve İMF'den yardım isteyen İzlanda'nın durumudur. Bir zamanlar dünyanın müşterileri olan ABD'li tüketicilerin harcamalarını aşırı kısmasıyla Almanya, Japonya ve Çin gibi ekonomileri ihracata aşırı bağımlı olan ülkeler, ekonomik durumlarının ciddî biçimde aşındığına tanık oluyor. Uluslararası ekonomik bağlantılar krizi başa çıkılmaz hâle getirme yönünde işliyor. Bir yerde kötü bir şey oldu mu birçok yerde yankı buluyor. ABD'de talebin düşmesi başka her yerde gelirlerin azalmasına neden olur, başka yerlerdeki gelirlerin düşmesi de döner gelir ABD'deki gelirlerin daha da düşmesine neden olur ve bu böyle devam eder. Macar halkı tut-sat taksitlerini ödeyemezse İsviçre ve Alman bankaları batabilir, bunların batması ABD bankalarının başını belâya sokar ve bu böyle devam eder. Ama, 2009 baharında Avrupa Birliğinden yeni fonlar alan İMF, Macaristan, Belarus, Ukrayna, Litvanya, Sırbistan, Romanya ve Polonya'ya kredi sağlayarak Doğu Avrupa'nın "çöküşün eşiğinden dönmesine" imkân verdi.

Kapitalizmin kendi kuralları açısından bile şiddetli ve kararlı eylemler gerekiyor. İzlenecek en etkili ve doğrudan yolun, devletin bazı büyük bankaları kamulaştırıp hissedarlarının elinden alması ve sağlam bir temele oturtması olacağına kuşku yoktur. Milyonlarca kişinin işsiz kalmaması için ABD otomotiv endüstrisinin hem kurtarılması, hem de dönüştürülmesi gerekiyor. Hem işletme maliyetlerini azaltmak, hem de işçi sağlığını korumak için, bir ulusal sağlık planlamasına gidilmesi zorunlu. Talebin yeniden canlanması isteniyorsa, ev sahiplerine biraz yardım edilmeli ve hâne halklarının borç yükü hafifletilmelidir. Kapitalizmin gelecekte bu tür balonların oluşmasından kaçınması isteniyorsa, ideal olan finansal sistemin sıkı düzenlemelere tâbi kılınmasıdır (gerçi mevcut

sistem altında böyle sıkı düzenlemeler muhtemelen mümkün olmayacaktır). Bir ölçüde dengeli bir büyüme isteniyorsa, gelir ve servetlerdeki bu edepsizce eşitsizlik ciddî biçimde değiştirilmelidir. Aynı nedenle, ücretler yükseltilmeli ve pek çok işçi ailesini boğmakta olan borç yükü hafifletilmelidir.

Buradaki mesele, bu değişiklikler sonuçta daha sağlam ve sağlıklı bir kapitalizmin gelişmesine yarayacak olsa bile, kapitalistlerin kendi bakış açılarından bu eylemlerin birçoğunun arzu edilmez olmasıdır. Kaldı ki arzu etseler bile yapmazlar, yapamazlar. Kapitalist firmalar kıran kırana bir rekabet ortamı içindedir. Bundan başka, iş âleminin her kesimi, emri altındaki siyasetçiler aracılığıyla bütün devlet dairelerinde etkili olmaktadır. Washington lobicilerle kaynamakta ve çoğunlukla güya halkın yararına olması gereken yasaları bu adamlar kaleme almaktadır. Hükümetin niyeti ne olursa olsun, çıkar çevreleri kendi yararlarına uygulanması için yasaları eğip bükmeye çalışır ve çoğunlukla bunda başarılı olur. Gerçek bir sağlık bakım sistemine sahip olamayız çünkü sigorta ve ilâç

BU KRİZ HERKESİ VURDU

The New Yorker dergisinde Hindistan'da Mumbai hava limanına ait arazi üzerinde kurulu bir teneke mahalle ile ilgili bir yazı çıktı. Yazı, burada yaşayanların dünyadaki ekonomik düşüşle nasıl yakından ilgili olduğunu anlatıyordu. Geçimleri çöpten geri dönüşümlü malzemeler toplayarak sağlıyor da olsalar, mahalle halkı ekonomik gerilemeden etkilenmişti. Tamilce gazeteleri takip eden bir mahalle sakinine göre "Amerika'da bankalar zarar etti, bunun üzerine büyük adamlar zarar etti, bunun üzerine fakir mahallelerdeki bit pazarlarında da işler kesat gitmeye başladı." Yazı şöyle devam ediyor: "Bir zamanlar yirmi beş rupi eden bir kilo boş su şişesi şimdi on rupi ediyor. Kriz böyle anlaşılmalı."[40]

[40] Katherine Boo, "Letter From Mumbai: Opening Night", *The New Yorker*, 23 Şubat 2009, 22.

şirketleriyle bunların tıp çevrelerindeki müttefikleri bunu istemezler ve de engelleyecek güce sahiptirler. Devlet, finansal sistemi düzene sokamaz çünkü siyasetçiler düzene sokacakları bankacılarla içli dışlıdır. Özel inşaat şirketleri toplu konut projelerini durdurmaya hazır bekler. Toplu taşımacılık ve aklınıza gelecek her iyi şey için aynı durum geçerlidir. Yeni hükümet küresel ısınmayla ciddî bir biçimde savaşmak ve daha yeşil bir ekonomi inşa etmek için harekete geçecek olursa, karşımızdaki sorun ne kadar ağır olursa olsun, son sözü özel çıkar hesaplarının söyleyeceği kesindir. Toplumun bakış açısından ve tabiî ki işçilerin bakış açısından, kapitalizm akıl dışı bir sistemdir.

Ve bütün bunlar yetmezmiş gibi, temeldeki yavaş büyüme ya da duraklama eğilimi bâkidir. Çok sayıda insana faydası dokunabilirse de, Başkan Obama'nın önerdiği teşvik pakedi bile temeldeki duraklama sorununu çözmeyecektir. Aynı şekilde, işsizlik yardımlarını uzatmak, yiyecek kartesi gibi programlara ayrılan fonları artırmak ve iş yaratmaya yönelik kamu harcamaları yoluyla istihdam düzeyini korumak ve artırmak gibi çâreler ancak bir miktar yarar ve rahatlama sağlar. Orijinal Büyük Bunalım programları Bunalımı sona erdirmemişti. Öyleyse devlet programlarının bu krizi bitireceğini düşünmek için neden var mıdır? Büyük Bunalımın iş programlarının yitirilen zenginliği geri getirmeye yetecek büyüklükte olmadığı doğrudur. Ama, John Maynard Keynes'in derslerine, ekonomi araştırmalarıyla geçen onyıllara rağmen, en iyi ve en parlak ana-akım iktisatçıları, bütün bu harcama paketlerinin, vergi indirimlerinin ve açık finansmanlarının da, karşı karşıya bulunulan görev, yani özel ve kamu sektörlerinde birkaç trilyon dolara ulaşan harcama azalışını telafi etmek için yetersiz olduğunu düşünüyorlar. Büyük Bunalımın niçin İkinci Dünya Savaşının "çağ açan" harcamalarına kadar sona ermemiş olduğunu anlayan okuyucu, ABD yönetiminin bugünkü Büyük Durgunluğu bitirmek için yapılması gerekeni niçin yapmayacağını da anlayacaktır. Kâr peşinde

koşan özel çıkarlar yolu tıkamıştır. Ve ne yazık ki, ABD'nin teşvik pakedi Avrupa Birliği ve Japonya'nınkinden çok daha büyüktür.

ABD ekonomisi uzun bir yavaş büyüme ve yüksek işsizlik dönemine girmiştir. Talebi baskılayan birçok etmene karşılık, bu etmenlerin etkisini bertaraf etmeye yeterli bir talep kaynağı ortada görünmüyor. Ekonomiyi bunca yıl ateşlemiş olan ağır borçlanma, spekülasyon ve balonların yerini neyin alacağı –eğer böyle bir şey olacaksa- açık değil. Zor zamanlar geldi çattı ve gelecek de zor olacak. Kuşkusuz, orada burada hükümetler bir parça büyüme sağlamak ve ızdırabı bir parça hafifletmek üzere bir şeyler yaptılar ve yapmaya devam edecekler. Ve de belki bu sefer büyük devlet harcamalarıyla körüklenerek kapitalizmi "yeşertmeye" dayanan bir başka ekonomik balon daha ortaya çıkabilir. Eğer öyle olursa, sonunun ne olacağını kimsenin bilmediği süreç yeniden başlayacaktır. Bu bakımdan, yürütülen ekonomik politikanın bizi bu hâllere düşüren aynı finansal çıkarların hizmetinde gibi görünmesi son derece rahatsız edici. ABD hükümeti finansın nasırına basmaya son derece gönülsüz gibi duruyor. Uyguladığı programların neredeyse hepsi büyük bankaların ve öbür finans kuruluşlarını ekmeğine yağ sürdü. Bu kuruluşlara ya doğrudan para veriyor ya da çok uygun faizlerle krediler açıyoruz ama buna karşılık iş yapma yöntemlerini değiştirmelerini talep etmiyoruz. Yapılanların ardındaki fikir, finansal sistemin krizden önceki yapısına geri dönmekmiş gibi görünüyor. Bu reçete, bugün olanların gelecekte de tekrarlanmasının garantisinden başka bir şey değil.

Ama gelin kendimize önemli bir soru soralım. İstediğimiz şey bu kapitalist tahterevalli midir? Farz edelim ki gelecek birkaç yıl içinde ekonomi, GSYİH'nin yıllık yüzde 2,5-3 oranında büyüyeceği, işsizlik oranının yüzde 4-5 arasında kalacağı ve ücretlerin ancak enflasyon oranında artacağı şekilde "normale" dönsün. Hattâ (gerçi şu ânda bu konuda küçük iyileştirmelerden fazlası pek mümkün gözükmese de) şimdikinden daha iyi bir sağlık bakım sistemine

kavuştuğumuzu bile varsayalım. Ne olacak? Bugün ABD ekonomisinin "sağlığı" işçilerin, özel tüketimdeki durmadan artışla telafi edildiği varsayılan, git gide daha fazla sömürülmesine bağlıdır. Bunun sonucu nedir? Daha uzun, daha zahmetli iş saatleri, en iyi zamanlarını en fazla anlamsız bir hamallığa indirgeyerek işçilerin sağlığına ve yaşam kalitesine mal oldu. Tüketim artışı gezegenimizi kirletti; evlerimizi işe yaramaz çöplerle doldurdu; bizi büyük daha büyük evlere ihtiyacımız olduğunu düşünmeye zorlayarak durmadan daha nezih banliyölere taşınmaya, bunu yaparken de su ve enerji kaynaklarını israf etmeye, çirkin yapılaşmaya, doğal yaşam alanlarımızı tahrip etmeye icbar etti. Özel kâr arayışına dayanan sistemden en çok yararlanan iş sahiplerinin siyasal gücünü artırdığı için, satın alma gücüne dayanan bireysel tüketim, kolektif ihtiyaçları ve kolektif tüketimi daima ikinci plana iter. Sistemin özel tüketimin durmadan büyümesine duyduğu ihtiyaç, kârların akmaya ve ekonomi topunun yuvarlanmaya devam etmesi için insanları hiç durmadan satın almaya ikna etmeyi amaçlayan pazarlama faaliyetlerinin patlamasını da teşvik eder. Bunun anlamı aslında söz konusu mal ve hizmetlerin çabucak kullanım dışı kalacağı ya da öyle görüleceği anlamına gelse bile, reklâmcılık ve reklamı yapılan ürünler, her daim daha "yeni" ve daha "gelişmiş" olmalıdır ki satın almaya ikna olalım. Bütün sistem bir şeyler yapıp sonra onları atıp yeni bir şeyler yapmaktan ibaret hâle gelir. Çöpten gelen çöpe gider, çöpler daha fazla çöp üretir.

Tüketim düzeylerinin durmadan yükselmesinin bizi mutlu etmesine imkân yoktur. Sistemin mantığı, daima daha fazlasını isteyerek sonsuza dek doyumsuz kalmamızı gerektirir. Ciddî eşitsizlikleri garantileyen bir sistemde daima bizden daha zengin olanların tüketimini kıskanmaya teşne oluruz. Ama kıskandığımız tüketim düzeyine ne zaman yetiştiğimizi sansak, üstümüzde hâlâ bizden daha zengin birçok insan bulunduğunu görürüz. Aksine bizim altımızda olanlar bizim tüketim düzeyimizi tutturduğu zaman ise

aradaki farkı korumak için daha fazla tüketmek zorunda kalırız. Harcama güçleri kabaca eşit olduğu takdirde tüketime dayalı bir toplumun daha kabul edilebilir olacağı söylenebilir. Ama durum böyle değildir ve böyle olamaz, çünkü sermaye birikimi buna izin vermez. Dünyanın büyük çoğunluğunun, habire araba ve büyük ekran televizyon satın alan orta sınıftan mutlu tüketicilerden oluştuğu bir ütopya hayal eden iktisatçı J. Bradford DeLong'un yakışıksız ifadesini kullanacak olursak, "ütopyaya takılmakta" değiliz, takılamayız da. Ayrıca, DeLong, birkaç milyar insanın daha orta sınıf Amerikan aileleri kadar tüketmesine dünyanın ekolojik bakımdan dayanabileceğini mi hayal ediyor?

Yapılan hesaplamalara göre, dünyadaki altı buçuk milyar insanın hepsinin Amerikan orta sınıf tüketim kalıplarına uygun bir tüketim düzeyi tutturabilmesi için dünya gibi dört gezegenin kaynaklarının kullanılması gerekir. Bunu söylemekle kesinlikle herkesin yoksul olması gerektiğini ya da şu ân yoksul olanların özellikle gıda, giyim ve barınma gibi ihtiyaçları için tüketim yapmaması gerektiğini savunmuyoruz. Demek istediğimiz şey, ABD ve başka birkaç zengin ülkeyi karakterize eden şu sözde tüketim kültürünün ne erişmek için mücadele etmeye değer ne de ekolojik bakımdan sürdürülebilir bir şey olduğudur.

Peki uğrunda mücadele etmeye değen şey nedir? Belki bu ağır durgunluk bize bu soruyu sorma fırsatını veriyor. Bu kriz, ekonomimizin temeldeki çürümüşlüğünü ortaya koyup bu çürümeyi daha da derinleştiren neo-liberal politikaların ve ideolojinin sorgulanmasına neden oldu. Temeldeki ekonomiye göre durmadan büyüyen borç artışlarıyla devam edemeyiz. Giderek artan bir güvensizlik dünyasında mutlu olamayız: Borçları nasıl ödeyeceğiz? Saygın ve güvenli işleri nereden bulacağız? Sağlık sorunlarıyla nasıl başa çıkacağız? Yaşlılık günlerimizi nasıl geçireceğiz? Havamız, suyumuz, yediklerimiz zehirlenecek mi? İnsan emeğinin meyvalarının utanmazcasına eşitsiz dağıldığı bir dünyada mutlu olamayız.

Toplum merdiveninin alt basamaklarındakilerin ömürlerinin kısalmasından hapishanelerdeki insan sayısının artmasına, eşitsizliğin sırf kendisi birçok soruna yol açar ve güvensizlik düzeyini artırır. Yoksulların hıncı ve zenginlerin korkusu, büyüyen eşitsizliğin sonuçlarıdır. Son ve en önemlisi, çoğumuzun yapmak zorunda olduğumuz işlerin niteliğiyle mutlu olamayız. Milyonlarcamız işsiz ve bu kötü bir şey. Ama, giderek daha az işçinin giderek daha çok iş yapmaya zorlanması ve iş güvenliğinin giderek azalmasıyla işi olup çalışanların stresi artıyor. Böyle dönemlerde, işverenler çalıştırdığı işgücünün büyüklüğünü kalıcı biçimde azaltmanın yollarını bulur. Olabildiğince az nitelikli işgücü kullanarak, işi hızlandırmak için ortamı durmadan gererek ve ücret dışı kazanımları mümkün olduğunca kısarak yalın üretim stratejisi yürütürler. Böyle bir sistemde insanların çoğunun anlamlı işler yapabilmesinin bir yolu yoktur. Emek bir üretim maliyetinden ibarettir ve tıpkı donanım ya da enerji maliyetleri gibi minimize edilmelidir. "Çalışmaktan daha kötü olan tek şey işsiz kalmaktır" diyen şakanın kast ettiği budur.

Uğrunda mücadele etmeye değecek birçok şey olduğuna inanıyoruz. Başlangıç için burada bir liste sunuyoruz. Kuşkusuz her okuyucu bu listeye ekleyecek başka şeyler bulacaktır.

- *Herkes için yeterli beslenme.* Küba 50 yıldır her insan için asgarî bir beslenme sepeti sağlıyor. ABD gibi zengin bir ülkenin bu konuda neler yapabileceğini bir düşünün. Gıda üretimi ve dağıtımı mümkün olduğunca ekolojik (ve olabildiğince organik) koşulları gözeterek ve bütün insanların değişken ve sağlıklı bir diyet almasını garantileyecek biçimde yapılmalıdır.

- *Adam gibi evler.* Yukarıda değindiğimiz gibi, bir kamu şirketi tarafından cazip ve görece ucuz evler yapılabilir ve bu evleri inşasını ve bakımını yapacak işçiler aynı ânda yetiştirilebilir. Sadece evler düzeyinde değil, mahalleler ve ortak alanlar düzeyin-

de de enerji tasarrufu gözetilebilir. Mevcut binalar islâh. islâhı mümkün olmayanlar işe yarayan her türlü malzemeleri değerlendirildikten sonra imha edilebilir. Devletin sadece şu AIG için verdiği parayla kaç tane evin yapılabileceğini ya da islâh edilebileceğini bir düşünün.

- *Genel sağlık bakımı.* ABD'deki sağlık sistemi bir rezalettir. Sağlık hizmetlerinden yararlanma, savurganca, pahalı ve son derece eşitsiz bir biçimde olabilmektedir. Parası olmayıp da hasta olan herkesin bizzat tanık olduğu gibi, insan sağlığını kâr hesaplarına teslim etmenin sonuçları çok ağır olmaktadır.

- *Tam istihdam, düzgün işler.* Çalışmak gerekli ve zorunlu bir insan etkinliğidir. Dünyayı dönüştürmemizin, düşünme ve eyleme yeteneklerimizi kullanmamızın başlıca yoludur. Bu yüzden, bütün insanî yetilerimizi kullanmamızı teşvik eden istihdam bir hak olarak görülmelidir. Devlet, bu amacı gerçekleştirmek için gereken toplumsal bakımdan yararlı istihdamı bizzat yaratmalıdır. İş saatleri çalışanlara anlamlı zevkler için yeterli vakit bırakacak uzunlukta olmalıdır. Çalışma haftasının ve işgününün kısaltılması daha fazla istihdam sağlamaya katkıda bulunur.

- *Herkes için nitelikli eğitim.* ABD'de eğitim eşitsizlik açısından sağlıkla aynı durumdadır. İyi eğitim şu kinikçe Hiçbir Çocuk Açıkta Kalmasın yasası diye adlandırılan yasa gibi budalaca ilkelere dayandırılamaz. Eğitim, öğrencilerin dış dünyadaki deneyimlerinden hareketle giderek daha karmaşık ve soyut fikirlere doğru ilerlemelidir. Eğitimde, öğrenmeye yardımcı olacak şekilde tasarlanıp düzenlenen bina ve çevrelerde, yaratıcılık, bağımsız düşünce ve beden sağlığı başköşeyi almalıdır.

- *Yaşlılıkta yeterli gelir.* Mevcut Sosyal Güvenlik faaliyeti, federal hükümetin belki de en iyi yürüttüğü faaliyettir. Emeklilik, engelli maaşı, sağlık sigortası ve ölen sigortalıların geride kalan küçük çocuklarının yetişkinliğe ulaşana dek yararlanacağı fonları kapsayan genel bir sistemdir. Kapsamı ve içeriği çok daha zenginleştirilebilecek ve zenginleştirilmesi de gereken bir sistemdir.

- *Kamusal toplu taşımacılığın güçlendirilmesi.* Mümkün olan her yerde, her türden etkin, enerji tasarruflu, ucuz ve hızlı toplu taşımacılık ve ulaştırma şebekeleri kurulmalıdır.

- *Sürdürülebilir çevre anlayışı.* Suyumuzu, toprağımızı ve havamızın kirliliğini artıracak her şey reddedilmelidir. Temiz su, toprak, hava ve sağlıklı işleyen ekosistemler birçok öteki canlı türünün olduğu kadar bizim hayatta kalmamız için de zorunludur. Dünyanın ısısını artıracak her şey reddedilmelidir. Doğal kaynaklarımızı sonsuzcasına sömürülüp kirletilebilecek özel mülk olarak görmeyi bırakıp hepimizin ortak zenginliği olarak görmeye başlamalıyız.

- *Artan oranlı vergilendirme.* Bu Büyük Durgunlukta, çok zengin kişilerin oluşturduğu ufak bir azınlık tarafından aldatılıp soyulmakta olduğumuzu gördük. Bu hırsızlar, toplumsal zenginliğe hiçbir şey katmamakla kalmayıp aslında bu zenginliği tırtıklıyor. Bu yüzden çok zenginlerin gelirlerine cezaî vergiler uygulanmalı ve vergi sistemine çok yüksek artan oranlar yeniden dâhil edilmelidir. Sadece kısa dönemli ve toplumsal bakımdan yararsız kazançlara yönelik her türlü faaliyete ağır vergiler konmalıdır.

- *Emperyalist olmayan bir devlet.* ABD'nin ülke dışındaki askerî harekâtlarının hem dünyanın öbür halkları, hem de ABD halkı için son derece zararlı olduğuna inanmak için her türlü sebep mevcuttur. Barış ve devlet şiddetine son verilmesini talep etmeliyiz.

- *Emek ve çevre dostu bir uluslararası ticaret.* Ülkeler arasında ticaret ve insanların o ülkeden bu ülkeye gezebilmesi çok harika şeyler olabilir. Ancak, öyle olabilmeleri için uluslararası ekonomik ilişkiler insanların ve Toprak Ananın her türlü üretimin ve değişimin temeli olduğu gerçeğine dayanmalıdır. Ülkelerin kendi içlerindeki ve birbirleri arasındaki her türlü ekonomik ilişkilerinde bu iki unsuru gözetmek esas alınmalıdır.

Mevcut ekonomik sistem içinde bu amaçlara ulaşılabilir mi? Bazılarına çok kısıtlı biçimlerde belki, ama pek çoğuna asla. Sistem asla buna izin vermeyecektir. Pragmatistler bu hedeflerin ütopya olduğunu, sistemin içinde çalışmak ve ne elde edebilirsek bunlara yavaş yavaş ve parça parça ulaşmak zorunda olduğumuzu söylüyor. Oysa, bize de pragmatistlerin bu dedikleri ütopya olarak görünüyor. Batarsak da çıkarsak da ilkelerimize sıkı sıkıya sarılmak zorundayız. Ancak bunu yapabilirsek, bütün insanların temel ihtiyaçlarının sağlanması konusunda meydan okuyarak bu ekonomik sistemi yargılamaya devam edebiliriz. Bu şekilde sırf bizi susturmak ve yatıştırmak için olsa dahi, politik ekonomiyi kontrol edenlerden birkaç kırıntı bile koparabiliriz. Ama insan olmak hasebiyle hakkımız olanı talep etmeye ısrarla devam edersek, sistemi bir meşruiyet krizine sürükleyebiliriz. O zaman, insanların bu sistemin bize yeteneklerimizi geliştirmek ve hayattan tad almak için gerekenleri asla veremeyeceğini anlamaya başlayarak alternatif üretim ve dağıtım mekanizmaları düşünüp uygulamaya koyacaklardır. Demokratik olarak kontrol edilen ve azamî insan mutlulu-

ğunun başarılmasını amaçlayan üretim ve dağıtım mekanizmaları: Özel kazanç yerine amacı insanların ihtiyaçlarını karşılamak olan bir ekonomi ve toplum. Bu, yeryüzünün hayat kaynaklarını koruyup, aşırı tüketime (tüketiciliğe) yol vermeksizin yaşamak için gerekenleri bütün üyelerine sağladığı için gerçekten insanlara ait bir ekonomi ve toplum olacaktır. Bir başka deyişle, sosyalizm.

SONUÇ

Finansal Kriz ve Büyük Durgunluğun Kronolojisi

NİSAN 2007

Önde gelen yüksek riskli tut-sat kredisi şirketi New Century Financial Corporation iflâstan korunma başvurusunda bulundu.

TEMMUZ 2007

Bear Stearns çeşitli türden tut-sat destekli menkul değerlere yatırım yapmış olan iki korunaklı fonunu lağvetti.

AĞUSTOS 2007

American Home Mortgage Investment Corporation iflâstan korunma başvurusunda bulundu.

EYLÜL 2007

İngiltere Merkez Bankası, Maliye Bakanının isteğiyle ülkenin beşinci büyüklükteki tut-sat sağlayıcısı Northern Rock bankasına likidite desteği sağladı.

ABD Merkez Bankası Yönetim Kurulu birincil kredi oranını yüzde 5,25'e indirdi.

EKİM 2007

ABD Merkez Bankası Yönetim Kurulu birincil kredi oranını yüzde 5,0'e indirdi.

ARALIK 2007

Ulusal Ekonomik Araştırma Bürosu İş Çevrimleri Tarihleme Komitesi tarafından –olayın üzerinden bir yıl geçmişken- durgunluğun başladığı resmen bildirildi.

ABD Merkez Bankası Yönetim Kurulu birincil kredi oranını yüzde 4,75'e indirdi.

ABD Merkez Bankası Yönetim Kurulu, mevduat kurumlarının çok çeşitli teminatlar karşılığında vâdeli fonlar alabilmesine sağlayan bir Vâdeli İhale Olanağı (VİO) başlattığını duyurdu. Açıklamada, malî piyasalardaki koşullar gerektirdiği sürece her iki haftada bir VİO ihalesi açılacağı bildirildi.

OCAK 2008

Bank of America, yaklaşık 4 milyar dolara Country Financial şirketini satın alacağını açıkladı.

ŞUBAT 2008

ABD Başkanı Bush, 2008 Ekonomik Canlandırma Yasasını imzaladı.

İngiltere'de zor durumdaki Northern Rock bankası kamulaştırıldı.

MART 2008

Tut-sat tahvil fonu için yapılan teminat tamamlama çağrılarına karşılık veremeyen Carlyle Capital Corporation temerrüt bildirimi aldı.

ABD Merkez Bankası Yönetim Kurulu 50 milyar dolar tutarında VİO ihaleleri ilân etti ve VİO uygulamasını en az 6 ay uzattı. Kurul, ayrıca birincil aracılarla 28 gün vâdeli geri satın alma anlaşmaları şeklinde yürütülen ve toplam değeri 100 milyar doları bulması beklenen bir dizi geri satın alma işlemi başlattı.

ABD Merkez Bankası Yönetim Kurulu, kamu kurum borçları, kamu kurum konut tut-sat destekli menkul değerler ve başka çeşitli menkul değerler karşılığında, 200 milyar dolar değerinde 28 gün vâdeli Hazine kâğıdı borç vermek üzere Vâdeli Menkul Değer Borç Verme Olanağı (TSLF) başlattığını duyurdu.

ABD Merkez Bankası Yönetim Kurulu, JPMorgan Chase ve Bear Stearns tarafından açıklanan finanslama anlaşmasını onayladı. Kurul ayrıca "piyasa gelişmelerini yakından izlediğini ve finansal sistemin düzenli işlemesi için gereken likiditeyi sağlamaya devam edeceğini" bildirdi.

ABD Merkez Bankası Yönetim Kurulu, farklı derecelerde çeşitli menkul değerler karşılığında, piyasa yapıcılarına birincil kredi oranı üzerinden kredi sağlamayı öngören Piyasa Yapıcılığı Kredi Kolaylığı başlattı.

ABD Merkez Bankası, bir ayda iki indirim yaparak birincil kredi oranını yüzde 2,5 yaptı.

New York Merkez Bankası Bear Stearns'ı satın alması için JPMorgan Chase bankasına finans desteği vereceğini açıkladı.

NİSAN 2008

ABD Merkez Bankası birincil kredi oranını yüzde 2,25'e indirdi.

HAZİRAN 2008

ABD Merkez Bankası, Bank of America'nın Country Financial şirketini satın alma niyetine onay verdi.

TEMMUZ 2008

ABD Başkanı Bush, Konut Edindirme ve Ekonomik Toparlanma tasarısını imzalayarak yasalaştırdı. Yasa, başka hükümlerin yanı sıra Hazine'ye Devletçe Desteklenen Girişimlerin (GSE) yükümlülüklerini üstlenme yetkisi tanıyor ve söz konusu girişimlerin düzenleyici denetimini yeni kurulan Federal Konut Finans Ajansına veriyordu.

EYLÜL 2008

Federal Konut Finans Ajansı, Fannie Mae ve Freddie Mac'i devlet korumasına aldı.

Bank of America, Merril Lynch'i 50 milyar dolara satın almaya niyetlendiğini bildirdi.

Lehman Brothers Holdings Inc. iflâstan korunma başvurusunda bulundu.

ABD Merkez Bankası, American International Group'a (AIG) 85 milyar dolarlık kredi açılması için New York Merkez Bankasını yetkilendirdi.

ABD Hazine Bakanlığı, Merkez Bankasının girişimleri için nakit sağlamak üzere çok sayıda Hazine bonosu çıkarmaktan oluşan bir Yardımcı Finans Programı başlattı.

ABD Merkez Bankası, yatırım bankacılığı şirketleri Goldman

Sachs ile Morgan Stanley'in bankacılık holdinglerine dönüşmek için yaptığı başvurulara onay verdi.

ABD Hazinesi, Para Piyasası Fonları İçin Geçici Garanti Programını başlattı. Geçici garanti programı, hissedarların para piyasası fonlarına yatırdığı paraları koruma altına alıyordu.

Citigroup'un Wachovia Corporation'ın bankacılık faaliyetlerini satın alacağı açıklandı.

ABD Temsilciler Meclisi, finans kurumlarının sorunlu varlıklarını satın alabilmek için yetki isteyen Hazine Bakanlığının isteğini reddetti.

EKİM 2008

700 milyar dolar değerinde bir Sorunlu Varlık Yardım Programı oluşturulmasını öngören Âcil Ekonomik İstikrar Yasası, ABD Kongresinden geçtikten sonra Başkan Bush tarafından imzalanıp yürürlüğe girdi.

ABD Merkez Bankası, finansman bonosu ihraç eden ABD şirketlerine likidite desteği sağlamak üzere oluşturulan Finansal Bono Fonlama Olanağını başlattı.

Federal Mevduat Sigorta Şirketi, Âcil Ekonomik İstikrar Yasası gereğince kişi başına garanti altına alınan mevduat miktarının 250.000 dolara yükseltildiğini açıkladı.

ABD Merkez Bankası, American International Group'tan (AIG) nakit teminat karşılığında 37,8 milyar dolar tutarında yatırım amaçlı sabit getirili menkul değer borçlanması için New York Merkez Bankasına yetki verdi.

ABD Merkez Bankası, birincil kredi oranını önce yüzde 1,75'e, ardından yüzde 1,25'e indirdi.

PNC Financial Sevices Group Inc, National City Corporation'u satın alarak ABD bankaları arasında büyüklükçe 5. sıraya yükseldi.

Uluslararası Para Fonu (İMF) serbest piyasa ekonomileri için kısa dönemli bir likidite olanağı yarattığını duyurdu.

KASIM 2008

ABD Merkez Bankası ve Hazine Bakanlığı, AIG'ye verilen devlet desteğinin yeniden yapılandırıldığını duyurdu. Hazine, TARP programı çerçevesinde AIG'den 40 milyar dolarlık imtiyazlı hisse alacak, bu para girişinin bir kısmı Merkez Bankasının AİG'ye verdiği 85 milyar dolarlık borcun 60 milyar dolara indirilmesi için kullanılacaktı. Ayrıca, AIG'nin devlete olan borcuna uygulanan faiz oranları düşürülüp vâdesi iki yıldan beş yıla uzatıldı. Bununla da kalmayarak, New York Merkez Bankasına şirkete biri 22,5 öbürü 30 milyar dolar tutarında iki yeni borçlanma olanağı sağlama yetkisi de veriliyordu.

ABD Hazine Bakanı Paulson, Hazinenin TARP fonlarını finans kurumlarının tut-sata dayalı likit olmayan menkul değerlerini satın almak için kullanmama kararını resmen açıkladı.

ABD'nin üç büyük hayat sigortası şirketi olan Lincoln National, Hartford Financial Sevices Group ve Genworth Financial, TARP fonlarından yararlanmak istedi. Bu üç şirket, bunun için ticarî bankalardan mevduat ve kredi satın alarak tasarruf ve kredi kuruluşu statüsüne geçmeyi amaçladıklarını duyurdu.

ABD Kongresi önünde ifade veren Ford, General Motors ve Chrysler yetkilileri, devletten kredi alabilmek için TARP programına kabul edilmelerini dilediler.

Fannie Mae ile Freddie Mac, ödenmeyen tut-sat kredileri için icra ve haciz uygulamalarını 2009 Ocak ayına dek askıya aldıklarını bildirdi.

ABD Hazine Bakanlığı Merkez Bankası Fonuna ait ABD Hükümet Fonunun tasfiyesine yardımcı olacağını açıkladı. Hazine, fonun düzenli bir şekilde tasfiyesi için fona ait menkul değerlerin nihaî alıcısı olmayı üstlendi.

ABD Hazine Bakanlığı, Sermaye Satın Alma Programı çerçevesinde 23 ABD bankasından toplam 3 milyar dolar değerinde imtiyazlı hisse senedi satın aldı.

ABD Hazine Bakanlığı, Merkez Bankası ve Federal Mevduat Sigorta Şirketi, ortak bir açıklama yaparak garanti, likidite ve sermaye desteği sağlamak üzere Citigroup ile anlaşmaya vardıklarını bildirdi. Anlaşma uyarınca Citigroup elde bulundurduğu 306 milyar dolarlık ticarî ve konut mülkiyetine dayalı menkul değerler havuzundan dolayı uğrayabileceği zararlardan korunmaya karşılık Hazine ve FDIC için imtiyazlı hisse senedi çıkarmayı kabul ediyordu. Merkez Bankası da kalıntı risklere karşı geri ödemesiz kredi desteği veriyordu. Ayrıca Hazine TARP çerçevesinde Citigroup'a 20 milyar dolarlık bir ek yatırım daha yapacaktı.

ABD Merkez Bankası, Varlığa Dayalı Vâdeli Menkul Değer Borç Verme Kolaylığı (Term Asset-Backed Securities Lending Facility – TALF) başlattığını açıkladı. Bu düzenlemeyle New York Merkez Bankası, AAA notuna sahip varlığa dayalı menkul kıymetlere ve yeni ihdas edilen tüketici ve küçük işletme kredilerine malik olanlara toplam 200 milyar doları bulacak geri ödemesiz kredi verebilecekti. ABD Hazinesi, kredi koruma için 20 milyar dolar sağlayacaktı.

ABD Merkez Bankası, konutla ilgili Devletçe Desteklenen Girişimlerin (GSEs) –Fannie Mae, Freddie Mac ve Federal Home Loan Banks- doğrudan yükümlülüklerini ve tut-sata dayalı menkul değerlerini satın almak üzere yeni bir program başlattığını açıkladı. 100 milyar dolara ulaşan doğrudan yükümlülükler Merkez Banka-

sı piyasa yapıcılarına açık ihaleler aracılığıyla, 500 milyar dolara ulaşan tut-sata dayalı menkul değerler varlık idarecileri aracılığıyla satın alınacaktı.

ABD Merkez Bankası, Bank of America'nın Merril Lynch'i satın almasına onay verdi.

ARALIK 2008

ABD Hazine Bakanlığı, Sermaye Satın Alma Programı çerçevesinde 28 ABD bankasından toplam 26,25 milyar dolar değerinde imtiyazlı hisse satın aldı.

ABD Merkez Bankası, PNC Financial Services'in National City Corporation için yaptığı satın alma başvurusunu onayladığını bildirdi.

ABD Merkez Bankası birincil kredi oranını yüzde 0,50'ye indirdi.

ABD Hazine Bakanlığı, TARP çerçevesinde General Motors'a 13,4 milyar, Chrysler'a 4 milyar dolar kredi sağladı.

ABD Hazine Bakanlığı, Sermaye Satın Alma Programı çerçevesinde 49 ABD bankasından toplam 27,9 milyar dolarlık imtiyazlı hisse satın aldı.

ABD Merkez Bankası, varlık toplamı 81 milyar doları bulan finans şirketi CIT Group Inc.'in bir bankacılık holdingine dönüşme talebine onay verdi. Yönetim Kurulu, CIT Group'un başvurusunun bu kadar çabuk sonuca bağlanmasına "malî piyasalardaki alışılmadık ve âcil durum"u gerekçe gösterdi.

OCAK 2009

New York Merkez Bankası 25 Kasımda ilân edilen program uya-

rınca, Fannie Mae, Freddie Mac ve Ginnie Mae tarafından garanti edilmiş sabit oranlı menkul değerleri satın almaya başladı.

Başkanlık seçimini kazanan Obama'nın ricası üzerine görev süresinin sonundaki ABD Başkanı Bush, Kongre'den TARP fonunda kalan 350 milyar doların yeni hükümet tarafından kullanılmasına izin verilmesini istedi.

ABD Hazinesi, Merkez Bankası ve Mevduat Sigorta Şirketi, Bank Of America'ya garanti, likidite ve sermaye desteği sağlamayı kabul etti. Hazine ve Mevduat Sigorta Şirketi, alacakları imtiyazlı hisseler karşılığında Bank of America'nın 118 milyar dolarlık alacak, menkul kıymet ve öbür varlıklar portföyüne zarar ortağı oldu. Anlaşma uyarınca, Merkez Bankası da portföyün kalan riskini geri ödemesiz kredilerle desteklemeyi üstlendi. Ayrıca, Hazine TARP çerçevesinde imtiyazlı hisseler karşılığında bankaya 20 milyar dolar yatırmayı taahhüt etti.

ABD Hazinesi, otomobil kredilerini artırması için Chrysler Financial şirketine 1.5 milyar dolar kredi vereceğini bildirdi.

ŞUBAT 2009

ABD Merkez Bankası, Varlığa Dayalı Vâdeli Menkul Değer Borç Verme Kolaylığı (Term Asset-Backed Securities Lending Facility – TALF) uygulamasından yararlanacak menkul kıymetlerin kapsamını genişlettiğini açıkladı.

ABD Hazine Bakanı Timothy Geithner, Finansal İstikrar Planını açıkladı. Plan, Hazine'nin şartları yerine getiren bankalardan daha fazla imtiyazlı hisse almasını, sorunlu kredi ve öbür menkul değerleri satın almak üzere kamu ve özel sektör ortaklığında bir Yatırım Fonu kurulmasını ve Merkez Bankasının TALF uygulamasının genişletilmesini içeriyordu.

ABD Merkez Bankası, yeni bir açıklamayla da TALF uygulaması için ayırdığı bütçeyi 1 trilyon dolara çıkarmaya ve uygulamadan yararlanabilecek menkul kıymetlerin kapsamını genişletmeye hazırlandığını bildirdi.

MART 2009

ABD Hazine Bakanlığı ve Merkez Bankası, American International Group'a (AIG) devlet desteğinin yeniden yapılandırıldığını ilân etti. Buna göre, AIG'a TARP çerçevesine 30 milyar dolar ek sermaye daha sağlanıyordu. Ek olarak, Hazine, AIG'deki sahip olduğu birikmiş 40 milyar dolarlık imtiyazlı hisseyi âdi hisseye benzeyecek şekilde şartları ve vâdeleri değiştirilmiş yeni hisselerle değiştirecekti. AIG'nin New York Merkez Bankasına olan kredi yükümlülüğü şartları da kolaylaştırılarak 60 milyar dolardan 25 milyar dolara çekilecekti. Bunlara karşılık, ABD Merkez Bankası şirketin Asya'da 50 ülkede faaliyet gösteren birimleri olan American International Assurance ve American Life Insurance Company'den imtiyazlı hisse alacaktı. Bütün bunlara rağmen, AIG'nin 2008'in son çeyreği için açıkladığı zarar 61,7 milyar, yılın tamamı için de 99,3 milyar dolar oldu.

ABD Hazine Bakanlığı ve Merkez Bankası kapsamca ve miktarca genişletilmiş TALF uygulamasını başlattı.

Freddie Mae, 2008 yılının son çeyreği için 23,9 milyar, yılın tamamı için de 50,1 milyar dolar net zarar açıkladı. Şirket ayrıca, kurtarma planı çerçevesinde 30,8 milyar dolarlık bir Hazine desteği daha talep ettiğini bildirdi.

Federal Açık Piyasa Komitesi (FOMC), 750 milyar dolarlık tut-sata dayalı özel sektör menkul değerleri, 100 milyar dolarlık da özel sektör borcu satın alarak Merkez Bankasının bilançosunu genişlet-

me kararı aldı. Böylece, bankanın 2009 yılı bilançosunda tut-sat destekli özel sektör menkul değerler toplamı 1,25 trilyon dolara, özel sektör borçları toplamı da 200 milyar dolara yükseldi. FOMC, bundan başka, özel kredi piyasalarının durumunu rahatlatmak amacıyla gelecek 6 ay içinde 300 milyar dolar değerinde uzun vâdeli devlet tahvili satın almaya karar verdi.

ABD Hazine Bakanlığı otomotiv sanayiine 5 milyar dolar finansman sağlayacak Oto Tedarikçileri Destekleme Programı başlattığını açıkladı.

ABD Merkez Bankası Yönetim Kurulu, TALF uygulamasından yararlanabilecek menkul değerlerin kapsamını bir kez daha genişletti.

New York Merkez Bankası, TALF uygulaması kapsamında fonlama amaçlı borçlanma taleplerinin birici kademesinin ilk sonuçlarını açıkladı. Buna göre17-19 Mart işlemi için talep edilen TALF kredilerinin toplamı 4,7 milyar dolar oldu.

Federal Mevduat Sigorta Şirketi, IndyMac Federal Bank'ın One-West Bank'a satışını satışını tamamladı.

ABD Hazine Bakanlığı Sermaye Satın Alma Programı çerçevesinde on ABD bankasından toplam 80,8 milyar dolarlık imtiyazlı hisse satın aldı.

KAPİTALİST DEVLETİN GELECEĞİ

Bob JESSOP

İngilizceden Çeviren: Ahmet Süreyya Özcan

Çok yakın bir zamana kadar, 'bütün seçeneklerini geçersiz kıldığı', bununla da kalmayarak ebedî bir düzen olarak tarihi nihayete erdirdiği iddia edilen küresel kapitalizmin şu ânda içinde bulunduğumuz ve giderek derinleşen son krizi, *Kapitalist Devletin Geleceği* konusunu yeniden güncel ve âcil bir sorun hâline getirdi.

Epos Yayınları olarak, yaşayan en önemli devlet kuramcıları arasında sayılan Bob Jessop'un yayımladığınız kuramsal çalışmalarının, devlet tahliliyle ilgilenen her kesimden akademi dünyasına ve ayrıca yaşanan krize ilerici bir çözüm arayışındaki ezilen sınıf aktivistlerine pratik yararlar sağlayacağına inanıyoruz.

Kapitalist Devletin Geleceği'nde kapitalizm ve kapitalist devletin kesintisizce işleyen metabolizmasının faaliyetleri konusunda girişilen incelemelerin 'mevcut dünyalara' kıymetli katkılar sağlayacağını umuyoruz.

YÜKSELEN ÇİN ve KAPİTALİST DÜNYA EKONOMİSİNİN ÇÖKÜŞÜ

Minqi LI

İngilizceden Çeviren: Aytül Kantarcı, Ercüment Özkaya

Çin "Yeni Sol"unun önde gelen temsilcilerinden Minqi Li'nin elinizdeki kitabı modern tarihin en çarpıcı ironilerinden birine odaklanıyor. Kitap, Devrimin vaadlerini hiçe sayarak dümeni tam tekmil bir kapitalizme kıran Çin Komünist Partisinin "Kapitalist Yolcularının", mirasına ihanet ettikleri devrimci önderin vizyonunu yerine getirmekten kaçınamayacaklarını öne sürüyor: "Minqi Li'ye göre insanlığın sosyalizmle barbarlık arasında çok önceden haber verilen tercih ânı çok yaklaşmıştır ve kendisini tüketen kapitalist dünya ekonomisinden sonra önümüzdeki tek umut, bir sosyalist dünya hükümetidir. Ancak, belki gelinen noktada bu hükümetin başlıca görevi, sosyalizmin kurucularının öngördüğü gibi bir özgürlük âleminin yolunu açmak değil, yüzlerce yıllık kapitalist tahribat yüzünden kaçınılmaz hâle gelen küresel yıkımı en az zararla atlatmayı örgütlemek olabilir.

epos

DEVLET TEORİSİ: kapitalist devleti yerine oturtmak

Bob JESSOP

İngilizceden çeviren: Ahmet Süreyya Özcan

"1970'lerde devlet tartışmalarını ileriye doğru götürenler Marksistlerdi, devletin biçimini ve fonksiyonlarını sermayenin doğası ve/veya sınıf çatışması ile ilişkilendirdiler. Marksist tartışma 1980'li yıllar boyunca ziyadesiyle bitkinleştiğinde, bayrağı devleti kendi koşulları içinde tahlil etmekle daha çok ilgilenen toplumbilimciler aldı. Ancak, devlete olan ilginin son 20 yıl içinde iki kez yeniden canlanması nedeniyle, bu tarihsel tekerrürünün alışılmış dramatik biçimine bürünmesine şaşırmamalıyız. Çünkü ilk tartışma trajedi ile bitti, ikincisi ise bir farsa dönüşüyor. Maalesef, Marksist sav izleyicisini yavaş yavaş kaybetmektedir, çünkü çoğu başlangıç noktaları ve hayatî algılamaları, muğlak formülasyonlar karmaşasında gözden kaybolmaktadır; Marsizmdeki ilgi kayması nedeniyle öne çıkan tezler ise bir miktar alkış almıştır, diğer yandan, 'devlet' ve onu bilgilendiren 'toplum' arasındaki yaygın ayrım, meseleye yüzeysel olduğu kadar yanlış yönlendiren bir cazibe de katmaktadır... Ne Marksizmin kendi içindeki krizi ne de Marksizmdeki ilgi kayması, Marksist devlet teorisinin artık bir önemi kalmadığını ima etmektedir."

Bob Jessop

MARX ve DOĞA: *Al-Yeşil Bir Perspektif*

Paul BURKETT

İngilizceden Çeviren: Erciiment Özkaya

"Nihayet biri çıkıp, Marx ve çevre üzerine, Marx'ın ilk felsefî eserlerinin ötesine geçen ve olgunluk dönemi ekonomi politik eleştirisinin ekolojik potansiyelini keşfeden bir kitap yazmış bulunuyor!
Paul Burkett'ın *Marx ve Doğa*'sı bir ufuk turudur. Şu anki küresel yıkım sisteminden kaygı duyan herkesin ve özellikle de adil ve sürdürülebilir bir çıkış yolu aramakta kararlı olanların ilgisine."

John Bellamy Foster

epos

— **MAKYAVEL'İN YALNIZLIĞI: ve Başka Metinler "*Althusser'in Mirası*"**
Louis ALTHUSSER
Fransızcadan Çeviren: Turhan Ilgaz, Alâaddin Şenel, Seda ÇarmıkOğuz

— **DEVLET, İKTİDAR, SOSYALİZM**
Nicos POULANTZAS
Fransızcadan çeviren: Turhan Ilgaz

— **TERÖRİZM ve KOMÜNİZM, Leon TROTSKİY**
Slovaj ZIZEK'in ÖNSÖZÜYLE
İngilizceden Çeviren: Onur Koyunlu

— **NASIL YAPILAMADI: *İran'da Solun Yenilgisi***
Maziar BEHROOZ
İngilizceden Çeviren: Ercüment Özkaya

— **BIRI TOTALITARIZM MI DEDI?**
Slavoj ZIZEK
İngilizceden Çeviren:Halil Nalçaoğlu

— **YA SOSYALİZM YA BARBARLIK**
István MÉSZÁROS
İngilizceden Çeviren: İrfan Memetoğlu

— **ŞİDDET ÜZERİNE DÜŞÜNCELER**
Georges SOREL
Fransızcadan Çeviren: Anahid Hazaryan

— **SERMAYE İMPARATORLUĞU**
Ellen Meiksins WOOD
İngilizceden Çeviren: Sami Oğuz

— **GIDIKLANAN ÖZNE:**
politik ontolojinin yok merkezi
Slavoj ZIZEK
İngilizceden Çeviren: Şamil Can

— **ÇELİŞKİ ve PRATİK ÜZERİNE,**
Mao ZEDUNG, Slavoj ZIZEK
İngilizceden Çeviren: Ahmet Kırmızıgül

epos

"...Yapılan hesaplamalara göre, dünyadaki altı buçuk milyar insanın hepsinin Amerikan orta sınıf tüketim kalıplarına uygun bir tüketim düzeyi tutturabilmesi için dünya gibi dört gezegenin kaynaklarının kullanılması gerekir. Bunu söylemekle kesinlikle herkesin yoksul olması gerektiğini ya da şu ân yoksul olanların özellikle gıda, giyim ve barınma gibi ihtiyaçları için tüketim yapmaması gerektiğini savunmuyoruz. Demek istediğimiz şey, ABD ve başka birkaç zengin ülkeyi karakterize eden şu sözde tüketim kültürünün ne erişmek için mücadele etmeye değer ne de ekolojik bakımdan sürdürülebilir bir şey olduğudur."

Hükümetin niyeti ne olursa olsun, çıkar çevreleri kendi yararlarına uygulanması için yasaları eğip bükmeye çalışır ve çoğunlukla bunda başarılı olur. Gerçek bir sağlık bakım sistemine sahip olamayız çünkü sigorta ve ilâç şirketleriyle bunların tıp çevrelerindeki müttefikleri bunu istemezler ve de engelleyecek güce sahiptirler. Devlet, finansal sistemi düzene sokamaz, çünkü siyasetçiler düzene sokacakları bankacılarla içli-dışlıdır. Özel inşaat şirketleri toplu konut projelerini durdurmaya hazır bekler. Toplu taşımacılık ve aklınıza gelecek her iyi şey için aynı durum geçerlidir. Yeni hükümet küresel ısınmayla ciddî bir biçimde savaşmak ve daha yeşil bir ekonomi inşa etmek için harekete geçecek olursa, karşımızdaki sorun ne kadar ağır olursa olsun, son sözü özel çıkar hesaplarının söyleyeceği kesindir. Toplumun bakış açısından ve tabiî ki işçilerin bakış açısından, kapitalizm akıl dışı bir sistemdir..."

epos inceleme

ISBN: 978-975-6790-71-